

MAGYAR HISTÓRIA

Schlett István

A SZOCIÁL-
DEMOKRÁCIA
ÉS A MAGYAR
TÁRSADALOM
1914-IG

GONDOLAT

SCHLETT ISTVÁN

**A szociáldemokrácia és a magyar társadalom
1914-ig**

SCHLETT ISTVÁN

**A szociáldemokrácia
és a magyar társadalom
1914-ig**

GONDOLAT · BUDAPEST, 1982

**A sorozat szerkesztésében közreműködött
az MTA Történettudományi Intézete**

**Szerkesztő
Juhász Gyula**

**Lektor
Erényi Tibor
Jemnitz János**

**ISSN 0324-7716
ISBN 963 281 085 6**

© SCHLETT ISTVÁN, 1982

„...azon kellene lenni, hogy ez a szerencsétlen ország végre-valahára európaiasodjon, és a kapitalizmus anarchisztikus következményeit ne egyesítse egy félbarbár, ázsiai kormányzati mód visszaéléseivel és kinövéseivel is.”

Népszava, 1900. III. 31.

Szilveszter és újév visszatekintésre és a jövő fürkészésére kész-tet. Hát még a századot elválasztó nagy napok! Ha vitatták is, hogy 1900. január 1. kezdi-e az új századot vagy csak majd 1901-ben kezdődik az el, a sajtó már 1899–1900 fordulóján sem mulasztotta el, hogy értékelje a múltat és vizsgálja a jövőt. Az ítéletek és a remények természetesen különböztek. Ki „nagy századnak”, ki pedig romlásnak, degenerációnak tekintette a 19. századot, ki vélte, ki pedig reménykedve várta az újat.

A liberális *Budapesti Napló* az 1899. december 31-i vezércikkének rezignált búcsúja sokat sejtető: „Lehunyo század, isten veled! Téged pedig, pitymallata az ismeretlen jövőnek, remegve köszöntünk.”

Mi ennek a rezignációnak az oka? A cikk világosan megfelel erre: „A horizontnak egyik felét a mögöttünk levő, másikat az előttünk levő század alkotja. Amaz a francia forradalommal indult útnak, emez ismeretlen evolúciókat és kiszámíthatatlan forradalmakat rejt magában. A tizenkilencedik század meghozta a demokrácia uralmát, az egyén jogának és tette-erejének diadalát, a szellemi munka szabadságát és merészségét. Ép állapotban mindebből csupán a bűvárkodó tudomány korlátlansága és bátorsága megyen át az új korszakba; minden egyéb leőrlődött – alulról. A demokráciát a szociális forradalom ostromolja, az egyéni jognak szentségét s az egyéni tetterőnek legitimitását a kollektivizmus gondolata támadja meg.”

Január első napjaiban egy cikksorozat tér vissza ugyanitt

a „nagy század” történetére. Megállapítja, hogy az majdnem tökéleteset alkotott, soha nem látott fejlődését valósította meg gazdaságnak s társadalomnak, művészeteknek s tudománynak egyaránt. Hősének a burzsoáziát jelöli meg, amely tökéletes gépezetet is hozott létre magának. De – jegyzi meg – „... képviselői egyet kifelejtettek a számításból: a gyári gép melléktermékumait, a reszeléket, a fűrészport: a munkások millióit”. És ez az, ami miatt a „nagy századot” folytathatatlanak s a jövőt bizonytalanak látja, hiszen ez a „melléktermék” harcai során „lassanként különváló renddé konstituálódott, amely most alakul ki szemünk láttára, s amely, ha jól sejtjük, a XX. század társadalmi képét fogja megteremteni”.

De nemcsak a liberálisok sejtik egy új korszak jövetelét, hanem például a néppárti, újkonzervatív eszméket valló *Alkotmány* is. A századbúcsúztató itt is egy sorozat, csak persze nem „nagy” századot búcsúztat. A 19. század történetfilozófiájáról szóló írás azonban abban hasonlít a *Budapesti Napló*éhoz, hogy – a keresztény újjászületés, a politikai katolicizmus mellett – ő is a szocializmusban, a szocialista munkásmozgalomban látja az új század egyik meghatározó elemét. Sőt. Leírja, hogy a politikai katolicizmus szocialista, éppannyira, mint a szocialista párt – s bizonyítékként a németországi centrum-párt tevékenységét említi fel.

A példákat szaporíthatnánk. A sajtó – legalábbis az ünnepnapokon – az új század egyik, ha nem legfontosabb, problémájának a „szociális kérdés” megoldását tartja.

Ritka egyetértés alakult ki itt, s ez még arra is kiterjedt, hogy noha ily nagy fontosságot tulajdonítottak a munkásság helyzetének és mozgalmainak, a magyarországi munkásmozgalomról, a Magyarországi Szociáldemokrata Párttól alig-alig esik szó. A külföldi munkásmozgalommal, szociáldemokrata, szocialista pártok létezésével, úgy tetszik, megbékéltek már, sőt dicsérik is, s Németország vagy Franciaország politikai struktúrája nélkülözhetetlen s pozitív elemének ítélik nemegyszer. Alkalmanként – s már vezércikkekben, sőt a parlamentben is – Marxra hivatkoznak, igazat adva neki, vagy akár

a gondolatmenetük bizonyítékának tekintve egy-egy megállapítását. Például a *Magyar Hírlap* is, mely az újévi vezércikkben a magyar politikai harcokat értékelve így ír: „...sehol úgy be nem bizonyosodott a marxi igazság, hogy a társadalmi és politikai jelenségek alapjukban gazdaságiak”.

De nemcsak ilyen alkalmak váltanak ki hasonló gondolatokat, a szocializmus, a munkásmozgalom, alkalmanként a marxizmus is meg-megjelenik a sajtóban, folyóiratokban, pamfletekben, sőt már az egyetemeken is tartanak e témákról speciális szemináriumokat, előadásokat.

Természetesen a rendőrség is foglalkozik ezzel a problémával. A budapesti államrendőrség 1894 óta nyomtatásban is kiadott jelentéseiben számol be a szocialisztikus munkásmozgalom magyarországi eseményeiről. Egy-egy alkalommal – főleg, ha a mezőgazdasági munkásság mozgalmairól, aratósztrájkokról, összecsapásokról van szó – a kormányhivatalok is mozgásba lendülnek, bizottságokat küldenek ki, és számos társadalmi és állami szerv foglalkozik e mozgalmak okainak felderítésével és a bajok orvoslásának módozataival.

Nem hiányoznak az óvó hangok, a figyelmeztetések, sőt alkalmanként a harangok félreverése sem, s már alakulóban vannak bizonyos csoportok, amelyek feladatuknak tekintik, hogy gyakorlatilag is készüljenek a várható nagyobb bajokra, s keressék ezek elhárításának módját. De a „társadalom”, a tágabb politikai közvélemény még meglehetősen érzéketlen a munkásmozgalom és a szocializmus kérdései iránt – csak szenzációk keltik fel és akkor is rövid időre a figyelmet. A Kaszszandra-jóslatok sorsa következik be: mint rendesen, figyelmen kívül hagyják. S nem csoda. A társadalom adott rendjét fenyegető munkásmozgalom Magyarországon még nem olyan erős, hogy a politika napi problémájává váljon, s még kevésbé van ereje arra, hogy e politikában számottevő tényezőként mutassa fel magát. Ekkor még csak szervezkedik, erejét gyűjti.

A történelemben sokszor tapasztalhattuk, hogy a társadalomra vonatkozó jóslások – még ha a történelem „igazolta” is őket – korukban igen kevés hatást gyakoroltak a társadalmi

cselekvésekre. Ahogyan többen már akkor is sejtették, „süket fülekre találtak” a figyelmeztetések, fenyegetések, és a szebbnél szebb – időnként egyszerűen lenyűgöző – javaslatok, tervek nem váltak politikai cselekvések kiindulópontjává.

Ne lepődjünk meg ezen. A politikai, tehát gyakorlati reakciók általában reális és aktuális jelenségekre vonatkoznak, s ha a kormány, akár a politikai gondolkodás nem ilyenként foglalkozott a munkásmozgalommal, az az 1900-as évek legelejéig nem tévedés, ostobaság, hanem a tényleges helyzet kifejeződése, tükröződése volt.

A fordulat a dualizmus válságának kiéleződésével következik majd be, de természetesen előtörténete is van.

Ezt az előtörténetet két szálon fogjuk megközelíteni. Az egyik magának a munkásságnak, a munkásmozgalomnak a kialakulása, fejlődése lesz. De nagyon érdekes és jellegzetes a másik szál, a magyar politikai élet, a politikai gondolkodás e problémával történő birkózása is.

A döntő természetesen az anyagi folyamat, a „gyári gép melléktermékének”, a proletariátusnak kialakulása és politikai tényezővé válása. A politika, a politikai gondolkodás, az ideológiai tevékenység számára ebben a folyamatban fogalmazódnak meg a megválaszolandó kérdések. De földgömbünk, vagy legalábbis Európa, egy világ volt már akkor is. Nagy események hírei, fontos vagy legalábbis érdekes eszmék az időnkénti tilalmak ellenére is terjedtek. S közülük néhány, főleg egy-egy forrongásban vagy válságban levő országban, természetesen az adott valóság meghatározta prizmán megtörve hasonult, érveket vagy ellenérveket szolgáltatva más kérdések körül folyó vitákhoz.

A vörös rém – avagy mire jók az idegen tapasztalások?

Haladjunk vagy maradjunk?

A 19. század közepének válsága Magyarországon természetesen elsősorban „magyar” terveket szült, s az igazán mozgósító programok az iparfejlesztést, a közteherviselést, a jobbágyszabadítást, a politikai rendszer átalakítását stb. – vagy ezek ellentétjét – fogalmazták meg. De gondolkodóink Nyugatot is figyelték, s „vigyázó szemüket” már nemcsak Párizsra, de Londonra, sőt Manchesterre is vetették, és elgondolkodtatta őket a lyoni, a sziléziai takácsok véres lázadása is. S amit ott láttak, tapasztaltak, érvvé vagy ellenérvvé vált a belső küzdelmekben, reményt vagy kétségbeesést sugallt, és persze néhányan tovább is gondolták azt. Nyugat problémái a magyar jövő kérdéseként vetődtek fel, akár maradni, akár haladni akartak. Úgy látszik – írta volt Pulszky Ferenc –, „hogyan az egész literatúra útnak indult, hogy ítéljen arról, mit látott s nem látott. Ez is egy karakterizáló jelenléte időnknek, mely a múltban nem létezett, a megalégületlenség elhajtja most az embert.”

A Nyugatra kalandozók új eszméket és új folyamatokat találtak. A felvilágosodás, a racionalizmus, a romantika, a liberalizmus filozófusai, írói, politikai gondolkodói, a politikai gazdaságtan művelői mellett az utópista szocialistákra is rátaláltak utazóink. S az ipar, a gazdaság nagyarányú fejlődése, a gyors urbanizáció oly fényes eredményei árnyékában meg kellett hogy lássák az új problémákat is, a pauperizmust, és szemet bántóan nyilvánvalóvá vált a kapitalizmus elleni szellemi és gyakorlati lázongás a szocialisztikus-kommunisztikus politikai elméletek, munkássztrájkok és felkelések képében.

De ki csodálkozhat azon, hogy ezekről is Magyarország jutott az utazók eszébe? E gondolkör legtöbbször nem magának a szocializmusnak, a munkásmozgalomnak problémájaként vetődött fel, hanem a kapitalista fejlődésre való áttérés kérdéseként: akarjunk-e olyan fejlődést, amely ezeket a súlyos jelenségeket hozza magával.

Lássuk be, nem könnyű a válasz azoknak, akik haladni akarnak. Gorove István – aki Kossuthot követte a Védegylet elnöki tisztségében, s így nyilván nem vádolható maradisággal – így ír a pauperizmus láttán: „Nem mondom ezt azért, mintha a hűbéri viszonyt kímélni akarnám, ennek enyészni kell, hol még létezik, de midőn párvonalba húztam a két állapotot, úgy találtam, hogy e dolgozó nép sorsa keményebb s hogy nehezebben javítható, mint sorsa a parasztnak nálunk, vagy akárhol.” Nagy, nagy – s talán kissé vak – bizalom s elszántság kell ahhoz, hogy a már látható, érzékelhető ellentmondásokkal együtt is vállalják ezt a fejlődést. Az igazán nagy politikusokban – jöllehet szinte mindig megcáfolja őket az utókor – meg kell legyen a mindent megoldás mélyen hitt reménye. Megvolt Kossuthban is. „És éppen most, midőn az alig keletkező gyermekszellemnek minden oldalról biztató dajkálatra volna szüksége (a gyáripár fejlesztéséről beszél), előáll Anglia gyáripáros kerületeiben az általános népínség; az éhenhalással küzdő nép, mint féket szakított szilaj ló, elveszti tiszteletét tulajdoni jog s a társadalmi viszonyok iránt, és nomád csordába csoportozva jár erőszakkal fel és jár alá, megrohanja a kerteket élelemért, sőt mint ellenséges tábor pénzt is requirál, szóval: a minden fenyítéket gúnyoló éhség hatalmától üzetve, a socialis rend épületét felforgatással fenyegeti. És íme, azonnal akadnak emberek közöttünk, kik a dolog felszínétől elkapatva, a vesztegelhetés reményében hosszúra vont arccal imígy kezdenek suttozni: 'Gyáripárt akartok előidézni? Istenért! Óvakodjatok oly proletariátus tömeget teremteni, melynek létele egyes roppant gyártulajdonosok kényétől, vagy szerencséjétől függ; nézzétek Angliát: ő, a gazdag, a hatalmas, azon a ponton áll, hogy a gyáripáros népesség által egész állo-

mánya töben megrázassék.'” Mint mondtuk, nem lehetne nagyformátumú politikus, legfeljebb töprengő Hamlet, kikből oly sokat találunk az elmaradottság és az előttünk járó nemzetek tapasztalatai ismeretének ellentmondásában vergődő magyar írástudók között akkor is, később is, ha nem hinné és hitetné, hogy lehetséges iparosodás pauperizáció nélkül is. „...ezen rémületes kórállapot tömérdek statusintézkedési aggregatumok eredménye, melyeknek állandó egyetemes típusa volt: hizlalni a vadászebet a nyulak rovására, pártfogolni a macskákat az egerek ellenében, szóval: néhány kevés hatalmasok érdekének az egész jóvoltát alárendelni. Ennélfogva mi a tézist Angliára nézve így véljük felállíthatni: nem a gyárak okozzák a népínséget, hanem a természetellenes státusállapot az inségnek annyi kóranyagát idézte elő, miszerint kitörésének még a magas fokra hágott gyáripár sem volt képes elejét venni.”

Utópizmus ez bizony a javából, egy sajátos politikusi utópizmus: azt hiszi, hogy a politikai intézkedések, a helyes „statusintézkedések” megoldják, megelőzik a problémát.

Nem véletlen, hogy éppen a „túlzó” liberálisok voltak a legérzékletlenebbek, ha nem a legellenségesebbek a szocialisztikus-kommunistikus elméletekkel szemben.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a konzervatív oldal „lelkesedett” volna értük. De könnyen érthető okokból képviselői nagyobb megértést tanúsítottak irányukba, hisz azok is azt a rendszert támadták, melynek eljövételétől testük-lelkük irtózott. Különlegesség ugyan, de mégis jellegzetes, hogy a konzervatív sajtó fedezi fel Magyarországon először Engelst, s nyilván nagy kapitalizmuskritikája, *A munkásosztály helyzete Angliában* című műve alapján. Az első említés valószínűleg még másodkézből származó információból származik 1845-ben, de két évvel később már hosszabb részleteket is fordítanak belőle. Számunkra egyáltalán nem meglepő, hogy a reformkori sajtónak a korabeli munkáskérdésről szóló legmeggondolkodtatóbb cikkeinek egy része a konzervatív, klerikális lapokban jelent meg. Félelmetes, mert igaz érveket szolgál-

tattak ezek az eszmék és az őket hordozó mozgalmak a konzervatívok számára, s mint később is látni fogjuk, ezekről még hosszú ideig nem is mondanak le az industrializáció és a liberalizmus elleni harcukban. A *Budapesti Híradó* érve a kossuthi optimizmus ellenében – nálunk nincs pauperizmus veszély, akkor lenne, ha iparosítanánk –, ha tényszerűen talán nem is teljesen pontos, de a méreteket figyelembe véve mindenképpen találó. S gondolom, akkor is igazuk volt – persze nem a történelmi fejlődés alapjáról nézve, de reálisan szemlélve mindenképpen –, amikor megállapították, hogy „az industrializmus, ezen arany- vagy gyapotbálványa a vén Európának, meg a pauperizmus és communismus” a kor félelmes jelenségei, s az utóbbi „kettő amaz elsőnek természetes két szülötte”.

A gondolkodás s még inkább a politikai ideológiák persze mindig az ellentétek, az ellentmondások feloldására törekednek. Kétkedve célokat megfogalmazni a konzervativizmus sem tudott. A negáció mellett „pozitív” tervek is szükségesek, s természetes, hogy a konzervatívoknak is ki kellett dolgozniuk olyan javaslatokat, melyek elhíhetővé teszik, hogy van ellenszerük a szegénység, a pauperizáció ellen, hogy az ő birtokukban vannak a liberalizmus, az industrializáció által keltett félelmetes jelenségek megszüntetésének eszközei. Itt már nem követhették a szocialistákat, akik csak a „negációban erősek, a pozitív alkotásban gyengék” (ez a kifejezés több mint fél évszázadon keresztül lesz állandó szólamjuk a szocializmussal foglalkozó konzervatív gondolkodóknak), maguknak is terveket kellett készíteniük a jövőre. Javaslatokban nem volt hiány, s szinte meglepő, hogy mennyi mindent „megelőlegeztek” már ekkor is a következő fél évszázad „konzervatív utópiáiból”, a hatékony neveléstől kezdve a takarékpénztárakig, a filantropizmustól a patriarchalizmusig.

Pándi Pálnak a reformkor szellemi áramlataival foglalkozó könyve ezekre is hoz példákat. Hogy miről van szó, talán egy könyvcím is elegendően jellemzi. Báró Dercsényi János 1846-ban jelentette meg könyvét, melynek címe: *Tanulmányok a*

communismusnak egy humánus ellenszeréről, avagy a népgazdaszat, a népoktatás és a nép politikai életének humanitási rendszeréről.

Ilyen könyveket máshol is, és majd később nálunk is, nagy számban találhatunk. Hisz a szerzők tényleges szükségleteket elégítettek ki, nem véletlen, hogy Dercsényi könyve német, angol és francia nyelven is megjelent, s a szerző még magas kitüntetést is kapott érte – a belga királytól.

A századközep válságának aktuális ellentmondásai által kialakított alapvető politikai tagozódás fő elemei tehát már találkoztak a munkáskérdéssel, foglalkoztak a szocializmussal, és helyenként választ is kívántak adni erre a problematikára. De láthatjuk azt is, hogy ez mellékes kérdés volt számukra, az egymás között, saját céljaikért folytatott harcban kapott szerepet. Értékelésüket mindenekelőtt ez a használati érték szabta meg.

Viszont az is kétségtelen, hogy az indítékok és szándékok ellenére, vagy azoktól függetlenül, támogatták azt a folyamatot, amelyben ezek a kérdések a magyar közgondolkodás részévé váltak. Talán ez is segítette megteremteni azt a közhangulatot, amelyben, ha mosolyt keltve is, de már „szocialisták” is megjelenhettek. Egy német utazó, Albert Hugo ír 1843-ban egy mágnásról, Dessewffy Marcell grófról, aki szocialista. Valóban meglephette őt ez a tény, hiszen jól látta, hogy „Magyarországon a szocializmus mint tudomány, kevés kivételt nem tekintve, idegen; az emberek itt még a liberalizmus és konzervativizmus kis és nagy köreit járják a politikai porondon”.

A politikai porondon még hosszú ideig járják ezeket a köröket, a munkáskérdés és a szocializmus politikai következményei még nem lehetnek jelen. Még akkor sem, ha az utópista szocialisták művei Magyarországon is ismertté váltak, s néhányan már arra is ösztönzést merítettek belőlük vagy hatásuk alatt, hogy magyar utópiákat készítsenek. Így például Sasku Károly okleveles ügyvéd és mérnök, ki 1842-ben adja ki *Boldogságtudomány, vagyis mimódon teheti magát az emberi nem-*

zet a lehető legboldogabbá?, valamint *A kelet és nyugat népe, és a köz intézetekről* című írásait. Világköztársaság, közös nyelv, a háború örökre való száműzése a történelemből s természetesen az emberiség boldogsága a cél. S miért ne a magyar lenne az a közös nyelv, hiszen mindenképpen a legtökéletesebb. S nem segít a „köz-nőszési” intézetek létrehozása is ebben? Hisz „oly múlhatatlan föltétel ez, ember boldogságára e közösülési szabadság, hogy e nélkül ha minden egyéb jó intézeteket megterme is a társaság – mégis tagjai boldogok nem lehetnének...”

Természetesen semmi okunk gúnyolódni, még ha egy mosolyt elnyomni nem tudunk is ezeken az ábrándokon; az emberiség sorsáért aggódók számára nyomorúságos volt a világ, s a közvetlen kilátások sem vigasztalóak. Végső megoldást igazán csak a távoli jövő nyújthatott, és így volt ez azok esetében is, kik céljaik megvalósításához gyakorlati megoldásokat kerestek, s nemcsak képzelőerejüket vették igénybe.

A „vörös republikánusok” egy része is szembesítette vágyait a szocialisztikus-kommunistikus irodalom által megrajzolt jövővel, s néhányan, például Táncsics, saját elképzeléseivel rokonnak ítélte azt. De ha a politikába akart beleszólni, mint ami céljai irányába visz, tudta, hogy közbenső célokat kell elérni. Egy, már a szabadságharc bukása után írt művében, a *Mik a vörös republikánusok és mit akarnak?* című, hosszú ideig kéziratban maradt röpiratában világosan fogalmazza meg ezt: „... ugyanazon egy embert lehet vörös republikánusnak, demokratának s egyszersmind szocialistának és kommunistának is mondani, annyiban, amennyiben mindenik a jelen társadalmi állapottal nincs megelégedve, hanem ennek esküdt ellensége; tehát akár demokratának mondjam az egyiket, akár szocialistának a másikat vagy kommunistának a harmadikat: mindenikük vörös republikánus addig, míg a cél az, hogy az akadályokat, melyek boldogulásunkban gátolnak, el kell hárítani, le kell rombolni, meg kell semmisíteni.”

Hogy maga Táncsics mi volt? Ő maga egy másik röpiratában, *A mi a szocializmus és mi a kommunizmus?* című írásában

1. A magvetők

*Az Általános Munkásegylet vezetői : Farkas Károly, Ihrlinger Antal,
Külföldi Viktor, Szvoboda Lajos, Essl András, Politzer Zsigmond*

e kérdésre így válaszol: „Ha most már ... a kettő közül valamelyiket elfogadnom kellene, én a kommunizmust pártolnám...” – kommunizmuson természetesen nem a mai tudományos, hanem a cabet-i tartalmat értve. És mi volt ekkor, a negyvenes és ötvenes évek fordulóján valójában? Marx – a proletárszocializmus álláspontjáról ítélve – kispolgári demokratának nevezte a Táncsicshoz hasonlókat, s úgy véljük, a szocializmusra és kommunizmusra való hivatkozások ellenére, valóban nem voltak mások. Nem is lehettek, egyszerűen azért nem, mert a munkásság jószerével még ki sem alakult. És – mint ahogy erről már korábban is írtunk – igazuk volt azoknak, akik úgy látták, hogy a pauperizmus és kommunizmus az industrializmus két szülötte.

Amiként az iparosodásban, úgy haladt előbbre Nyugat-Európa a „vörös republikánus” egység felbomlásában is, és nemcsak a jövőre vonatkozó utópiák szerint, hanem a gyakorlati politikában is. Ha még nem voltak is teljesen tisztában azzal, hogy mit tesznek, az angol chartisták és az 1848 júniusának munkásharcosai Párizsban gyakorlatilag valósították meg a „nép” felbomlásának azt a folyamatát, amelyben a munkásság önálló politikai entitásként jelent meg, előrevive azt, amit Marx alapján a munkásság osztállyá szerveződésének nevezünk.

Táncsics később szerepet játszik majd ebben a folyamatban is – jöllehet talán nem is sejtette, mi tevékenységének valódi tartalma. A hatvanas évek végén rövid időre elnöke lesz a magyarországi Általános Munkásegyletnek, de csakhamar tapasztalnia kell, hogy a szerveződő munkásosztály másként kíván cselekedni; osztálycélok, s nem a „nép” boldogulásának vágya vezérli.

Úgy véljük, Táncsics pályája is mutatja, hogy Magyarországon a korai szocialisztikus elméletek nem játszották el azt a szerepet, mint szülőhelyükön, illetve, hogy szerepüknek csak egy részét, a munkáskérdésről és a jövő társadalomról való vita kiprovokálását érhatték el itt. A magyarországi munkásmozgalom a később indulók szerencsés helyzetéből már a

fejlettebb, egyértelműbben munkásideológiákhoz nyúlhatott. Ezért van az, hogy szinte teljesen elfelejtődtek a századközép szocializmussal, kommunizmussal foglalkozó írásai, s az általuk inspirált utópiák. A magyar közgondolkodásban sincs folytatása az 1840-es években zajló szocializmusvitáknak. Néhány kivételtől eltekintve, majd csak a hetvenes évektől jelentkezik újra ez a problematika. Mindenképpen jellemző, hogy Tancsics fentebb említett írásai is csak ekkor látnak napvilágot.

De mielőtt továbblépnénk, szót kell ejtenünk az 1840-es évek szocializmusvitáiban megjelenő, az eddigiektől különböző értelmezésekről, értékelésekről is. Azokról a tudósokról van szó, akiknek nagy része politikailag a centralisták közé tartozott. Ami talán leginkább megkülönbözteti őket a korábban említettektől, azt kis túlzással úgy fogalmazhatjuk meg, hogy gondolkoztak is a szocialisták által megfogalmazott problémákon, s nem csupán politikai érveket merítettek belőlük saját programjukhoz. Kétségtelenül nem politikusi erény ez, s gondolom, számukra is keserű vigasz lett volna az a tudat, hogy bár a jövőt mindenkinél jobban látták, figyelmeztetéseik édeskeveset változtatnak annak szörnyűségein.

Egy sajátos „tudósi” utópizmust figyelhetünk meg náluk. Lukács Móricz, aki ebből a csoportból talán a legtöbbet és legalaposabban foglalkozott ezzel a kérdéssel, jellegzetes módon indokolja a szocializmus vizsgálatának szükségességét. Miután a korszak legfontosabb, s minden valószínűség szerint Marxra és Engelsre is hatást gyakorló Lorenz Stein 1842-ben megjelent, *A szocializmus és kommunizmus a mai Franciaországban* című könyve alapján ismertette a különböző szocialista és kommunista irányzatokat, s megállapította, hogy az itt felvetődő problémák megoldása még nem született meg, így írt: a szerző „csak a feladat fontosságáról kívánt jelesebb tehetségű honfitársaihoz néhány intő és figyelmeztető szót intézni, hogy a közelebb érdekű politicalai kérdések mellett s azoknak eldöntésében szemmel tartsák a szociális kérdést is, s koronkénti fejlődését, mely elébb utóbb, habár, kivált nálunk, talán még

nem oly hamar, amazokat is elnyelendi. Ezt annál inkább látja helyén és idején, mert, véleménye szerint, e kérdésnek elméleti úton megfejtése, ha valahol, ott lehetséges, hol azt, mint hála az égnek, nálunk, nem zavarva a felizgatott szenvedélyek, és vagy sürgetve követelő, vagy már közélről fenyegetett érdekek zajától, még a tudomány komoly nyugalmaival lehet megvitatni.”

Micsoda bizalom az észben, az érdekmentes tudományban! És úgy véljük, hogy ekkor még ártatlanul, tényleg bizakodva, nem úgy, mint a Nyugat-Európában már jelentkező, de nálunk majd csak később tért hódító tudósoknál tapasztalhattuk, kik már megtanulták az indirekt apológia mesterfogásait is.

Mint mondtuk, gondolkodva közelítenek a szocialista irányzatok által felvetett kérdésekhez, s tájékozottságuk is meglepő. Azt mondhatnánk, hogy tájékozottságuk naprakész. Például Lukács a korábban idézett akadémiai előadásban az abban az évben megjelenő Stein-mű alapján fejti ki nézeteit. Tudósokhoz méltóan ismereteiket első kézből veszik, s ebben is különböznek majdani kollégáiktól, kik általában feldolgozásokból ismerik és ítélik meg a korai s majd a későbbi szocialistákat.

Becsületükre válik az a bátorság, mellyel rettegve – félelemtől terhelten, de reménykedve is – végiggondolják a helyzet következményeit. Ugyancsak Lukács előadásából idézünk egy részletet: „... előbb-utóbb zivatarnak kell kitörni, melynek első jelei már Anglia gyármunkásainak lázongásaiban mutatkoznak. Harc fog támadni a lakosok külön osztályai között, nem, mint eddig, politikai jogokért, engedményekért, nem egy vagy más nyelv s nemzetiség szupremáciájáért, hanem szomorúbb, nem-lovagias, halálos harc a mindennapi kenyérért, a megélhetés, a jóllakhatás jogáért; harc, mely a polgári társaság eddigi alapját, a személyes tulajdont kérdésbe veendi. A birtokos és birtoktalan osztályok különböző érdekeinek méltányos kiegyenlítése, ezen a jövőre nézve mindeneknél fontosabb társadalmi probléma, melynek megoldását szocialisták és kommunisták elméleti úton eddig hiába keresték, végre

gyakorlati úton meg fog fejtetni, de drága tapasztalás árán. Magyarországnak talán, kárpótlásul a jelen nélkülözésekért, azon szerencse fog jutni, hogy ez idegen tapasztalásokat jókor hasznára fordíthassa, s az érintett szociális kérdés megoldását készen találja, mielőtt ez még saját kebelében feltámadna.”

Persze most már megállapíthatjuk, hogy előrelátása mindenben megcsalta. Félelmeiben s reményeiben egyaránt. A félt összezsapás nem következett be, vagy ha igen, még hosszú ideig epizódyszerű maradt. Amit a kor a kapitalizmus halálos betegségének hitt, az – Hobsbawm szellemes fordulatával élve – gyermekbetegség volt csupán, és a burzsoázia – bár a munkásmozgalmak nyomása alatt is – megszabadult a rémtől, a pauperizmuson alapuló „szomorú, nem lovagias, halálos harctól”, hogy persze helyébe egy sokkal hatékonyabb, szervezett, tudatos munkásmozgalmat kapjon. De reményében is megcsalta az idő. Magyarország sem tudta hasznára fordítani az „idegen tapasztalásokat”, s itt sem fedezték fel „a birtokos és birtoktalan osztályok különböző érdekei méltányos kiegyenlítésének” hatékony módszereit.

Európa csendes, újra csendes...

A századközép válságából kinőtt forradalmak bukásával Európa elcsendesült. A munkáskérdés és a szocializmus az ellenforradalmak keserű vagy diadalmas tudomásulvétele után lassan megszűnt társasági téma lenni, a felszín alá vonult, a gyárak, üzemek műhelyeiben és könyvtárakban ülő tudósok fejében készülődött az újrajelentkezésre. Néhány – főleg német – tudóst leszámítva már csak a rendőrség ijedelmei tartották fenn a korábbi rettegést. Más kérdések foglalkoztatták az elméket. Ha lehet, még inkább igaz volt ez Magyarországon. Hiszen a szabadságharc bukását követő egy-két évtized fő politikai problémája tényleg nem a munkáskérdés vagy a szocializmus volt, s azok száma is igen lassan szaporodott, akik pusztá létükkel is kihívták volna a velük való foglalkozást.

A munkásság Európa-szerte, s érthetően nálunk ez még inkább így volt, már és még néma volt.

Az 1901-ben megjelent *Közgazdasági Lexikon* Munkásmozgalmak és Szocializmus címszavaihoz megadott, a magyar nyelvű irodalmat közlő igen részletező bibliográfia, mely 1848 előtről is ismer cikkeket, az ötvenes évekből majdhogynem semmit sem tud ajánlani. Ugyanígy a több ezer politikai röpiratot tartalmazó Ballagi-gyűjtemény anyagában is hiába keressünk ez időben megjelent, a munkáskérdéssel vagy a szocializmussal foglalkozó írásokat. A hatvanas évektől kezdődően, feltehetően a nyugat-európai munkásmozgalmak erősödésének és az általuk kiváltott értelmiségi érdeklődés növekedésének hatásaként, azonban nagy időközökben meg-megjelenik egy-két hír vagy tanulmány is.

A szocializmussal és a munkásmozgalommal foglalkozó írások gondolati tartalmában azonban meglepően kevés a változás a reformkorban tapasztaltakhoz képest. Igen jellemzőnek tartjuk, hogy az az egyidejűség, amit korábban tapasztaltunk, eltűnt, s szinte a századfordulóig szocializmuson még mindig a korai szocialisták nézeteit értik. Azonban az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy ebben – legalábbis a hetvenes évekig – nem a provincializmus játssza a fő szerepet. A szocializmus új áramlata, a tudományos szocializmus Nyugat-Európában sem vált a közgondolkodás részévé, de még tárgyává sem. Mint majd látni fogjuk, a tudományos szocializmus klasszikusainak egy-egy művét – többnyire hallomásból – ismerik ugyan, de korszakos jelentőségét még csak nem is sejtik. A számtalan „szocializmus” egyikének tartják, mely lehet, hogy tudományosabb, nagyobb műveltségen alapul, és képviselői igen „éles elméjűek” – de mégiscsak egy a sok közül. A marxizmus térhódítása majd a hetvenes évek fejleménye lesz. S gondoljuk, nem véletlen, hogy a párizsi kommun eseményei, a német szociáldemokraták választási eredményei, Bebel és Liebknecht parlamenti beszédei és nem utolsósorban a munkásmozgalom nagy fellendülése töri meg a jeget.

Nem feladatunk e problémának részletes kifejtése, így csak példaknál maradv utalunk arra, hogy például *A tőke* 1867-es első kiadása igen nehezen fogyott, s az Engels által irányított propaganda ellenére is csak csekély visszhangot váltott ki. Tudjuk, hogy Engels álneveken és a nem szocialista sajtóban is írt *A tőkéről* – s ha úgy tetszik, nem „marxistaként” –, hogy „halálra hallgatását” megakadályozza. Kugelman-nak írt levelében világosan megfogalmazza: „Nem az a fődolog, hogy *mit* és *hogyan*, hanem az, hogy a könyvről beszéljenek...” De hogy majd beszéltek a könyvről, s nemcsak néhány tudós, az nem ennek a kampánynak az eredménye lett. Majd csak 1871 novemberében jelenthette *A tőke* kiadója, hogy míg az előző évben legfeljebb ötven példány kelt el, most a kereslet olyanynyira megnőtt, hogy a könyv csaknem kifogyott. A megnövekedett kereslet miatt került sor még ez évben a második kiadásra is.

Nem lehet véletlen a dátum. Az Internacionálé a párizsi kommün képében félelmetes erőként – tényleges erejét messze meghaladóan – riasztotta meg a jámbor, az 1848-at már-már feledő polgárt. Hatalmas tömegeiről és nagy pénzüsszegeiről hallott még a magyar sajtó is. Németországban pedig már látványosan szerepel a munkásság szocialista pártja, már a parlamentben is vannak képviselőik. S Bebel és Liebknecht parlamenti szereplése nagy feltűnést kelt.

Ekkor következik be a gátszakadás, s az a Marx és Engels, kiktől az ötvenes és hatvanas években alig-alig publikálnak bármit is, és Németországban is csak az igen jó emlékezőtehetségűek nem felejtették el a negyvenes években kiadott írásait, hirtelen az érdeklődés középpontjába kerülnek. 1872-ben jelenik meg az első olyan, szocializmusról szóló írás, Heinrich von Sybelnek, a kisméret történeti iskola vezető egyéniségének *A mai szocializmus és kommunizmus tanai* című könyve, mely már a marxi tanokat állítja a középpontba. Néhány éven belül azután már a burzsoázián belül is jelentkeznek „marxisták”, mint például az az Albert Schäffle, aki 1871-ben még az osztrák kormány minisztere, s 1874-ben már megjelentette

A szocializmus alapvető tanításai című, valóban világszerte elterjedt művecskéjét, melyben természetesen „kijavítva”, de *A tőke* által inspirálva tervezi meg a jövő társadalmát, mely a kollektív termelésen alapul. (E könyv, mint később látni fogjuk, nálunk is nagy hatást gyakorol, hosszú ideig alapvető műnek tartják majd – a marxizmus értelmezéséhez.)

E változásokat fejezi ki Engelsnek egy 1873-ban W. Liebknechthez írott levele is, melyben arra utal, hogy most érkezett el az a pillanat, melyben már pénzt tudnak kicsiholni régebbi írásaikért is.

E kitérő után nézzük, hogyan volt jelen a munkáskérdés és a szocializmus a magyar közgondolkodásban.

Nincs lehetőségünk arra, hogy részletezőn vegyük sorra az egyes megnyilvánulásokat, melyek a szerzők más tárgyakról szóló műveiben elszórva szerepelnek. Ismertetésünkben arra szorítkozunk csupán, hogy azokat a jellegzetes gondolatokat emeljük ki, amelyeket a szocializmus és a munkáskérdés problémái váltottak ki tudósainkból, politikai gondolkodóinkból s a publicisztika képviselőiből.

Szocializmus, munkáskérdés a magyar tudomány előtt. I.

A szocializmus tudósi, „objektív” megközelítésének változását talán a legszemléletesebben Földes Béla, a neves egyetemi tanár, közgazdász és politikus művei alapján lehet bemutatni, aki 1870-től kezdődően többször foglalkozott ezzel a témával. De megemlítjük még Kautz Gyula nevét és írásait is, hisz ő Földes jelentkezése előtt majd tíz évvel a *Budapesti Szemle* 1861-es évfolyamában már egy több folytatásban megjelenő tanulmányt szentelt a szocializmus és kommunizmus rendszerei ismertetésének. A tanulmányában felhasznált irodalom igen gazdag, s köztük az 1840-es években nagy érdeklődést mutató írások mellett már megjelennek az ötvenes évek

német kapitalizmusapologétáinak, így a magyar szellemi életre hosszú időn át nagy befolyást gyakorló Roschernak, Mohlnak, Bastiatnak, Hildebrandnak stb. írásai is. Kautz értekezésének nagy részét természetesen az utópisták, Owen, Saint Simon, Fourier, Cabet, Louis Blanc és főleg Proudhon nézeteinek ismertetése és bírálata tölti ki, de tájékozottságát mutatja, hogy már a német szocialistákat, köztük Marx és Engels nevét és néhány művük címét is ismeri.

Hogy nézeteiket is? Ez korántsem biztos, talán Engels nálunk is már korábban elterjedt műve, *A munkásosztály helyzete Angliában* című kivételével. Néhány sort azonban mégis szentel nekik, megállapítva például, hogy mindegyik német szocialistánál (Weitlinget, Hesst, Beckert, Stirnert említi többek között) „mélyebbre ható” K. Marx, „ki már 1848-ban Proudhon *Contradictions économiques* című munkájának bírálata, legújabbán pedig egy több kötetre terjedő *Kritik der politischen Oekonomie* (1859) című munkája közrebocsátása által vonta magára a figyelmet”.

Tanulmányának végkövetkeztetései már bizonyos fokig jelzik a fordulatot a szocializmus „tudósi” megközelítésében. Programként még a „szenvedélymentes” megközelítést vallja: „... mi távolról sem tartozunk azok közé, akik minden fennálló közgazdasági és társadalmi intézményt tökéletesnek és jogosultnak tartanak, minden reformot, nyitást e téren is szükségtelennek nyilvánítanak... sohasem tévesztettük szem elől azt, ami a szocialisztikus eszmemozgalomnak *elméleti* szempontból jó hatásait képes feltüntetni; soha és sehol se hagytuk magunkat ítéletünkben a vak ellenségesség szenvedélye által vezéreltetni, hanem inkább azt hittük, hogy semmivel sem lehet határozottabban feltüntetni a téves tanokat, mint azáltal, hogyha ott, ahol (legalábbis bizonyos pontig) a szocialisztikai elvek igazak és helyesek, *azt* készséggel elismerjük; ott ellenben, ahol *az élettel, az igazsággal, az ember és társadalom természetével* ellentétben állnak... a tudomány ítélőszéke elé vonva... hiányosságukban és egyoldalúságukban feltüntet-hetjük.” (Eredeti kiemelés.) De figyeljük meg értékeléseit!

Mik tehát a szocializmus és a szocialisták pozitívumai? Kautz szerint az, hogy tudományos vitát és gyakorlati intézkedéseket provokált; hogy noha nézeteinek többsége zagyvaság, mégis található bennük „némi figyelemre méltó köre és magva az igazságnak”; hogy felfedezték és hangsúlyozták a közösség és „kölcsonösség”, a szeretet szükségességét; hogy a hatásukra megindult elméleti tevékenységben tisztább lett a „státusfogalom”, és hogy a politikai és nemzetgazdaságtani elméletekben kialakult a „szociális irány”, a „közjó és a magánjó” közötti kapcsolat és ellentét új eredményeket hozó vizsgálata; „s hogy egyáltalában a társadalomban a szellemi és anyagi javaknak produkcióját és megosztását sokkal alaposabban és összhangzatosabban kezdték a szakemberek felfogni és fejtegetni”, hogy a szabadság és egyenlőség elveit egyetemesebben kezdték értelmezni, s végül, hogy elősegítették egy olyan világnézet kialakulását, amely nem a múltban, hanem a haladás útján a jövőben keresi ideáljait.

És melyek a negatívumai? Kautz szerint messze meghaladják pozitívumait. Ahogy jó oldalainak felsorolásában is láthattuk már, az ortodox liberális elvek, a „manchesterizmus” lebomlását vagy legalábbis zavarát mutatja ezek felsorolása is. Mintha csak Madách – egyébként éppen ezekben az években íródott – *Az ember tragédiája* falanszter-színének eszmei mondanivalóját olvasnánk, úgy hangzanak: összezavarták a társadalmi és erkölcsi elveket, „egy örvény nyílt meg, mely minden magasabbat, szabadabbat és szellemit a nép- és államelletben örökre elnyeléssel fenyeget”, „a legvastagabb anyagelvűség” következtében félreismeri az emberi természetet és lényeket, szembehelyezi magát a családdal, a társadalmi intézményekkel, nemzettel stb., egyhangúságot akar, a despotizmus játékszerévé változtatna mindenkit, igazságtalanul vádolja a magántulajdont, a tőke és munka, a gyáros és munkás érdekeit ellentétesnek és összhangba nem hozhatónak tartja, támadja a pénzt és a kereskedelmet, igazságtalanul bírálja a nemzetgazdaságtant, és mindezekben felül javaslatai megvaló-

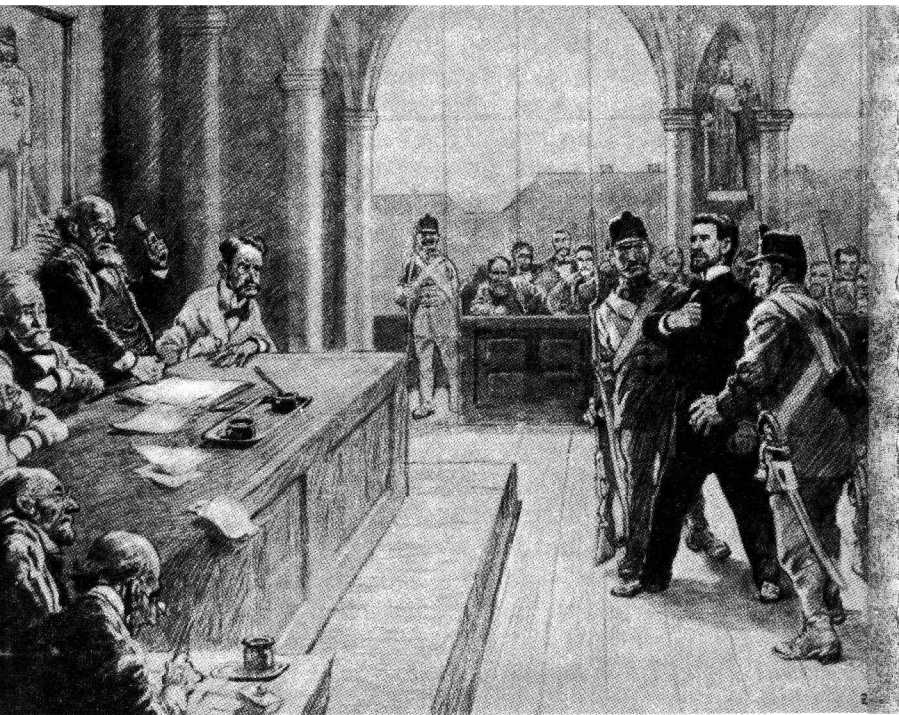
síthatatlanok, ellentmondanak a „lélektani rugóknak”, a józan észnek stb.

S végezetül, Kautznál is megjelenik már – főleg a német vulgárközgazdaságtan s az etikai iskola hatása alatt – az az igény, hogy a szocializmust meg kell szelídíteni azáltal, hogy értelmes (értsd: a kapitalista gazdálkodásnak ellent nem mondó) javaslatait megvalósítják, illetve a feltárt hibákat orvosolják.

Bizony nem szenvedély- és érdekmentes ez a megközelítés! Az 1848-as riadalomban a tudósok nagy része is elvesztette ártatlanságát, s az a cinikus őszinteség is ritkává lett, amivel Smith és Ricardo, a politikai gazdaságtan két klasszikusa – természetesen a negyvenes évek válsága előtt – oly nyugodtan vette tudomásul, hogy a fejlődés, a haladás ellentmondásokat, így a pauperizmust s a munkáselégedetlenség kitöréseit hozza magával. Nálunk is találunk ilyeneket az ortodox liberálisok között majd akkor, amikor az új konzervativizmus liberalizmus-ellenes támadása kibontakozik – később ismeretünk is példákat erre –, de egyre határozottabb jelei mutatkoznak annak, hogy a szociális kérdéssel foglalkozók nagyobbik része a konzervativizmussal egyre több rokonságot mutató „etikai iskola” felé fordul. Ennek az iskolának képviselője lesz Földes Béla is.

Mint már utaltunk rá, Földes 1870-től kezdődően többször foglalkozik a „szociális kérdéssel”. 1870-ben jelenik meg Lugossy Béla név alatt *A szociális kérdéstről* írt másfél száz oldalas könyve, 1874-ben jelenteti meg Weisz Béla név alatt írt *A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése* című kisebb, mindössze 66 oldalas tanulmányát, hogy aztán mintegy húszéves hallgatás után újra nekivágjon e témának.

Elsőként említett írásában mind a kapitalizmusról, mind a szocializmusról szóló fejtegetésekben még meglehetősen eklektikusan keverednek a „klasszikus” és az újabb, az etikai irányzatok felé közeledő közgazdaságtani elméletek. De végkövetkeztetése még egyértelműen liberális: a kapitalizmus fejlődését nem szabad zavarni – se szocialista, se konzervatív

2. A fogadtatás : Farkas Károly, a Hűtlenségi Per vádlottja

oldalról. A fejlődés lesz az, ami megoldja a munkáskérdést, ebben fog feloldódni a munkaadó és a munkás közti antagonizmus. Ha van probléma – és elismeri, hogy van –, az nem az industrializáció túlfejlődéséből, hanem éppen ki nem fejlettségéből következik.

A szocializmussal és a munkásmozgalmakkal való foglalkozása során is ez az optimizmus jellemzi. Természetesen a szocialista nézeteket elveti, s még annyi érdemüket sem ismeri el, mint Kautz. A munkásmozgalmakat azonban bizonyos

rokonszenvvvel figyeli – kivéve a francia fejleményeket, mivel azokat az „álokoskodás” jellemzi, lévén Franciaország az „utópiák és ábrándképek földje”.

Tájékozottságára vall, ahogy Anglia és „Némethon” munkásmozgalmaival foglalkozik, de liberális felfogásához híven sem a trade-unioakat, sem a Schulze–Delitzsch-féle önségélyen alapuló szervezeteket, sem a lassalle-i elvek alapján szerveződő egyesületeket nem látja megoldásnak, s még kevésbé a konzervatív–keresztény elveken létrehozott szervezeteket. Bizalmatlan minden általános elmélettel szemben, s úgy véli, hogy a megoldás csak gyakorlati lehet, amely a világgazdaság fejlődésének alapján mehet végbe. Ezért a kormányok feladata nem lehet más, mint felszámolni a termelés kibontakozásának akadályait. És addig, míg a fejlődés megoldja a problémákat? – a jó nevelés, az egészségügy fejlesztése, munkásvédő törvények az egészség védelmében, a lakáshelyzet javítása, segélyező, képző egyesületek létesítése. Az államnak is lehetnek feladatai „éjjeliőr” szerepe mellett, pontosabban annak kiegészítéseként: a nagy válságok idejére, átmenetileg, munka ellenében adjon valamicske bért, hogy a munkás átvészelve „megvadulás” nélkül a nehéz időket, de ne annyit, hogy hozzászokjon ehhez a biztonsághoz. Az egyesülési jogot is megadhatja, legalábbis a szakmai egyesületek létrehozásához, s bizonyos politikai jogokat, mert – mint mondja – a „nyilvános életbe” való bekapcsolódásnak jó erkölcsi hatásai vannak.

E javaslatok ebben a vonatkozási rendszerben az állami feladatok említése ellenére is hamisítatlanul liberális jellegűek és módfelett optimisták, szemben azzal a „pszeudokonzervatív pesszimizmussal”, mely riadót fúj a munkásmozgalmak s a szocialista–kommunista nézetek terjedése miatt.

S alig négy évvel később, *A nemzetgazdasági eszmék újabb fejlődése* című írásában maga is ezekhez a „pszeudokonzervatív” körökhöz közeledik. A nemzetgazdaságtan új „korifeusai” most már nem a klasszikusok, Smith és Ricardo, hanem a negyvenes évek válságát átélő s a konzervatív – részben szocialista – kapitalizmus- és liberalizmuskritikákon felnőtt újabb

közgazdásznezvedék, mindenekelőtt a németek: Brentano, Wagner, Schäffle, Lange, Schmoller és a többiek, az úgynevezett katedraszocialisták vagy más néven az etikai iskola vezető alakjai. Földes szerint a tudomány általuk „nőtt ki Smith és Ricardo korának szűk ruhájából”. Most már maga is úgy látja, hogy korának gazdasági állapotai nem egészségesek, és Marxot, „a kitűnő szakférfiút” is idézi ennek az állításának a bizonyítására. Hogy olvasta is már az itt – igaz, csak lábjegyzetben – többször megemlített *Das Kapital*? Nem valószínű, hisz a „darwinizmus és az egyes gazdasági tünetények közti összeköttetés” törvényét véli felfedezni benne, de mégiscsak jellemző, hogy a neokonzervatív etikai szocializmus kapcsán jut el Marx felfedezéséhez. Mi több. Most a szocialisztikus elméletek érdemeiről is tud, szerepüket alapvetőnek ismeri el a tudomány megtermékenyítésében.

A klasszikus liberalizmus, a manchesterizmus ellen a négy évvel azelőtt éppen ezért a gondolataért kárhoztatott Lassalle-t hivatkozva meg tekintélyként, s egyáltalán, hosszan érvel az állam nem „éjjeliőri”, hanem strukturális beavatkozása mellett.

Mi volt az, ami Saulusból Paulussá változtatta? Nyilván olvasmányai is, hisz rengeteget fogadhatott magába, de úgy gondolom, hogy nemcsak ez. Korával együtt változott, s az okok között nagyon komolyaknak kell tekintenünk az 1873-as nagy válságot, s minden bizonnyal a párizsi kommünt, az I. Internacionálét és a német munkásmozgalom sikereit is. E hatásokat persze jórészt a német irodalom közvetíti felé – s saját élményei is, hisz Németországban végezte tanulmányait –, de Magyarország sincs elzárva a nyugati eszmeáramlatok, események hatásától. Sőt a fellendülőben levő iparosodás már hazánkba is eljuttatja a nagy válság és az azt követő depresszió közvetlen hatásait.

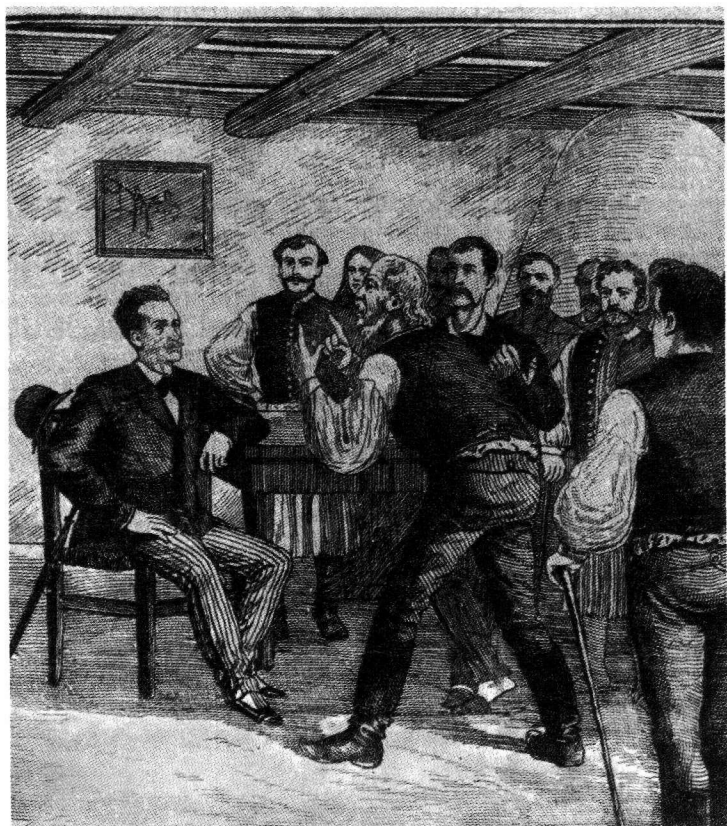
Mielőtt tovább folytatnánk Földes Bélának a már a kilencvenes években kifejtett nézetei ismertetését, vessünk egy pillantást a gyakorlatiasabb politikai irodalomra is, amely közvetlenebbül, nyíltabban reagál a gazdasági-politikai változások hatásaira.

Milyen színű a rém?

Az 1860-as évektől kezdve az 1840-es évek francia és angol irányú tájékozódását egyre inkább német orientáció váltja fel a munkásmozgalmak és a szocialista elméletek vizsgálatában is. 1864-ben lefordítják és kiadják Ketteler mainzi püspök elterjedt írását, *A munkások kérdése és a kereszténység* címűt. A fordító, Katinszky Gyula egri főegyházmegyei áldozár, miután a könyvet az egri érseknek ajánlja, az előszóban a következőket írja: „Midőn ezen remekmű lefordítására illetékes helyről nyert buzdítás folytán vállalkozám, jól tudtam, hogy még hazánkban a munkások kérdése nem lehet vita tárgya, minthogy még úgyszólván nincs is meg; de tettem ezt két indokból. Először azért, mert hazánkban a gyáriparnak jövője van, előbb-utóbb nagy kiterjedésben be kell annak következnie; ha pedig bekövetkezik, az nem fog másképp történni, hanem úgy, mint egyéb országokban, azaz a munkások szellemi és anyagi alásüllyedése és elsatnyulásával, hacsak előbb nem hintünk szét oly eszméket, melyek ezen veszélyes elfajulásnak elejét vegyék, s a munkásosztály helyzetének jövőendő kifejlődését az egyedül igazi, azaz keresztény alapra fektessék. Először tehát a munkások helyzetének jövőendő kifejlődésének előmozdításához akartam gyengeségemtől kitelhető szolgálattal járulni.” És mi a másik indok? – a keresztény vallásnak akart szolgálatot tenni.

Mit javasol ez a fontosságra tekintettel oly gyorsan lefordított és terjesztett könyv? Keresztény, de főleg konzervatív elveket, amelyek már modernizálódtak kissé a negyvenes évek hasonló jellegű írásaihoz képest: hangsúlyozza, hogy nem ellensége a gépeknek, s az iparszabadságnak sem teljesen, ha ennek jó oldalait egyesítik a céhkényszer előnyös oldalaival.

A több mint másfél száz oldalas könyvecske a munkásmozgalmakkal kapcsolatosan is modernizálta nézeteit. Megismétli még a korábbi érveket is, s mint ahogy ez szokott volt a hasonló műveknél, itt is sokat hivatkozik Engels a munkásosztály helyzetét leíró könyvére. Úgy tetszik, ez minden konzervatív

3. Kik a szocialisták és mit akarnak?
A földművelésügyi miniszter tapasztalatokat gyűjt

író számára kötelező feladat volt. De már tovább is lép, s a tényleges munkásmozgalom, az éppen fellendülőben levő, a lassalle-i nézetek alapján szerveződő német munkásmozgalom érvanyagát is használja. Magyarországon e mű ismerteti elsőként a lassalle-i elveket, s nem is mindig bíráló éllel. Érdemé-

nek tudja, hogy „kérlelhetetlen élesség- és igazsággal ábrázolta...” a munkásosztály állapotát, hogy helyesen támadta a liberálisok e kérdésben elfoglalt álláspontját, a Schultze-Delitzsch-féle munkásszervezetek programját, sőt úgy véli, hogy a Lassalle megfogalmazta vasbértörvényt is „csak a népet ámítani akaró szándék vonhatja kétségbe”. A munkások helyzetét kemény szavakkal festi, „rabszolgavásárnak” nevezi a munkaerőpiacot, s a munkásokat „fehér rabszolgáknak”. És – akárcsak a korábbi és későbbi magyar konzervatívokat hallanánk – ő is felteszi a kérdést: „Kénytelenek vagyunk-e német népünket ezen új rabszolgaság elé menni engedni, és nyugodtan nézni, ha még ehhez ezen népre azon balhiedelmet erőszakolják, hogy ez az állapot haladás, szabadság, felvilágosultság és boldogság?”

Persze Lassalle-t is elítéli a magántulajdont bíráló végkövetkeztetései miatt. Következtetése: „Lassallenak igaza van Schulze-Delitzsch ellenében és Schulze-Delitzschnek igaza van Lassalle ellenében.” Mi tehát a megoldás, mely e két fél-igazságot egyesíti? Természetesen a magántulajdon és a keresztény elvek alapján születhet meg: a munkaképtelen munkások segélyintézete, a szekularizáció – melyet rablásnak nevez – visszacsinálása, illetve ebből szegényalap létesítése, a keresztény család, házasság védelme, a polgári házasság távol tartása, a keresztény elvek terjesztése, melyek a megnyugvásból fakadó boldogság, a túlvilágba vetett hitből következő türelem és belenyugvás, a belső béke, a mértékletesség, takarékoság, önmegtartóztatás s a családi örömek kiváltásával megóvják a munkásokat a gonosz szenvedélyektől. Egyesíteni kell a munkásokat, de keresztény alapon, sőt átveszi Lassalle termelőszövetkezet-elképzelését is, csak átalakítva: nem szabad egyetemességre törekedniök, nem szabad tőkeellenesnek lenniök, s a keresztény szeretet alapján kell megszerveződniök.

Ami Németországban, ha nem is saját célját, de a bismarcki cezarizmust, egy nem liberális industrializációt szolgáló gyakorlati program lehetett, Magyarországon még közönybe fulladt.

A közgondolkodásban a munkáskérdés, a munkásmozgalmak csak ritkán s akkor is csak kis mértékben jelentkeztek, jól mutatva, hogy az éppen kialakulni kezdő magyarországi munkásmozgalomnak még nem volt politikai jelentősége. A nemzetközi munkásmozgalom hírei itt-ott visszhangot váltanak ki, így például az *Anyagi Érdekeink* című folyóirat 1868-ban ismerteti a „nemzetközi munkásassociatio” programját, és tevékenységéről is beszámol. A cikk filológiai érdekessége, hogy lefordítja a Marx fogalmazta „alapszabályokat”. Értékelése meglepően nyugodt, azért talán, mert nem érti, miről van szó: „A nemzetközi munkásassociatiót alkotott eszme, a világ minden munkásának szolidaritása csendben ugyan s minden nagyobb szerű forrongás nélkül egyre halad, s addig, míg megmarad azon a téren, melyet a társadalmi szükség kijelölt számára, ti. a humanitás terén, s lelkiismeretlen demagógok nem terelik egyéb, a társadalmi rendet fenyegető célok felé, kívánnunk is kell, hogy mind nagyobb általánosságra, elterjedésre emelkedjék.”

Ugyanaz a Törs Kálmán, ki a fentebbieket írta, még egyszer visszatér e kérdésre. Azzal a közönnyel száll perbe, amellyel e kérdéseket nálunk kezelik. „Újabb időben a politikai lapok olvasói gyakran találkoztak az elnevezéssel. De mint az a hírlapok futólagos olvasásainál rendszeren történni szokott, a legtöbb ember figyelme elsiklott felette. Akik pedig mélyebben kezdték vizsgálni e mozgalmat, azok jónak látták odasorozni azt is az ún. kényes kérdések közé, melyekhez jobb hozzá nem szólani... [Pedig] Társadalmi kérdéseket most, a társadalmi újjászületés korszakában, ignorálni, szelíden szólva, legalábbis vastag mulasztás. Igaz, hogy a magyar iparviszonyok végtelenül különböznek Nyugat-Európa iparviszonyaitól s a magyar munkás helyzete a nyugat-európai munkások helyzetétől; az is igaz, hogy nálunk a pauperizmus és proletariátus még nem öltött oly kétségbeejtő alakot, hogy a munkás és a munkaadó érdeke nálunk nem állt oly éles ellentétben egymással, mint amott, hogy nálunk, hol az ipart még leginkább önálló kézművesek képviselik, a gyári munkások már kisebb számuknál

fogva sem indíthatnak meg erősebb társadalmi forrongást; de arra, hogy áramlat előtt, melynek hullámgyűrűzete hozzánk is átsaphat, szemet hunyjunk, ez nem szolgálhat elég okul.”

Újra és újra, már negyedszázada hangzik fel a figyelmeztetés. És mégis ez volt a helyzet. Az *Anyagi Érdekeink*, az Országos Magyar Ipartestületek közlönye időnként érinti ezt a kérdéscsoportot, de akkor is többnyire a külföld példáit közli a munkaházak, munkáslakások építéséről, munkáskórházról, a gyári munkások biztosításáról stb., félreérthetetlen biztatásként, de eredmény nélkül. Ugyanakkor elvétve a kismesteri szemlélet néhány olyan momentuma is megjelenik benne, mely majd később a konzervativizmus, újkonzervativizmus áramlatát fogja erősíteni. Jó példa erre a később is szerepet játszó Bakay Nándor szegedi mester írása, melyben a „tőkével”, a „tőzsdével”, értsd a pénztőkével szemben a „munkavevők”, az iparosok, a földművesek, a mester, a segéd, az inas összefogását hirdeti. Úgy véli, hogy ezen azonos érdekű csoportok közötti válaszfal emelése a „hatalmasabb tőke és a zsarnok államhatalom” érdeke csupán. De a lap megrója például III. Napóleon császárt is egy beszéde miatt, melyben az „a tőke és munka közötti ellentétesség tanát hirdeti... midőn a tőkések szolidaritásával a munkadíjak szolidaritását állítja szembe”. A szerző úgy véli, hogy „valóban minden valamire való embernek arról kell meggyőződve lennie, hogy természet szerint a munkás nem lehet ellensége a tőkepénzesnek, s viszont a tőkepénzes sem lehet a munkás ellensége, mivel mindkettő egymásra van utalva, mindkettőnek ugyanaz az érdeke...”

A hetvenes évek elején, a munkáskérdés és a szocializmus problémáinak erőteljesebb jelentkezésével egyidejűleg, újra elkülönülnek a liberális és a konzervatív álláspontok.

Az 1873-ban új folyamat indító ortodox liberális *Budapesti Szemle* is szót ejt a szocializmusról. Éppen Arany László az, aki rendkívül határozottan támad neki még St. Millnek, a modernizálódó liberalizmus egyik legnevesebb képviselőjének is, aki egy írásában a föld-magántulajdon igen mérsékelt kor-

látozását javasolta. Arany az állami beavatkozásban rögtön szocializmust, kommunizmust lát, s felteszi a kérdést: „Nem lejtő ez a szocializmus feneke felé? Meg lehetne itt állni, hogy gyorsan s feltarthatlanul a falanszterbe ne jussunk?” Két évvel később Szathmáry György az általános választójog németországi bevezetésének következményeiről közöl „ijesztő” adatokat. Cikke egyszerre szól a klerikális konzervativizmus és a munkásmozgalom ellen. Mindenkit figyelmeztet arra, hogy a szociáldemokratáknál nem egyik vagy másik államforma elleni küzdelemről van szó, hanem olyanról, „melynek végcélja a fennálló társadalmi formák föltétlen negációja: házasságot, örökjogot, tulajdont, a hazát akarja megsemmisíteni, s az emberiségre a féktelenség káoszát hozni”.

E tapasztalatokat azoknak is figyelmebe ajánlja, akik a bismarcki utat akarják követni.

Ez még a régi liberalizmus, az, ami ellen Angliában a toryk, Németországban a junkerek használják fel a választójog kiterjesztését. De Szathmáry egy korábbi cikkében már jelentkezik az ortodox liberalizmus megújításának az igénye is – természetesen angol mintát követve. A politikába aktívan bekapcsolódó német munkásokkal szemben megjelenik a józan angol munkás és alkotása, a trade-union, hogy majd később a magyar neoliberaisok megoldási reményeiben és javaslataiban példaadó modellt legyen: „Nálunk – írja –, hála isten, még nincs munkáskérdés, de a munkakörök szaporodása és nagyobbodása esetére, ami nálunk is okvetlenül be fog következni, igen jó, ha a figyelem már eleve azon nevezetes társulati tevékenység felé irányul, melynek terén az angol munkások saját erejükből, békés úton és a társadalom veszélyeztetése nélkül, önön jólétük gyarapítására oly lélekemelő s valóban nagyszerű eredményeket tudtak eddig kivívni.” De ez is, mint a többi javaslat, írott malaszt marad csupán. A liberálisok és konzervatívok valóságos ellentéte nem a munkáskérdés kezelésében éleződik ki.

A megoldást mindkét fél keresi, s mintha közösen hirdették volna meg a budapesti egyetem pályázatát, melynek célja az

volt, hogy „...fejtessenek ki azon elvek, melyek szerint a magántulajdon a társadalmi érdekeknek megfelelően szervezendő” – mert a pályanyertes Rádai Lajos, ki Kautz Gyula tanítványa volt, mindkét fél „ízlése” szerint „oldja meg” feladatát. Az individualizmust a magántulajdon és a munkamegosztás velejárójának tekinti, s pozitív hatásait is elismeri (tudjuk, a keresztény konzervativizmus ebben látja a liberális elfajulás s így a munkáskérdés kezdetét), de ugyanakkor a még mindig hatásos Roschert idézve arról ír, hogy ha minden ember igazi keresztény lenne, a társadalom veszélyek nélkül állhatna fenn, akkor a magántulajdonnak semmiféle árnyoldala nem lenne többé.

Ami persze a pályázó elgondolásában jól megfért egymással, a valóságban szembenállt. A katolikus konzervativizmus dühödt liberalizmusbírálatra egyre erőteljesebb lett. Érveik között a munkásság szörnyű helyzetének ecsetelése még mindig fontos szerepet játszott, így például Romeiser József 1882 szilveszterén a Belvárosi templomban elmondott beszédében. A műhelyeket Kettelerhez hasonlóan börtönnek nevezte, s „az átokkal telt gyárakban” sínylődő „szerencsétlen fehér rabszolgák” helyzetéről beszélt, akik ennek következtében könnyen zsákmányai lehetnek azoknak, „kik felforgató eszméikkel a társadalmat támadják meg alapjaiban”. A vészharangot kongatva, mondván, hogy „a tizenkettedik órában vagyunk”, arról beszél, hogy sok az orvos a beteg körül, de csak az egyház segíthet. Ő maga az egyház nevében még a régi gyógymódot ajánlja, de ugyanebben az évben már megjelenik a konzervativizmus új, következetesebb, nemcsak ideológiai, de politikai programot is nyújtó világi válfaja is. Surányi János 1882-ben megjelent röpiratában a szociális kérdés megoldására egyfajta új rendiség megteremtését, a korporatív állam létrehozását javasolja, mint amely egyszerre képes arra, hogy a fő „hivatásrendek” érdekeit egyeztesse, s ugyanakkor az érdekellentéteket kanalizálja is. S mindezt természetesen a rendek felett álló állam közreműködésével.

A liberális Horváth Boldizsár *Timoleon* álnéven 1884-ben

megjelentetett, a *Legújabb politikai divat* című politikai röpiratában alighanem pontosan érti, hogy a konzervatív és klerikális körök miért festik oly kemény színekkel a munkások helyzetét. „Európa-szerre a vörös rémet üldözik. Ez ellen védi magát állam és társadalom. A szocializmus az, amivel rémítetik az ijedősöket. Tény is, hogy a szocializmus létezik. Tüzes kohója dolgozik, dübörög a föld mélyiben. ... Ez a rém azonban még sokkal inkább van lebilincselve az államot és társadalmat tartó sziklaoszlophoz, hogysem láncait elszakíthatná, és egész hatalmával törhetne elő. S az állam és társadalom törvénye, kardja mindig elég hatalmas lesz, hogy leverje.” Véleménye szerint a „vörös rémnél” közvetlenebb veszélyt jelent a társadalomra a másik két kísértet, a fekete köpenybe bújt ultramontanizmus és a fehér köpenyben járó feudalizmus. A sokat emlegetett „vörös rém” lángköpenye mögött a fekete és fehér köpenyt látja meglebbenni.

Úgy hisszük, vélekedése nem csalta meg. A „fekete köpenybe” bújt kísértet, a klerikalizmus igencsak lebegtette a vörös rém lángköpenyét. Például az 1872-ben meginduló „harcos katolikus” füzetsorozat beköszöntő száma Ketteler könyvének új kiadása. A szentbeszédék mellett a katolikus társadalmi egyesületekben is elhangzanak előadások a szociális kérdésről; a Budapesti Központi Növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája 1876-ban egy „tudományos” művet fordít és dolgoz át *Munkáskérdés és szocializmus* címen (K. W. Reischl több mint 300 oldalas könyvéről van szó). Jól felismerhető ebből, hogy az egyik döntő, ha nem a legdöntőbb érvet vélték megtalálni a szocializmusban a liberalizmus ellen, mert egészen a századfordulóig, s némelyek – ha már modernizált formában, a keresztény szocializmus már nemcsak a liberalizmus, de a szocialista munkásmozgalmak ellen is irányuló formájában – még ezt követően is gyakran fordítják ellene. Csak a példa kedvéért sorolok fel még néhány nagyobb lélegzetű művet: 1888-ban jelenik meg Egerben az érsekség támogatásával Ambrus István *A szocializmus* című, majd 1892-ben a németül 1888-ban kiadott Kolb Viktor

jezsuita atya *A szociális kérdés* című több száz oldalas könyve. Ez utóbbit megint a növendékpapság magyar egyháziroalmi iskolája adta ki – csak most a Csanád megyei. S nemsokára az a Schlauch Lőrinc püspök is szót kér a munkáskérdésben, akinek a korábban említett Reischl-művet ajánlották.

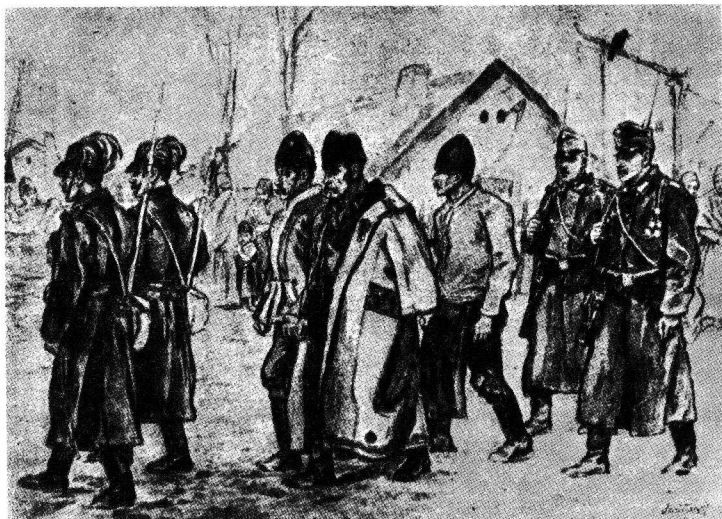
Persze a tárgyalt három-négy évtizedben változott is a hangnem, s a munkásmozgalom megerősödésével párhuzamosan a liberalizmus elleni támadás is egyre inkább egészül ki „pozitív” programmal, a munkásmozgalmak elleni érveléssel. De a korszak nagyobbik részében a „vörös rém” emlegetése valójában a liberálisok ijesztgetésére szolgált.

A „fehér köpenyes” kísértet is játszani kezd ezen a hangszeren, de érthető módon sokkal óvatosabban. Hisz nagybirtokain ott élnek a mezőgazdasági proletárok százezrei, akik csakhamar súlyos problémákat okoznak. De mégis keresik s használják a szocializmusban rejlő liberalizmusellenes lehetőségeket.

Az egyház és a nagybirtok mellé lassanként felzárkóznak majd a nagyipar fejlődése által fenyegetett helyzetbe kerülő kismesterek is. De az ő állásfoglalásuk kevésbé egyértelmű, mint fegyvertársaiké: akarják is, félik is az industrializáció kibontakozását. Míg korszakunk elején a munkáskérdést a hamisítatlan liberalizmus alapján képzelik megoldani, később ők lesznek azok, akik leghangosabban követelik a korábban megvetően „államszocializmusnak” nevezett állami beavatkozásokat, s a társadalom új szervezetének létrehozását.

Az 1880–1890-es évekig a magyar munkásmozgalom még nem lehet eléggé félelmetes. Így a liberalizmusellenesek kénytelenek külföldi példákra hivatkozni, sőt, néha el is túlozni azokat, hogy hatásosabbak legyenek. Például Surányi János már említett röpirata 1882-ben (tehát hat évvel azután, hogy formálisan is feloszlott) az I. Internacionálé tízmillió tagjáról tud. Vagy gróf Bethlen András 1877-ben mint nagyhatalomról beszél róla.

A kilencvenes években e fent említett három áramlat már egymásra talál, és sajátosan egészíti ki a liberalizmus elleni

4. Csavargók vagy apostolok?

különböző irányú támadásokat, szorosan kapcsolódva az egyre jobban izmosodó, újkonzervatív tendenciákat tartalmazó agrárius mozgalomhoz.

A liberális szemlélet akkor még meglehetősen érzéketlen a munkásmozgalom és a szocializmus iránt. A tájékozódást szolgáló hírek közlése mellett ritkán vétetik magukat észre javaslatokkal. Elvértve megjelennek bizonyos példálózások az önszegélyről, például Gaál Jenő tollából, aki ekkor még liberális módjára közelít a problémához. A Schulze-Delitzsch-féle önszegélyező egyesületek létrehozását javasolja a munkásoknak, igen figyelemreméltó érveléssel. „Bizonyára nagyon figyelemreméltó jele az időnek – mondja 1880-ban az Országos Iparos Gyűlésen –, hogy a munkásosztály nyomorát annyi oldalról szóval és tettel elismerik, és hozzá is látnak, hogy azt enyhítsék. Csak az ily kísérleteknél már legalább az állami

segély- és magánjótékonyság utáni folytonos kiabálást megelőznék. 'Ha a tömeget ahhoz szoktatják, mondja Bastiat, hogy mindenért, ami velük történik, legyen az jó vagy rossz, az államot tegyék felelőssé, akkor egy kormány sem fog fennállhatni.' Meggondolták-e, minő veszélyes a polgárok legnépesebb és legtetterősebb osztályával elhitetni, hogy polgártársaik segélye nélkül nem állhatnak fenn, s hogy ők alamizsna nélkül nem tudnak segíteni magukon?"

Brüll Lipót, a Magyar Általános Hitelbank Gözmalmainak igazgatója ugyancsak ezen az alapon utasítja vissza azon „napi hősök” „szocialisztikus irányzatú programjait”, akik „gyakran nem az ajkaikon hordozott ügynek állnak szolgálatában, hanem egészen más tervek megvalósítására törekszenek”. Javasatai az ortodox liberalizmus alapján állnak: támogatni kell a munkásokat abban, hogy maguk segíthessenek magukon, de természetesen egyetértésben munkaadóikkal. Nem kell állami intézmény – még a központi segélypénztár ellen is tiltakozik –, mert ez a munkás és a tőkés elkülönüléséhez vezet, nem kell segélyezés, mert az elpuhítja a munkást, jó szándék kell, a munkás és tőkés részéről egyaránt, a munkások műveltségének emelése, s ebben a tőkéseknek, politikusoknak, íróknak egyaránt vannak feladataik. Ezenkívül már csak takarékoság kell a munkások részéről, s konszolidált viszonyok megteremtése a tőkések részéről.

A liberális lapok és folyóiratok – mint ezt már a *Budapesti Szemle* esetében is láthattuk – az utópista és a proletárszocializmus eszméivel alig-alig foglalkoznak, s nem is harcolnak ellenük. Ezeket legtöbbször, ha egyáltalán szót vesztegetnek rá, az utópiáknak kijáró mosollyal tárgyalják, sokkal fontosabb ellenfelének tartják az „államszocializmust”. Igen jellegzetes e szempontból például Barth Tivadarnak a *Magyar Pénzügy* 1884-es évfolyamában megjelent több folytatásból álló, *Az állami szocializmus jellemző vonásai* című cikke. Azt jól tudja, hogy a szocializmus támadásra indult „a gyakorlatilag legfontosabb szabadság, a szerzési szabadság ellen. A szocializmus és liberalizmus egymásnak halálos ellenségei”,

de a gyakorlati veszélyt nem a szociáldemokraták vagy a kommunisták oldaláról látja – akiket egyszerűen utópiákért lelkesedő ifjaknak nevez –, hanem azon „rendkívül gyakorlati férfiak” részéről, „kik azon fáradoznak, hogy a szocialista áramlatokból egy kis patakot levezessenek, mely saját érdekeiket termékenyítse. Ezekre nézve a szocializmus üzlet, csak kényelmes eszközt látnak benne állami befolyásuk növelésére”.

Látható, hogy nem a munkásokról, hanem a konzervatív „szocialistákról” van szó. Így könnyen érthető, hogy míg a konzervatívok nagyobb megértést tanúsítanak a szocializmus iránt és gyűlölik a munkáspártokat, a liberálisok a szocializmus minden állítását és következtetését mereven elutasítják, viszont jóindulatot mutatnak az önálló munkásmozgalmak iránt is, amennyiben azok „mérésékelték” s nem szocialisták. Például a *Magyar Pénzügy* 1885-ben egy vezércikkében nagyon megdicséri a magyar munkásokat, mondván: gyűlésük megerősítette korábbi véleményét, hogy bár munkáspárt van Magyarországon is, a német értelemben vett szocialisták nem léteznek. Hogy a munkások pártba szerveződtek? Ebben semmi kivetnivalót nem talál, mert „ha van agrárius párt, van iparos párt és van antiszemita párt, szintén különös érdekek támogatása végett, miért ne létezhetnék munkáspárt is?” Programját természetesen teljességében elveti, követeléseit vagy naivnak, vagy károsnak nevezi, a szavazati jog kiterjesztését csakúgy, mint a nyugdíjpénztár létesítését, de mégis, pártolóan állapítja meg, hogy a szocializmustól nagyon távol állnak, s követeléseik egyike sem „oly erős, mint például az agrárius pártnak az a követelése, hogy a kormány mellőzve minden más osztályt, összes figyelmét a földbirtokra fordítsa”.

A lap, liberalizmusához híven, addig is elmegy, hogy károsnak tartja a német kormány sztrájkellenes intézkedéseit, amelyek – véleménye szerint – kiegészítik többi reakciós intézkedéseit. A sztrájkot jogosnak, sőt „sok tekintetben fontos közgazdasági tényezőnek” tartja. A riadozókat megnyugtatta, hogy a sztrájk nem szocializmus, a sztrájkoló nem feltétlenül

szocialista. S a német nagyipar képviselőire hivatkozik, kik „a munkások egyesülésének megakadályozását a maguk részéről is károsnak nyilvánítják”. A végkicsengés egyértelmű: elítélik, ha az állam a munkást a munkaadóval szemben védelemben részesíti, de az ellenkezőjét is.

Vajon mi az oka ennek az igazán liberális (a szónak nemcsak politikai-ideológiai, de köznapi jelentésében is) megközelítésnek? A cikk elárulja ezt. A sztrájk ugyanis valóban fontos közgazdasági tényező, a kérdés csupán az, hogy kinek használ és kinek árt. Magyarországon ekkor is és még jó ideig elsősorban a gyáriparral szemben „piszkos versenyre”, az árak s vele a bérek csökkentésére kényszerülő kis- és középipart sújtotta, s ezzel nem kívánt mellékhatásként a nagyipar szövetségese volt.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a nagyipar támogatta volna a munkásmozgalmat. De azt mindenképpen, hogy gyakorlati, üzletemberi észjárásával felismerte, hogy értelmetlenek, illetve ellene irányulnak azok a felfogások, amelyek „generális gyógy módokat” kerestek e probléma megoldására. Ha a különböző árnyalatú konzervatívok Németországra figyeltek elsősorban, a liberálisok Mekkája még mindig Anglia, ahol a munkásmozgalmak erősek ugyan, de a szocialisták csak „tengenek”. S ha az angol munkás példaképe lehet a kontinens munkásainak, nyilvánvaló, hogy az angol viszonyoknak kell példával szolgálniuk a tőkés és politikusok számára is.

Az őliberalizmus talán egyetlen, a munkáskérdéssel foglalkozó irodalmának nagyobb terjedelmű írása, Pulszky Ágost 1890-ben megjelent, *A munkáskérdés* című politikai röpirata is az angol példán fejt ki elveit.

Európa nyugatibb részein talán már anakronisztikus ez a liberalizmus korai szakaszára, főleg a Smith és Ricardo cinikus nyíltságára és a kapitalizmus automatikus önmegújulásába vetett hitre alapozott magabiztos megközelítés.

Anglia történetének egy korábbi – és jócskán idealizált – szakasza jelenti Pulszky számára a példát, az, amelyben jól-lehet harcokon keresztül, de létrejött a munka és a tőke egy

sajátos „egyensúly” s ennek megfelelően a tőkések és a trade-unionokba tömörült szakmunkásság egy mindkét fél által elfogadott keretek között folyó – olykor persze igen kemény – alkuja.

Azt nem ismeri fel, hogy ez az egyensúly Anglia kivételes helyzetén alapult, s azt sem, hogy eme „önszabályzó” rendszer egyre kevésbé tölti be szerepét, és hogy egyre inkább növekszik a politika, s ezen belül az állami beavatkozás szerepe. Csak azt látja, ami vonzó számára, azt, hogy itt nem fenyeget robbanás, hogy az angol munkásmozgalom – legalábbis a gyakorlati politikai területén – nem törekszik a rendszer megdöntésére, s hogy a munkások harcának eredményeképpen meg-megújuló status quo mindig a liberális kapitalizmus keretein belül marad.

A szabadversenyos kapitalizmus átalakulását tehát nem érzékeli; nem veszi észre, hogy már a liberalizmus is újítja önmagát, s keresi a szervezett kapitalizmus liberális változata (később ezt hívják majd jóléti államnak, szociál-liberális társadalomnak) megteremtésének lehetőségeit.

Ez persze ekkor még jórészt a jövő kérdése, és nem róhatjuk fel Pulszkynek, hogy nem vette észre. De mi az, amit látott és javasolt?

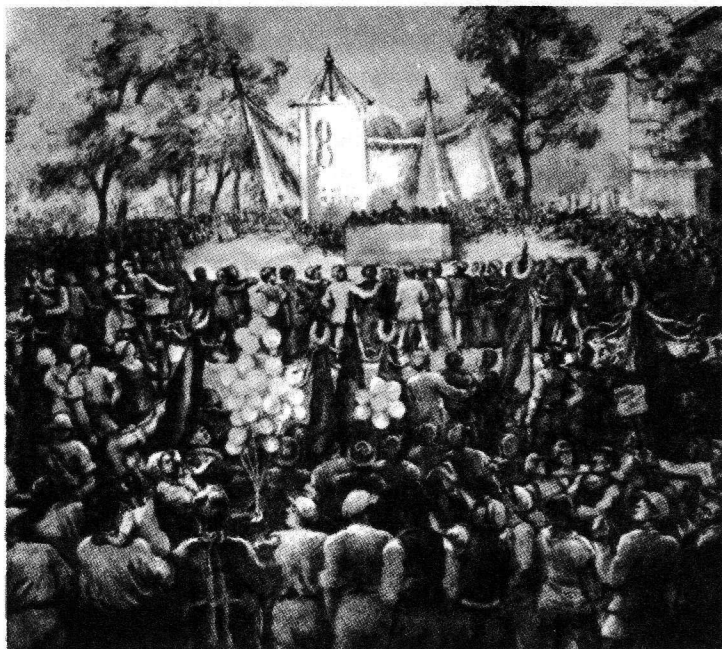
Először is azt, és alighanem ez adta kezébe a tollat, hogy a kapitalizmus fejlődése ellen „oltalmat kereső” egyik osztály, az arisztokrácia „munkásbarátsága” mögött egy olyan állapotra való törekvést látott, melyben a munkásokat a „középen álló osztály” – értsd: a burzsoázia – rovására elégítenék ki, és „csakis a hatalom birtokosai emelkednének ki megközelíthetetlen magasságban a különben merő síkságot képező társadalomban”. Németország fejlődését ilyennek ítéli meg, s egyáltalán nem lelkesedik ezért a „kaszárnyaszocializmusért”.

Természetesen a másik „oltalmat kereső” osztály, a munkásság szocializmusát is elveti, s csakis a liberalizmus elvei alapján fejlődő társadalomnak jósol haladást s boldogulást. Nagyon veszélyesnek ítéli azokat a törekvéseket, amelyek elébe menve a proletariátus mind erősebbé váló követeléseit

nek, a tőkéseket próbálják meg korlátozni természetes tevékenységükben. Hisz – mint írja – „a munkáskérdés megoldásának előzménye nálunk magának a munkáskérdés feltételeinek megteremtésében áll: a kapitalisztikus nagytermelésnek meghonosításában”. Így mindig a nagyipar fejlődése kell hogy az első szempont legyen, akár a választójog kiterjesztéséről, akár a szociális törvényhozásról essék is szó.

A munkásság problémáinak megoldása csakis a szerves fejlődés eredménye lehet. Ezt megelőzni veszélyes és káros, hisz akár a bérek, akár a munkaidő szabályozása, de még a heti egy szabadnap kötelező bevezetése is hátrányos helyzetbe hozná a magyar ipart, s kiszolgáltatná azt a fejlettebb országok iparának. S itt cinikus őszinteséggel, a már-már kötelező moralizálás nélkül mondja ki a kor gyáriparának vezérlő eszméjét: „Végelemzésben a tömegek viszonya a kezdeményezőkhöz és vezetőkhöz ugyanolyan mértékben az erő kérdése, mint aminőben hatalmi kérdés a különböző nemzetek aránylagos jelentősége és súlya.” S minden megoldást a társadalmi automatizmusoktól vár: „A valóban felvilágosult önérték még mindig a legbiztosabb kalauz a társadalmi versengések bonyodalmaiban; az egyéni kezdeményezést, az önkéntes szervezkedést, ahol tere nyílt, nagyobb csalódások nem kísérték; a tömegek iránti bizodalom eredménnyel járt mindannyiszor, valahányszor kikerülhető volt, hogy erősen szervezett kisebbség ragadja magához a néma többség képviselőt és birtokolja súlyát.”

S ha a fellobbanó indulatok mégis a fejlődés legfőbb érdekei ellen fordulnak? Arra való a szilárd államhatalom „tartálékban álló erkölcsi és anyagi ereje”, hogy megfékezze azt. „A kommün elpusztítása nagyobb mértékben szolgált a polgárosodás létfeltételeinek megóvására, mint az összes törvényhozási intézkedések, melyeket azóta a munkások ügyében foganatosítottak.” Az üzletember – aki a liberalizmus eszményi politikusa is egyben – racionalizmusával azonban azt is megállapítja, hogy ez nem jelenti az erőszak válogatás nélküli alkalmazását, hisz „a tapasztalat igazolja, hogy bizo-

5. Az előrs. 1890. május 1.

nyos határon túl ezek nem is alkalmazhatók”. Az alku is szükséges tehát, s amit már meg kell – de csak annyit, s nem többet –, azt okos dolog megadni. S ha Magyarországon még csírájában létezik ez a probléma, itt még csak igen keveset, ha nem semmit kell adni.

A liberális korszak politikusai és tőkésai – a kapitalizálódó nagybirtokokról nem is beszélve – szóról szóra követték a liberalizmus tanácsait. S ha nem is hallgatott el konzervatív oldalról a munkáskérdés „megoldásának” sürgetése, a „piszkos verseny” kényszere, a külfölddel szembeni technikai, technológiai elmaradottság az üzletemberi ráció alapján a

termelési költségek közül a legkézenfekvőbbnek, a munkaerő árának alacsony szinten való tartására s ugyanakkor nagyobb intenzitásának kikényszerítésére ösztönzött tőkést, kisiparost és földbirtokost egyaránt. S ez természetesen lehetetlenné tette a munkáskérdés megoldását is.

A még igen fiatal és gyenge munkásosztály nem tudta ki-
harcolni a változást. De azt – s talán nem is annyira osztály-
öntudata, mint közvetlen tapasztalatai alapján – látta már,
hogy nem szabad magát becsapatnia a szószékekről, röpirat-
tokból feléje áramló „munkásbarátság”-gal. Egy munkás-
gyűlés még 1883-ban határozatot hozott a „hamis munkás-
barátok” ellen: „Tekintettel arra, hogy a munkáskérdés sem
a vagyonos osztály, sem a mágnások által nem fog megoldatni,
mert ezeknél úgy az akarat, mint a képesség hiányzik; tekin-
tetten továbbá arra, hogy a munkáskérdésnek magyarországi
megoldására néhány feltűnést hajhászó úriember részé-
ről megjelent tanácsok csak színleg foglalnak magukba őszin-
teséget és arra irányozván, hogy a magyarországi munkásság-
nak port hintsenek a szemébe... kimondja a mai népgyűlés,
hogy palliatív eszközökkel a munkáskérdés meg nem oldható,
hogy az úgynevezett jobb módú osztály egyes tagjai, kik idő-
közönként mint munkásbarátok tűnnek felszínre, a tapasztat-
lás szerint ítélve – nem őszinte és megbízható szándékkal
viseltetnek a munkásosztállyal szemben, és tiltakozik a gyűlés
a munkásosztály nevében minden gyámság alá helyezési tö-
rekvés, valamint azon szándék ellen, mellyel a munkásnépet
a mostaninál még szorosabb függőviszonyba sodorni igyekez-
nek.” Név szerint is megemlítenek néhány „hamis munkás-
barátot”, Irányi Dánielt, Brüll Lipótot és gróf Zichy Jenőt.

Amíg a munkásmozgalom nálunk gyenge volt s a szocia-
lizmus veszedelme csak távoli fenyegetésként hatott, a nem
szólamként, de gyakorlati tétben megnyilvánuló „munkás-
barátság”, a munkások manipulálására tett kísérlet is meg-
lehetősen ritka volt. Néhány erőtlen kísérletet nem számolva,
mint például a Buda-Pesti Munkásegylet létrehozása, amely-
nél Jókai is bábáskodott, vagy a már kártékonyabb, de épp-

úgy hatástalan kísérlet, hogy 1886-ban egy, a mesterek vezetése alatt szerveződő központi munkásegyletet hozzanak létre (egy Balogh Sándor nevű asztalossegéd aprólékosan kidolgozott tervezetet tesz közzé *Magyarország iparviszonya és munkásai helyzetének újjáalakítása iránti tervszerű javaslat* címen), vagy az 1880-as évek közepétől létező, de mindvégig csak tengődő nemzeti demokrata párt, Magyarországon nem sikerült létrehozni olyan jelentősebb szervezeteket, amelyeken keresztül az uralkodó körök hatni tudtak volna a munkásmozgalomra. Nem, mert úgy hisszük, valóban az volt a helyzet, hogy e „munkásbarátokban” az akarat is, de főleg a képesség hiányzott ehhez. Ugyanis nemigen volt más eszközük a munkásság megnyerésére, mint az ígéretés; képletesen szólva, még egy tál lencsét sem tudtak felajánlani a szocialista eszmékért cserébe. A nemzeti jelszavak alig hatottak az egyletekben szervezkedő munkásokra (azt persze nem tudjuk, hogy a szervezetektől való távolmaradásban mekkora szerepük volt ezeknek, de nem valószínű, hogy komolyabban hatottak volna), és az antiszemita párt rövid virágzása alatt inkább a napszámosok, iparoslegények és a parasztok között szerzett antikapitalista elemeket is tartalmazó propagandájával híveket. Az igazság az, hogy nem is nagyon találjuk nyomát ekkor a manipulációs kísérleteknek, az időt, energiát és esetleg pénzt kívánó erőfeszítéseknél mindenestre egyszerűbb volt fensőbbeséges álláspontból tárgyalni a munkát keresők nyomása alatt álló, erősen strukturált, kiszolgáltatott munkássággal.

A magyar burzsoázia és nagybirtokosság nem tudta megelőzni korát, s hiába születtek a javaslatok, a fejletlen magyar gazdaság alapzatán nem jöhettek létre a Schulze-Delitzsch-vagy a Hirsch-Durcker-féle liberális szakszervezetek, s még kevésbé az anyagi téren igen harcoss trade-unionok. (A liberális, majd később a keresztényszocialista munkásegyletek hatását ott, ahol a körülmények lehetővé tették hatékony működésüket, nem szabad lebecsülni. Például Németországban, a szociáldemokrácia fellegvárában a 20. század legelején a

6. Egy család? Mesterek, segédek és inasok egy műhelyből

mintegy másfél millió szervezett munkás közül kb. négyszáz-ezer ezeknek s más nem szocialista szervezeteknek volt tagja.) Tétova és igen korlátozott kísérletek is csak majd a kilencvenes években kezdődnek.

A liberálisok azonban – elvi és gyakorlati okokból egyaránt – még ekkor is vonakodnak. Egy-egy nagyobb bel- vagy külföldi szocialista megmozdulás ugyan meg-megriasztja őket, s ilyenkor hajlanak is az „államszocialisztikus” megoldásokra, de aztán, az események múltán megnyugodva visszatér-

nek ortodoxiájukhoz. Például a már többször idézett *Magyar Pénzügy* – igaz, hogy egy olyan cikkben, mely a német viszonyokról számol be, s címe: *Egy millió szociáldemokrata* – egyik 1890-es számában így ír: „A politika, melyet a német császár híressé vált leiratában kezdeményezett, bölcs, szükséges és hasznos. [A „szociális császárság” programjáról van szó. Sch. I.] Mindent, ami a szociáldemokraták mai követeléseiben jogosult, teljesíteni kell. Ha teljesítetik, a német szociáldemokraták sokkal kisebb párttal fognak rendelkezni.” De néhány héttel később, amikor már Magyarországról van szó, a kereskedelemügyi miniszter azon előterjesztésére, mely az ipari munkának vasárnapi szüneteltetését kívánja törvénybe iktatni, újra „államszocializmust” kiált, s hogy megmagyarázza a „szociális császárt” dicsérő korábbi nyilatkozatát, újra Magyarország, pontosabban Németország eltérő viszonyairól beszél, mondván, hogy utóbbiban volt egy szocialista törvény, s emiatt ki kell engesztelni a német munkásokat. Azt azonban annak ellenére, hogy aggódva állapítja meg: „Magyarország az államszocializmus felé evez”, megnyugtatónak tartja, hogy a törvényjavaslat figyelembe vette a „szaktestületek” véleményét, és sokkal „liberálisabb”, mint az első változat volt, azaz igen szűk térre terjed ki kötelező volta.

Adni semmit sem akarnak, és valószínű, nem is nagyon tudnának – mi maradhat akkor a szocialisták terjeszkedése ellen? Az erőszak, ahogy Pulszky éppen ez idő tájt mondta volt, az állam „tartalékban álló erkölcsi és anyagi ereje”. Ezen túl legfeljebb az a hit, hogy a szocializmus nem magyar jelenség, s ha van itt is belőle, akkor az csakis „szellemi behozatal” következménye. A nagy feltűnést keltő 1890-es május 1-i tüntetés után jelenti ezt ki a *Magyar Kereskedők Lapja*, hozzátéve: „Ha ez importot meg lehetne akadályozni, Magyarországon önmagától soha sem képződhetnék szocialista párt.”

Pulszky érvelésénél logikailag bizony sokkal gyengébb ez a magyar különlegesség hitében gyökerező felfogás, de politikailag s főként ideológiailag biztos hatásosabb, mint a szenvtelen ténymegállapítás. A politikai irodalomban elterjedtebbé

is válik a szocializmus nemzetidegenségének vádja, s véleményünk szerint, nemcsak a szociáldemokrácia internacionalizmusa miatt, hanem elsőrendű politikai használhatósága szempontjából. Az elmaradottság viszonyai között a liberalizmus nemigen találhat más, integratív funkciót betöltő ideológiát, a munkáskérdés esetében sem, mint az amúgy is kéznél levő nacionalizmust.

A politikai publicisztikában és a politikai gondolkodásban eddig jutottak a konzervatívok és a liberálisok, amikor a munkásmozgalmak és a szocializmus már jól érzékelhetően megjelent.

Mielőtt rátérnénk a gyakorlati politika munkásmozgalomhoz való viszonyának bemutatására, az igazság kedvéért még meg kell jegyeznünk, hogy a fentebb bemutatott „hamis munkásbarátok” mellett néhány őszintén naiv, s köztük egy-két igazi munkásbarát is megszólalt. Így például 1887-ben egy *Tribun* álnév alatt kiadott politikai röpirat felújított egy, már Kemény Zsigmond által 1848-ban is bírált ötletet, a néptribunátus intézményének bevezetését, melynek feladata – az ókori példának megfelelően – a „plebs”, a munkásság érdekeinek parlamenti, politikai védelme lett volna. A felszólítás mindenkinek szólt, képviselőjelölteknek, tőkepénzeseknek, munkaadóknak, lelkészeknek, választóknak, honleányoknak és természetesen a munkásoknak is. A megszervezendő „egyesült mérsékelt munkáspárt” s a munkások által választott tribun aztán megvédené a munkások érdekeit, megoldaná a munkáskérdést, s természetesen a magyar társadalmat is megvédené attól, hogy a „külföldi izgatók” hatására Magyarországon kialakuljon a szocialista munkásmozgalom.

E naiv javaslat tényleg mindenről rendelkezik, még a tribun megszólításának igen fontos kérdésére is talál megoldást. A program szól a beteg- és rokkantségélyezés, a munkáslakások, a munkásegyletek, a munkaközvetítés, a munkaszünet, az olcsó gyári étkeztetés, óvoda stb. kérdéseiről, egy kalap alatt megoldást javasol a bor ellenőrzésére, az adó- és hadseregügy helyes megoldására, a tűzoltóság és a mentőtársaság

ügyének rendezésére stb. Saját témánk szempontjából még fontos, hogy a sztrájkkérdés rendezését is kívánja, mégpedig úgy, hogy a megszervezendő munkáspárt által elrendelt munkabeszüntetések segélyezésére sztrájkpénztár létesítését javasolja oly ravasz módon, hogy az ehhez szükséges pénzt azok a tőkésék fizessék be a párt pénztárába, akiket az ipari hatóságok az ipari törvények megsértése miatt pénzbüntetésre ítélnék.

Ugyancsak a példa kedvéért említsük még meg Csorba Géza nevét és könyvét, aki azon nagyon kevés tanult ember közé tartozott, akik őszintén közeledtek a munkásság problémáihoz, sőt szerepet vállaltak mozgalmában is. Csorba – aki Táncsics veje volt – a hetvenes években kapcsolatba került a magyar munkásmozgalommal, egyik vezetője lett a Nemválasztók Pártjának, mintegy fél évtizeden át a *Népszavát* szerkesztette, s tollát is felhasználta a munkásság érdekében. Számos cikk mellett egy könyvet is írt: *A demokrácia mint a közjólét megvalósítója és biztosítója* című hosszabb, több mint háromszáz oldalas könyve utolsó fejezetében a jövő kommunizmusának oly szép képét fejt ki minuciózus aprólékossággal, hogy nem csoda, hogy a *Népszava* kiadóhivatala 1877-ben első helyen hirdeti a magyar nyelvű szocialisztikus és kommunisztikus irodalom még oly rövid listáját.

A munkáskérdés gyakorlati kezelése

A magyar munkásmozgalom történetének irodalmában viszonylag részletesen feldolgozták már a kormányoknak a munkásosztály és a munkásmozgalom törekvéseivel kapcsolatos magatartását. Mi csak röviden utalunk rá.

E kérdésben a kiegészítés utáni kormányok tevékenysége az ortodox liberalizmus elvein alapult, az állam, az „éjjeliőr”, csak akkor avatkozik be a magánérdekek konfliktusába, ha az sérti vagy fenyegeti a normális üzletmenetet. Elvileg ez a beavatkozás a közvetítés formájában is jelentkezhet, s ennek

során megegyezés létrehozására törekszik az érdekelt felek közt. Korszakunkban azonban meglehetősen ritka az állam ilyen fellépése – ipartámogató politikája az iparosnak, a gyárosnak a munkás ellenében való támogatását is magában foglalta.

A törvény előtti egyenlőség liberális eszméje a törvényhozás fokán természetesen érvényes volt, sőt már a népképviselői országgyűlés előtt érvénybe léptetett iparrendtartások is egyenlően mérték az egyenlőtleneket. Az 1851-ben bevezetett ideiglenes rendszabályzat munkásnak és munkaadóknak egyaránt tiltotta az „összebeszéléseket” és „koalíciókat”, és ezt az 1867-ben kelt iparügyi miniszteri rendelet ebben a formában erősítette meg. A liberális korszak új ipartörvénye, amelyet 1872-ben fogadott el az országgyűlés, ugyancsak „egyenlő feltételeket” teremtve, megszüntette mind a munkások, mind a munkaadók szervezkedésének büntetőjogi üldözését. Az ortodox liberális elveknek megfelelően viszont nem mondta ki egyértelműen a szervezkedési szabadságot sem, mert e logika szerint a szervezetek belső fegyelme az egyéni szabadság korlátozása lenne. Idéznünk kell az indoklást, egyfelől azért, mert szép példája annak a liberalizmusnak, mely Anatole France szavaival szólva szegénynek s gazdagnak egyaránt megtiltja a hidak alatt alvást, másrészt pedig azért, hogy láthassuk, nem is kellett olyan nagyon e törvényt megszegnie a közigazgatásnak és a rendőrségnek, hogy a munkások szervezkedési szabadságát a gyakorlatban korlátozhassa. „Összebeszélések, melyek által az iparosok azt célozzák, hogy üzletük félbeszakítása, vagy a munkások, illetőleg segédek elbocsátása által ezeknek terhesebb munkafeltételeket szabjanak, különösen azoknak bérét leszállítsák, vagy amelyek által a munkások, illetőleg segédek oda törekszenek, hogy közös munkaszüneteltetés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék, s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, úgyszintén mindazon egyezmények, melyek által azoknak támogatása céloztatik, akik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak, vagy azoknak károsítása,

akik azokkal szakítanak, jogérvennyel nem bírnak.” Szervezkedni tehát szabad, de a szervezeteknek ahhoz nincs joguk, hogy tagjaikat a megegyezések betartására szorítsák, illetve – s a későbbiekben ennek nagy jelentősége lesz – hogy a magukra vállalt pénzbeli járulékok fizetésére kényszerítsék.

Az államnak további lehetőségeket biztosított a sztrájkokba való beavatkozásra az „egyéni szabadság” kiterjedt védelme; továbbra is büntetendő akár a munkaadók, akár a munkások „szabad akaratuk érvényesítésében fenyegetés vagy tetteges bántalmazás által” való akadályoztatása vagy az akadályoztatásra való törekvés.

A büntetőtörvénykönyv is ezen az alapon áll, amikor általában elismeri, hogy „A munkaadó és a munkásosztálynak, éppen úgy, mint a társadalom bármely más osztályának, csak jogos eszközökkel szabad helyzetük javítására törekedni. Rendeztessék tehát e két osztály viszonya bármiképp, társulási, ipar, kereskedelmi s polgári magánjog, illetőleg törvényhozás terén: az kétségtelen marad, hogy a munkabér felemelésének vagy leszállításának kierőszakolása a jogállamban éppoly erősen reprimálandó, mint a polgárok személye és vagyona elleni bármely más erőszak. S ez a büntetőtörvényhozás feladata. A törvény nem kívánja a munkás rovására szabadalomban részesíteni a munkaadót, s ennek olcsóbb munkát mintegy törvényileg biztosítani, hanem egyenlően védi, esetleg sújtja mindkettőt.”

És mi számít „kierőszakolásnak”? Elvileg az olyan sztrájk-örség, amely a dolgozni akarók békés felvilágosítását és meggyőzését szolgálja, nem tilos. De olyan „tömeges csoportosulás”, amely pusztá „tömeghatásánál fogva alkalmas már bizonyos lelki kényszert kifejezni” – az bizony már büntetendő. És annak megállapítása, hogy a „lelki kényszer” fokát mikor éri el a sztrájkra való buzdítás, az már természetesen a rendőrség dolga.

Ferenczi Imre, akinek 1906-ban megjelent könyvéből idéztük a fentieket, oldalakon keresztül bizonyítja, hogy a törvényes rendezés szintjén a sztrájkszabadság, a munkások szer-

vezkedési szabadsága megvolt tehát. Bizonyítania kellett, mert azt maga is felismerte, hogy a törvények értelmezése a köz-igazgatási gyakorlat alapján igen kérdésesnek tetszett. E gyakorlat okait is igyekeztek feltárni, s úgy véljük, hogy a szerző, aki egy későbbi kor már modernizálódó liberalizmusának egyik legjelesebb képviselője, lényegében helyesen határozza meg őket: a kisiparosok nyomása, akik lényegében a céhkorlátok visszaállításában vélték megtalálni védelmüket, és ez irányban fejtettek ki nyomást a kormányra; a magyar választójog szűkkörűsége, melynek következtében a kisiparosok befolyást gyakorolhattak a politikára, a munkásság viszont egyáltalán nem. Keserűen állapítja meg, hogy az ipartestületek nem „magasztos” céljaikkal, az ipari és munkaviszonyok fejlesztésével foglalkoztak, hanem politikai testületekként a választások idején politizáltak, s – mai kifejezéssel – konfliktusképességüket gyakorlati intézkedésekre váltották. E lobby nyomásával szemben a kormány „alapfelfogása kétségtelen helyessége ellenére nem tarthatta politikai szempontból célszerűnek egy, a modern munkásmozgalom lényegét, az önszegély jogosultságát nyíltan hirdető javaslattal lépni azon törvényhozás elé, mely... egész genezisénel és alkotásánál fogva magát a választójog nélküli munkások nagy tömegétől teljesen függetlennek tudta...”

A kormány tevékenységének politikai meghatározottsága, ha a törvények szintjén csak kétértelműségekkel fejeződött is ki, a gyakorlati tevékenységében már teljesen egyértelművé vált. A kormány, illetve a belügyminiszteri rendeletek alkalmanként ugyanis a törvényes szabályozottságnak ellentmondóan megtiltották a munkásoknak a munkaviszony befolyásolására irányuló minden hatásosabb fellépését. Ferenczi szomorúan jegyzi meg, s alighanem ebben is igaza volt, hogy a szervezkedés gyakorlati tilalma volt az az egyik igen fontos tényező, amely a magyar munkásmozgalom politizálódásának folyamatát meggyorsította. Ugyanis a közvetlen tapasztalatok kényszere hajtotta a munkásokat politikai célok megfogalma-

zására, minthogy világossá vált: politikai jogok nélkül közvetlen anyagi érdekeik védelmére sem képesek.

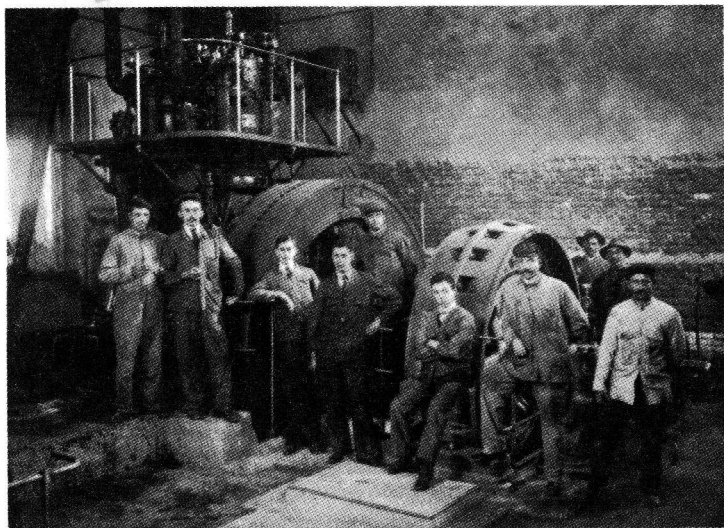
Az 1875-ben kiadott belügyminiszteri rendelet így gyakorlatilag felszámolta az 1872. évi ipartörvényben engedélyezett szervezkedési jogot – a sztrájkot ugyan nem tiltotta, de a sztrájkra való készülést, gyűlésezést, pénzgyűjtést, a sztrájkokat vezető szervezetek létrehozását igen. Ha pedig tilalmakkal már megakadályozni nem tudta, a hatóság minden eszközt, a hivatali packázástól a rendőrség bevetéséig, felhasználta e folyamatok akadályozására.

A szabadelvű kormányok gyakorlata korszakunkban szinte mindvégig ez volt. Például a már nagyobb arányú sztrájkok tapasztalatai alapján is, 1894-ben a belügyminiszter a következő rendeletet adta ki: „Oly nyilvános gyűlések, melyekben egy munkaszüneteltetés egész állása és annak érdekében tett intézkedések adatnak elő, az összebeszélés módozatai állapítatnak meg, a munkabeszüntetés szerveztetik, és a munkaszüneteltetés további folytatására szükséges lépések határozatnak el, nem engedélyezendők, illetőleg ha valamely más cél alatt bejelentett gyűlések ily összebeszélésekre használtatnak fel, azok feloszlattathatnak.”

E rendelet mellé méltó társakként csatlakoztak további rendeletek, így az 1897-es Bánffy–Perczel-féle, a pénzgyűjtést tiltó utasítás vagy az a „toloncszabályzat”, melynek alapján a sztrájkolókat vagy a sztrájkok szervezőit, akárcsak a csavargókat vagy a „céda és beteg nőket”, illetőségi helyükre toloncolhatnak. És miért? Mert egy vagyontalan embernek, ha illetőségi helyén kívül van, nyolc napon belül igazolnia kell a hatóságnál, hogy munkában áll, s hogy képes magát eltartani. A sztrájkoló ugyebár nem áll munkában, s így csavargónak számít, hiszen nem tarthatja el magát.

Ezek és a hozzá hasonló rendeletek valóban érvényben voltak, s még a 20. század első évtizedében is sor került alkalmazásukra, ha a fővárosban már nem is, de vidéken annál gyakrabban.

Persze meg kell mondanunk, hogy a kilencvenes évektől

7. „Új nép, másfajta raj”

kezdődően egyre gyakoribbá válik e gyakorlat bírálata is. De nemcsak az olyan bírálat erősödik meg, amire Ferenczi könyve a példa, hanem egy konzervatívabb, a kormány, a rendőrség lanyhaságát elítélő vonulat is. És bizony a rendőrségnek még mentegetőznie is kell a munkaadókkal szemben, kik rendesen a rendőrség „ildomos eljárásáért” panaszkodtak, s a bérvitákban a közhatalom még fokozottabb támogatását kívánták.

Pedig a rendőrség és csendőrség ugyancsak nem tétlenkedett, s ha Budapesten a felvilágosultabb közönség – és a külföld – szeme előtt csak kardlapozás, a tolonckocsi, fényképezés járta, „Ázsiában”, a magyar vidéken, főleg a latifundiумokon és a „bányabirodalmakban” bizony a puskák is elszütek.

A hatóságoknak a gazdasági küzdelmekre alakult munkásszervezetek elleni terrorja oly erőteljes volt, hogy ettől eltér-

rően a politikai szervezetekkel való bánásmódot Ferenczi kifejezetten enyhének nevezte. Ha ez nem is fogadható el teljes egészében, s főleg nem a kilencvenes évekre vonatkozóan, amikor is a munkásmozgalom felélénkülése határozott intézkedéseket vált ki a kormányból, kétségtelen, hogy korábban a kormány és a közvélemény is – egy-egy kampányt leszámítva – fölüyes érdektelenséggel figyelte, de inkább figyelembe sem vette a „bőrkötényes absziz” politizálását. A politika a politikusok s legfeljebb a választójoggal rendelkezők dolga – a suszter maradjon a kaptafánál. Ez lehetett az uralkodó felfogás.

A rendőrség azért rajta tartotta a szemét a politikai munkásmozgalmon is, és *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* című kiadvány első kötete számos rendőrségi jelentést, rendeletet közöl, amelyek mutatják, legfeljebb átmeneti közönyt, de semmiképpen nem enyheségről volt szó. A Párizsi Kommün utáni hajszába a magyar kormány is bekapcsolódott, sőt egy pert is indított a munkásvezetők ellen, az ún. hűtlenségi pert. Hogy ez csúfosan megbukott az ellenzéki sajtó kajánkodó megjegyzéseitől kísérve, az nem szándékain, hanem gyakorlatlanságán, a közvélemény előkészítetlenségén múlt. S minden bizonnyal azon is, hogy a polgári ellenzék saját magára nézve is veszélyes precedensnek tekintette a politikai tevékenység megtorlását célzó eljárást.

A belügyminisztérium figyelemmel kísérte a munkások politikai mozgalmait, különösen az Internacionáléval való kapcsolatait, s erről számos jelentése tanúskodik. De úgy véljük, a hetvenes-nyolcvanas években még maga sem vette ezeket túlzottan komolyan. A képviselőházban egy interpellációra válaszolva a belügy- és az igazságügyi miniszter nagy derűtséget keltve számolt be az Internacionálé magyarországi tevékenységéről, lekicsinyelve és nevetségesse téve azt. A belügyminisztérium 1871-ben kelt jelentése megnyugodva jelentette ki, hogy „Az a határozottság, amellyel a magas kormány a fent említett kísérleteket elfojtotta, valóban megsemmisítően

hatott az internacionalistákra, és pillanatnyilag nemcsak ezek szüneteltetnek mindennemű tevékenységet, hanem a munkások nyugodtabb, meggondoltabb nemzeti elemei sem mernek most ügyeiket illetőleg semmiféle vitába bocsátkozni.”

Az intézkedések tehát még túl jól is sikerültek – és ez egyáltalán nem az enyhéség következménye volt.

A politikai közvélemény a kormány intézkedéseit eltérően fogadta, s természetesen nem a szocializmushoz, a munkásmozgalomhoz való viszonya volt a választóvíz. Az ellenzéki sajtó – ki komolyan vett liberális elvei miatt, ki pedig csak azért, hogy egy alkalmat se hagyjon ki a kormány bírálataira – elítélte, néha gúnyolta a kormányt a szocialisták üldözése miatt. A kormánypártiak s talán a riadtabbak a törvények fejlesztését s a rendőrség erősebbé tételét kívánták, hogy hatékonyabb lehessen a szocialisták üldözése. De a politizáló munkások megítélésében a vélemények egyöntetűek voltak: ki „hóbortos, primitív műveltségű fiatal munkásokról” beszélt, ki „szelíd bolondoknak” nevezte őket, de a belügyminiszter is úgy vélte, hogy a szocialista, lassalleánus elveket még a vezetők sem értik meg teljesen.

A munkások politikai szerveződését ugyancsak a liberalizmus elvei alapján ítélték meg. A függetlenségi párti Helfy Ignác 1873-ban éppúgy, mint Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter 1878-ban a munkások politikai pártba szervezését azzal helytelenítették, hogy az a „kaszttrendszerhez való visszatérés” lenne, mely „különválasztja az ország többi polgárai közül a munkásokat”. S a miniszterelnök – a Ház helyeslése közben – még hozzáteszi: „... tekintve az egyület alapító igen t. uraknak antecendentiait, igen közel feküdt és fekszik azon feltevés, hogy itt az igazi cél: azon másutt néhol létező munkásmozgalmakat indítani meg, melyeknek hála Istennek sem oka, sem talaja Magyarországon nincs, s melynek mesterséges felidézésével, egyéb bajainkat szaporítani mindenestre felesleges.” Ezzel az ítélettel senki nem vitatkozott, s a sajtó ritka egyöntetűséggel fogadta el és ismételte meg a gondolatot még éveken át.

Az a Ferenczi, aki az 1900-as évek elejétől fellendülő magyar munkásmozgalom, de még inkább a magyar szociáldemokráciának az 1905–1906-os válság idején ijesztő méretűvé váló politikai tevékenysége hatása alatt bírálja az elődök „rövidlátását”, a bűnlajstromot még egy ténnyel egészíti ki. Szemére veti a magyar törvényhozásnak s munkaadóknak, hogy a 18. századi Angliát csak a tilalmakban utánozták, a patronalizmusban, a törvényes munkásvédelemben, valamint a szociális olajcseppek gyakorlatában már nem. S ha a példa talán nem is egészen pontos – a 18. századi Angliára egészen biztosan nem az –, a tény tény marad; valóban, sem a kormány, sem a munkaadók nem tettek nemhogy sokat, de jóformán semmit sem a munkások helyzetének elviselhetővé változtatására.

Korábban idéztünk már példákat arra, hogy hogyan közelítette meg a közvélemény, államszocializmusnak nevezve, a törvényekkel szabályozott munkásvédelmet. Egészítsük ezt ki most egy további példával. Az 1872-es ipartörvény eredeti javaslata szabályozni kívánta a munkaidőt is, kimondva, hogy „A törvényes munkaidő tartalma naponként 12 óra, s közben két külön szünóra engedendő”, s hogy „a mester segédeitől csak az iparüzlethez tartozó munkát kívánhat el, s ezt is csak oly mérvben, mely a segéd testi alkotásának és erejének megfelelő”. Az elfogadott törvényből ez a passzus kimaradt, s napi 16 órai munkaidőt engedett meg. Természetesen annak a liberalizmusnak az érvényesülését figyelhetjük meg ezen a példán is, amely a szabad egyének szabad egyezkedéséből ki akarja zárni az államot.

Az állami szociálpolitika, a munkásvédőtörvény-hozás csak majd akkor indul meg, s mint látni fogjuk, igen felemásan és vontatottan, amikor a munkásság mozgalmi fenyegetővé válnak, s a korábbi rendszabályok nem látszanak elégségesnek a munkáskérdés megoldására.

Ugyanez a helyzet a munkaadók által adott „szociális olajcseppek” vonatkozásában is. Csak a kilencvenes években válik markánsabbá – de ekkor is inkább csak elméletben –

az az áramlat, amely a „gyári béke” érdekében adni is hajlandó valamit. Szociálpolitikusaink ekkor kezdik ajánlgatni azokat a külföldi példákat, melyek azt bizonyítják, hogy a tőkések „humanizmusa”, a nyomorenyhító intézkedések hasznát is hozhatnak. Munkáslakásokról, a nyereségből való részesedésről, munkásklubokról, olcsó élelmiszer-beszerzési lehetőségekről, segélyező egyletekről stb. és természetesen a munkástelepeken épített templomokról írnak, jelezve, hogy e téren is igen nagy a lemaradás. Legfeljebb a nagyobb üzemek, főleg a bányák tulajdonosai éltek korábban ezekkel az eszközökkel, a nagyrészt még kisüzemi szervezeten alapuló magyar ipar nem is tudta, nem is akarta követni ezeket a példákat. A „piszkos verseny” körülményei között mind a nemzetközi, mind a belső vetélkedésben a korai kapitalizmus szabályai voltak érvényben: az önköltséget elsősorban a bérek leszorításával próbálták meg csökkenteni. S míg a munkásosztály nem tudott hathatósan fellépni, e módszer nemcsak sikeresnek, de igazságosnak is tetszett a korszakban uralkodó szemlélet és gyakorlat számára egyaránt.

Változást – amint ezt már többször jeleztük – a nagyipar erőteljesebb fejlődése és az ezen az alapon megerősödő munkásosztály konfliktusképessége hozott. A következő fejezetben ezt a folyamatot fogjuk végigkísérni.

Megváltó született?

Mint láttuk, a kilencvenes évek legelejéig az volt az általános felfogás, hogy Magyarországon még nincs „munkáskérdés”. Azok is, akik változtatásokat sürgettek, de azok is, akik semmit nem kívántak tenni, a „rém” megjelenését mindenképpen csak későbbre várták. S akkor „... egyszerre csak megjelent az ördög, midőn legkevésbé vártuk és ott, hol megjelenését legkevésbé feltételeztük... mint a semmiből támadt vihar...” – 1891-ben „kitört” az agrárszocializmus.

A szocializmus, a munkásmozgalom tehát Magyarországra is megérkezett, s olyan hirtelen és olyan ijesztő formában: a mezőgazdasági proletariátus, majd a szegényparasztság százazreket megmozgató lendületében, hogy már-már mindenki úgy hitte, vége a régi világnak. Egy apokalipszist vetítettek előre ezek a lázongások, s mögöttük egyesek a Megváltót, mások az Antikrisztust, azaz a szocializmust, a szociáldemokráciát látták megjelenni.

Ami az uralkodó körök számára rémületet keltett, az a szocialisták számára a végre megérkezett pillanatot. Úgy hitték, hogy a mintegy két évtizeden keresztül elszenvedett sikertelenség után hirtelen százazrek reagáltak szavukra. A lázongó agrárproletárok és szegényparasztok ugyanis a szociáldemokrata jelszavakat visszhangozták. A korabeli sajtó szerint köszönési formaként járta köztük az „Éljen az emberiséget megváltó nemzetközi forradalmi szociáldemokrácia!” – egy olyan megfogalmazás tehát, amivel korábban csak a szociáldemokrata brosúrákban és munkáskongresszusokon találkozhattunk.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megszervezésé-

ben nagy szerepet játszó képzett szocialista, Engelmann Pál is úgy vélte, hogy a mozgalom kézzelfogható közelségbe hozta a szocializmus világméretű győzelmét. Egy, a német szociáldemokraták elméleti folyóiratában, a *Neue Zeit*ben megjelentetett tanulmányában így írt: „Az ipari proletariátus forradalmasodása nyugatról kelet felé haladt; a magyarországi paraszti szociáldemokrata mozgalom joggal keltheti bennünk azt a reményt, hogy a mezőgazdasági proletariátus forradalmasodása keletről nyugat felé veszi útját, s hogy e két oldalról csapkodó hullámok elsöprik, megsemmisítik az ember ember által való kizsákmányolásának rendszerét.”

A szocialisták és az agrárszegénység hirtelen egymásra találása azonban mindkét fél számára csalódást hozott. Csakhamar kiderült, hogy félreismerték egymást.

A szocialisták úgy hitték, hogy a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban is létrehozta már a népesség ama szétválását, amely az iparban a modern proletariátust önálló érdekű osztállyá tette. Arra gondoltak, hogy azzal a proletariátussal találkoztak – csak éppen nem a városokban, hanem a falvakban –, amelyre mindig is számítottak, az osztályharcban megkeményedett, sorsát a magántulajdon megsemmisítésén keresztül megoldani akaró, öntudatos munkássággal. Akiknek céljai megegyeznek a városi proletárokéval, s ugyanolyan módon, ugyanolyan eszközökkel képesek harcolni is érte.

Az agrárszegénység pedig a lehető legközvetlenebb értelemben megváltónak hitte a szocializmust s hirdetőit, a szociáldemokratákat. S a megváltást igen közelinek sejtette, éppúgy, mint elődei, a középkori parasztfelkelők, vagy ahogy a szektákba menekülők csapatai. S az is csakhamar kiderült, hogy ők nem annyira a magántulajdon ellen láznak, hanem éppen tulajdonnélküliségük ellen: az igazi megváltást alighanem a földosztásban, birtokos paraszti létük megalapozásában és nem feladásában gondolták el.

A találkozást így szétválás követte. A szociáldemokraták csak százakat, legfeljebb ezreket tarthattak meg e százazrekből, az agrárszegénység pedig bizonyos szocialista jelszavakat

8. Lázadni volt elég ok. Kilakoltatottak

vitt magával, megalkotva egy igen sajátos ideológiát és mozgalmat, az agrárszocializmust.

Véleményünk szerint ezt a szétválást semmi sem akadályozhatta volna meg. Utólag ítélve ugyan joggal állíthatjuk, hogy a szociáldemokrácia szövetségre léphetett volna a lényegét tekintve demokratikus agrármozgalommal, de még ekkor is tudomásul kell vennünk két tényt. Az egyik az, hogy a szövetség nem egyesülés, a másik pedig az, hogy ekkor még mindkét mozgalom alkalmatlan, éretlen volt arra, hogy reálisan valamilyen politikai szövetkezés formájában összefogjanak.

S úgy hisszük, éppen ez az éretlenség okozhatta tévedésüket is. A szociáldemokrata párt bázisát keresve talált rá az éppen forrongásban levő agrárszegénységre, utóbbi pedig fájdalmainak szószólójaként, még forrongó indulatainak kifejezőjeként a szociáldemokráciára.

Mindebből számunkra most az a fontos, hogy a szocialisták még ekkor is csak keresték az alapot, holott a legkezdetektől tudták, hirdették, hogy az nem lehet más, mint az ipari proletariátus. Csak éppen a gyárak és műhelyek népe még nem mozgult, vagy ha igen – mint pl. 1890. május 1-én –, csak egy-egy alkalomra követte a szocialisták hívó szavát.

1890 decemberében, amikor a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megtartotta alakuló kongresszusát – ami voltaképpen egy már tíz éve létező párt újjáalakuló kongresszusa volt –, a munkásság politikai szervezésére irányuló törekvések már jó húsz éve megjelentek az országban. De még mindig egy további évtizedre volt szükség, hogy a már korábban is célzott tömegpárt ténylegesen létrejöjjön. Az MSZDP csak a 20. század első éveiben tudott az ipari munkásság mozgalma révén a magyar politikába betörni. A kilencvenes évek agrárszocialista mozgalmainak leverésével, elcsendesülésével a párt még mindig alig volt több, mint tíz vagy húsz évvel korábban, egy maroknyi, néhány száz, legfeljebb egy-két ezer, sokszor egymással marakodó harcost úgy-ahogy összefogó csoportosulás, amit a magyar politika képviselői még mindig joggal tarthattak elhanyagolható kisebbségnek. Mert még mindig bázisát kereste, építette mozgalmuk. És ez szükségszerű volt. Mert megváltó születet hirtelen – főleg, ha nagyon várják –, de a társadalmi-politikai küzdelmekben számottevő, változtatásokra képes politikai erő aligha. Ez utóbbi csakis a hozzá szükséges társadalmi feltételek – mindenekelőtt az általa nyújtott megoldást sajátjukként felismerő tömegek – megléte esetén lehetséges. És a századfordulót követő évekig a szocialisták ilyen tömeget nem találtak. Az ipari proletariátus zöme még hallgatott, az agrárszegénység mozgalmáról pedig kiderült, hogy a benne részt vevők jelentős többsége nem képes úgy viselkedni és cselekedni, ahogy azt a párt elvárja tőle. S éppen ezért váltak le sorra a szociáldemokráciáról a parasztszocializmus képviselői, a Várkonyi Istvánt követő független szocialisták, az ugyancsak paraszti bázisú Újjászervezett Szociáldemokrata Párt. S később eleve önállóan szervezkedtek. Egy-

9. Nekik volt lakásuk

fajta – úgy tudjuk, csak Kelet-Európára jellemző – „paraszt-szocializmus” jegyében kísérleteztek önálló arcukat kialakításával. Ezen törekvések között legjelentősebb egy nagygazda, Áchim L. András vezette Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt volt.

Keserves lecke volt a magyar szocialistáknak tudomásul venni, hogy az ipari proletariátus mozgósítása nélkül erejük igen korlátozott.

S amíg néhány évig abban bíztak, hogy az általuk is szított

vihar közeli győzelmet ígér, a kilencvenes évek közepén már azt tapasztalhatták, hogy maga a párt is a pusztulás szélére került. S a megváltás helyett újra ugyanaz a sziszifuszi munka várt rájuk, amivel már húsz éve kínlódtak: meg kellett szervezzék a városi, az ipari proletariátust, melynek nagy része közömbösen, érdektelenül szemlélte nemcsak az agrárszegénység, de a nevében fellépő szociáldemokrata pártot ért csapásokat is. Az ipari proletariátus zöme ugyanis még mindig nem sorakozott fel pártja mögé – a helyzet alig változott azokhoz az évekhez képest, amikor is néhány külföldet járt vagy külföldről jött munkás szervezni kezdte a magyar proletariátust.

Vajon miért nem követte a munkásság e szervezők útmutatásait? Hiszen ezek a munkások – éppúgy, mint a Nyugatot járó literátusok – a legfejlettebb munkásmozgalmak elveit és gyakorlati tapasztalatait hozták magukkal s azzal a meggyőződéssel, hogy ezeket nemcsak lehetséges, de szükséges is itthon alkalmazni. S bátrak is voltak: a szervezés nagy munkáját már a kiegészítést követően megindították, az „idegen tapasztalatok” meghonosítására törekedve.

Lehetséges-e az, ami szükséges?

Kretovics József nyomdász, aki tagja s egyik vezetője volt az első magyarországi munkásszervezetnek, az Általános Munkásegyletnek, az alapítást követő második esztendőben így emlékszik vissza azokra a vitákra, amelyekből megszületett a szervezet: „1867-ben midőn Budapesten a munkásegylet megalakításának eszméje először megpendült, sokan megdöbbenve tekintettek egymásra, sokan kétkedőleg csóválták fejüket a siker felett, sokan még gúnyos megjegyzésekre is fakadtak, de azt az egyet nem mondta senki, hogy 'nem kell'. A kezdeményezők belátták a feladat nagyságát, felismerték azon nehézségeket, amelyeket ily cél eléréséig le kell küzdeni. Tudták mily fontos jelenség a nemzetek társadalmi életében egy mun-

kás mozgalom, mely feladatává teszi közvetlenül az iparra és iparos osztályra, de közvetve a társadalom többi rétegeire, tehát az egész haza sorsára üdvös befolyást gyakorolni.” De miért nem látták ezt be a fejcsóválók, a gúnyolódók is? Miért volt bizonytalanság a kezdeményezők sorai között is? Kreto-vics szerint azért, mert úgy vélték, „... hogy nálunk a tőke és munka közt még nincs oly elkeseredett ellentét; a munkás-osztály helyzete még nem oly ijesztő, s ennél fogva a társulás nem is elkerülhetetlen kényszerűség; de éppen azért, mert nem az, a társulás alakzatait előidézni sokkal nehezebb, mint amott”.

Az egyletalapítók nem vitatták ezt. De válaszuk így hangzott: „... abból, hogy az associatio (szövetkezés) nálunk még nem kényszerűség, még nem következik, hogy nem is szükséges. Szükséges az bizonyára. Csakhogy nálunk a társulás nem elmérgesült társadalmi bajok utólagos gyógyszere, hanem azoknak előleges óvszere kíván lenni. Ha Angliában előbb alakultak volna meg a munkás- és iparosegyletek, bizonyosan nem öltött volna oly szomorú alakot a pauperizmus és a proletariatus, mert eleje lett volna véve; avagy mi is bevárjuk – mint némelyek akarták és jelenleg is akarják –, míg munkásainkat a nyomor, az ínség kényszerítendi arra, hogy egymással kezét fogjanak és egy erős testületet alkossanak? Ezt tennünk annyi lenne, mint a bekövetkező ínséget, a belátható nyomor megérdemelni.”

Ők is megelőzni akarták tehát a bajt, a „józan ész” szabályai szerint gondolkodtak csakúgy, mint a fentebb említett reformerek. Kreto-vics gondolatmenete is elfogadható. Valóban, ha valami nem kényszerűség, még nem következik, hogy nem szükséges. De folytassuk a sort. Ha valami szükséges, biztos, hogy lehetséges is? Hogy elegendő az egyeseket hevítő hit, a bátorság és az akaraterő, az elvek s a módszerek ismerete?

A várható „baj” megelőzését, a munkásszervezetek megalakítását nem is csak egyféleképpen kísérelték meg. A kezdetet követő harminc évben a szervezkedni akarók kísérletet tettek az angol trade-unionok példájának követésére, próbálkoztak

a lassalle-i elvekkel, voltak hívei a liberális munkásszervezkedésnek, az ún. „önsegélyre” támaszkodó, politikamentes irányzatnak, egy „nemzeti” vonalnak, és igen hamar – jóformán a nyugat-európai térhódításával egyidőben – erőfeszítéseket tettek marxista alapokon is a munkásság megszervezésére.

Azonban hiába volt a szándék, az eredmény rövid távon nem igazolta a várakozásokat. Hogy miért? Mert ezekkel az elvekkel egyidőben nem importálhatták a nyugat-európai viszonyokat is. Negyven évvel későbből így ítélte meg egy szociáldemokrata írás ezeknek az erőfeszítéseknek a kudarcait: „Magyarország egy fél századdal kullog a kapitalizmus fejlődése mögött... És ha akadtak, akik ide akarták hozni a nyugat eleven kultúráját, az mindig csak könyvbe préselt virág maradt. Elkerült ide a burzsoázia ideológiája – de nem volt hozzá burzsoázia. Elhozták a Frankel Leók a marxizmust – de nem volt hozzá proletariátus.” Kétségtelenül sommás ez az ítélet, de lényegét tekintve aligha téves. A szervezkedésre képes proletariátus hiányában szükségszerűen kudarcot kellett szenvednie a megszervezésére irányuló akaratsnak; hiába ismerték fel százak, hogy a szervezkedés szükséges, ha nem voltak tízezrek, akik meg tudták volna valósítani is azt.

A mozgalom születése

A modern munkásmozgalom kialakulásához – akár a szakszervezetekre, akár a szocialista tömegpártokra gondolunk – mindenekelőtt modern proletariátusra van szükség. Ez az osztály zömében a most tárgyalt három évtizedben alakult ki. Ha a századfordulót követően oly gyorsan nőtt nagygyá a mozgalom, az mindennél jobban fejezi ki, hogy ez az új típusú munkásság Magyarországon is létrejött.

Ezt a munkásságot természetesen nálunk is a kapitalizmus kifejlődése és megerősödése hozta létre. Alakulásában mennyiségi és minőségi változások egyaránt szerepet játszanak:

egyrésről ebben a harminc évben az iparban foglalkoztatott munkásság száma megduplázódik, másrésről – ezen belül – a nagyipari, a gyári szervezetben dolgozók száma négyszerezére nő.

Abszolút számokban is jelentős ez a változás, hiszen a századfordulóra már 7–800 000 ipari munkás, s közel 300 000 gyárban dolgozó proletár élt hazánkban, s ha még kisebbséget is jelentenek az ország mintegy 15 milliós népességén belül, e kisebbség már nem elenyésző: családtagjaikkal együtt az összlakosságnak kb. 15%-át jelentik. Ez a munkásság igen koncentráltan helyezkedett el: többségük a fővárosban és néhány nagyobb ipari centrumban, és ez megkönnyítette egységes erőként való fellépését.

De a századfordulóra már nemcsak számában növekedett meg a proletariátus, hanem arculatát, belső szerkezetét tekintve is megváltozott. A kapitalista termelés nemcsak a gyárakban hozott létre egy új munkásságot, hanem megváltoztatta a kisiparban foglalkoztatottak helyzetét is. Az árutermelés ugyanis felszámolta a korábban uralkodó patriarchális viszonyokat a kis műhelyekben is. A „segéd úr” már egyre bizonytalanabbá vált abban, hogy követheti-e a korábban rá váró pályát, azt ugyanis, hogy a legényidő átmenetét az önállóság állandósága koronázza meg. Egyáltalán, a kisipar stabilitását is kikezdte az iparszabadság, a termelők közti verseny beköszöntö. A régi kézművességet a piacra termelő kisipar váltotta fel, s így ez a tevékenységi forma is ki lett szolgáltatva a kapitalista termelést jellemző ciklikusságnak. A jó üzletmenetet időnként súlyos visszaesések követték, s ezek mindig a kis műhelyek ezreinek pusztulását jelentették. A verseny könyörtelen volt, s ennek következtében a mester és legény közti „atyai viszony” is sokkal ridegebbé vált.

Mindezeknek a folyamatoknak a hatására a munkásság elkülönülése előrehaladt, az iparosok osztálya egyre élesebben vált két szemben álló osztályra: a munkáltatók, a tőkések, valamint a munkások, a csak bérükre számító proletárok osztályára.

10. A család-idill vége

E változások másik eredménye a bér munkások homogenizálódása volt. Nem egyöntetűségről van szó. A szakmunkás és segéd munkás, a törzsökös ipari proletár s az idénymunkát vállaló, a faluról csak nemrég a városba jött napszámos igen markánsan különbözött egymástól. Viszont azonos volt mind-egyikükben az, hogy életvitelük elsősorban attól függött, hogy munkaerejüket hogyan tudják értékesíteni.

Az ipari proletariátust átalakító változások különösen a kilencvenes években gyorsultak fel. A hatvanas évek nagy fel lendülését ugyanis gyorsan megakasztotta a 19. század második felének legnagyobb válsága, az 1873-ban kitört „nagy krach” és az azt követő pangás. Az ipari növekedés csak a nyolcvanas évek végén s a kilencvenes években kapott újra lendületre. Az ipari forradalom igazán ezekben az években bontakozik ki nálunk, s ennek szemléletes bizonyítéka, hogy ebben

az évtizedben lendül igazán meg a nagyipari munkásság létszámának növekedése is. 1890 és 1900 között számuk több mint 100%-kal növekedett meg, s e trendet a századforduló sem töri meg, hiszen a következő évtizedben majdnem megkétszereződik újból a számuk.

A szervezkedés sikerei ezeken a változásokon alapultak. Erejében megnövekedett, arculatában egységesebbé vált a magyar munkásság – így vált alkalmassá a megszerveződésre.

Természetesen más tényezők is szerepet játszottak. Ugyanaz az ipari fellendülés, amely megsokszorozta a munkások számát, másként is hozzájárult a szervezkedés sikeréhez. A konjunktúra ugyanis nemcsak a gyárosnak, a munkáltatónak, hanem a munkásnak is kedvez, bérharcaihoz nagyobb esélyt ad. S ez újra csak gyorsítja a szervezkedést, mivel kézzelfoghatóan bizonyítja hasznosságát. A pangások idején hiába szervezkedik, hiába harcol, esélye kicsi – s a sikertelenség demoralizál. S bár éppen ekkor lenne a legszükségesebb a szervezett ellenállás, a munkások ekkor képesek legkevésbé szervezeteik fenntartására. A fellendülés idején pontosan fordított a helyzet. A sztrájkok, a bérharcok ekkor kínálnak jó eredményt, s ha szervezetten lép fel a munkásság, a siker szinte bizonyosra vehető. S mi ösztönözné jobban a szervezkedést, mint a biztos siker hite?

Az ipari konjunktúra kibontakozásával szinte egyidőben a munkások szervezkedése is új erőre kap. A kilencvenes években egyre-másra alakulnak az új munkásszervezetek. A századforduló közvetlen közelében kialakult átmeneti pangást követő nagy fellendülés idején aztán özönlik a munkásság a már országos méretekben szervezkedő szakszervezetekbe.

Az 1899-ben újjáalakult Szakszervezeti Tanács évi jelentései számokban is tükrözik ezt a gátszakadást. 1901-ben 9999, 1902-ben 15 270, 1903-ban 41 138, 1904-ben 53 169 s 1905-ben 71 173 tagot jelenthettek.

Egy önmagát erősítő folyamat bontakozott itt ki nagy hirtelen. A szakszervezetek erejének növekedése újra csak fokozta a siker esélyeit, s a kiharcolt győzelem újabb tömegeket von-

zott a szervezetekhez. S ha már megerősödött egy ilyen harci szervezet, úgy kibírta a viszonyok romlását is, hisz ellenálló-képessége arányban állt erejével.

A növekedés tehát stabilitást hozott. S ha korábban a szervezetek újra és újra a feloszlás rémével álltak szemben, most már kockáztathattak is. Ilyen szervezetet még egy kudarccal végződött sztrájk sem bomlaszthatott fel, már csak azért sem, mert anyagilag is erős volt: a szakszervezetekhez befolyt pénz-mennyiség biztosíthatta a harcok szívósságát, s ha szükséges volt, a szervezett visszavonulást.

A 20. század elejére megszilárdult szakszervezetek nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is mások voltak, mint a korábbi munkásszervezetek. S hatékonyságuk ezzel is összefügg. Nézzünk erre néhány példát.

Igaz, hogy egy különösen sikeres évet választottunk ki bizonyítékul, s az is lehetséges, hogy a Szakszervezeti Főtanács jelentése egy kissé felfelé kerekít, de mégis, úgy hisszük, ezek az adatok a valósághoz híven fejezik ki a már említett óriási előrelépést.

A jelentés 1906-ban 652 sztrájkról és 70 kizárásról – a vállalkozók „ellensztrájkjáról” – tudósít. A részt vevő munkások száma meghaladta a hatvanezretet. Az elveszett munkanapok száma több mint egymillió, s a bérkiesés több mint hárommillió korona volt. Ezzel szemben az eredmények sem lebecsülendők. 397 sztrájk teljes, 230 részleges sikert hozott, s 74 maradt eredménytelen. A sztrájkok és a velük való fenyegetést követő tárgyalásokon hetvenezer munkás munkaideje csökkent átlagban egy órával, s majdnem nyolcvanezer munkás napi bére emelkedett átlagban 40–50 fillérrel. A *Szakszervezeti Értesítő* kiszámította a bérveszteség és -nyereség egyenlegét is, s ez az arány újra a sikert bizonyítja: a hárommilliósz vesztességgel szemben a munkások a sztrájkok eredményeképpen több mint hat és fél millió koronát nyertek.

Az ilyen eredmények mögött – a kedvező gazdasági és politikai feltételek mellett – ott állt a szakszervezetek anyagi ereje is. S ezek az adatok nagyon is elismerésre méltóak, főleg, ha

hozzászámítjuk, hogy a sztrájkolók segélyezésére fordított összegeket nem tartalmazzák. Az erre való gyűjtés ugyanis még mindig törvénytelen volt, s így ez az illegális szabad szervezetek kezelésében, természetesen, pénztári bizonylatok nélkül került felhasználásra. A szakszervezetek legális bevétele 1906-ban több mint másfél millió korona volt, kiadása viszont 1,3 millió. Évről évre tartalékokat is tudott már képezni, s leltári vagyona is növekedett. Érdeemes még felfigyelni arra, hogy a tagdíjak viszonylag magasak voltak, mert az is a szervezetek erejét bizonyítja, hogy a munkások fontosnak tartották ezeket a járulékokat is fizetni. Az évi tagdíj 15–20 korona körül mozgott, de egyes szervezetekben ennél jóval több, a 60–90 koronát is elérte. S mint említettük, ebben nincs benne a „harci alapra” történt befizetés. Ennek ugyancsak jelentősnek kellett lennie, ha egyes szakszervezetek több hétig tartó sztrájkokra is képesek voltak. (A sztrájkok támogatására fordított összegek nagyságát nem ismerjük. De talán képet alkothatunk róla, ha arra gondolunk, hogy a hasonló felépítésű német szakszervezetekben a heves sztrájkküzdelmek éveiben a munkabeszüntetők támogatására felhasznált összegek jóval meghaladták a szakszervezetek által kifizetett egyéb támogatások összegét. Pl. 1905-ben és 1906-ban összesen mintegy 17 millió márkát fizettek ki segélyekre és több mint 23 milliót a sztrájkolók támogatására.)

Nézzük meg még befejezésképpen, hogy mi mindenre használták fel a szakszervezetek megnövekedett bevételeiket. Segélyekre (munkanélküli, utazási, rendkívüli segélyre, jogvédelemre, betegsegélyre és temetkezési járulékra, özvegy- és árvaellátásra) kifizettek 1906-ban közel félmillió koronát. Adminisztrációs és fenntartási, működési költségekre valamivel kevesebb mint 400 000 koronát. S agitációra, szaklapokra és oktatásra több mint 450 000 koronát.

A fenti számok a szakszervezeti mozgalomnak nemcsak imponáló mennyiségi növekedését mutatják, hanem lehetőséget adnak a minőségi változások érzékelésére is. A szakszervezetek fő funkciója természetesen a bérküzdelmek vezetésében, szer-

vezésében van, de látható, hogy emellett a politikai követelések is megjelentek. A szakszervezeti mozgalom kulturális mozgalommá is vált, komoly erőfeszítéseket tett és szép sikereket könyvelhetett el a munkások szellemi színvonalának emelésében. A szervezett munkásság ugyanis egyre inkább túllépett csak munkásmivoltán. Tehát pusztán munkavégzőből egyre inkább állampolgárrá, citoyenné, teljes emberré vált, aki nemcsak a közvetlen anyagi érdekein mérte sikereit, hanem egyre fontosabbá vált számára a tényleges emancipáció, emberi jogainak valóságos elismerése.

Kimutatható ez sztrájkjai céljaiban is. Láttuk, hogy a bérkövetelésekkel egyenlő súlyúakká váltak a munkafeltételekre, a munkaidő csökkentésére irányuló törekvések, sőt megjelentek az ún. „hatalmi” követelések is. Ezek jegyében a szakszervezetek státusának elismeréséért folyik harc: 1905 táján több sztrájk folyt azért, hogy a tőkés vagy tőkések csoportjai fogadják el a bizalmi rendszert, ismerjék el tehát, hogy az egész munkásságnak képviselője a „bizalmi férfiú”. Jelentkeztek olyan követelések is, amelyek a szakszervezeti tagságot kötelezővé akarták tenni stb. S egyre fontosabb lesz számukra emberi méltóságuk elismertetése és védelme. Jellemző, hogy a vas- és fémmunkások egyik legelkeseredettebb és legtartósabb sztrájkja egy hajcsártípusú munkavezető eltávolításáért indult meg, s ezt a harcot nem az érintett gyár munkásainak kellett vívniuk elszigetelten, hanem Budapest csaknem minden szervezett vas- és fémmunkása csatlakozott hozzá.

Hogy a citoyen-értékeket komolyan vették, számos visszaemlékezés és más dokumentum is bizonyítja. E munkások nagyon vigyáztak öltözködésükre, s egyáltalán, igyekeztek a tiszteletreméltóság külső jegyeit magukra öltetni. Pl. a munkásegyletekben tiltották a trágár beszédet, az alkoholizmus ellen erőteljesen felléptek. De a belső tartás kialakítása is roppant fontossá vált. A műveltség, a tudományokkal való megismerkedés, a tanulás a szervezett munkásság körében nagyra becsült értékévé változott. A szakegyletek mindegyike tartott fenn

könyvtárat, tanfolyamokat indítottak, s vasárnaponta nem volt ritka a szépen látogatott tudományos előadás sem.

E tudásszomj már akkor is általános feltűnést keltett. S ez nem lehet meglepő, hiszen a századfordulón is, amikor a különböző társadalmi és állami támogatást élvező közkönyvtárak, művelődési egyletek inkább csak alakulóban voltak, a szakegyletekben már valóságos kulturális munka folyt. Jászai Samu 1903-ban arról számolhatott be a szakszervezeti kongresszuson, hogy a különböző egyleti könyvtárakban több mint 30 000 kötet található.

Öntevékeny művészeti körök alakulása és tevékenysége is bizonyítja, hogy a szociáldemokrata mozgalom kulturális mozgalom is volt a szónak abban az értelmében, amely az egész életmód átalakítását kívánta. A munkásművelődés történetével foglalkozó újabb szakirodalom jogosan tulajdonít nagy jelentőséget annak, hogy Teszársz Károly a vasöntők szakegyesületének tízéves tevékenységéről 1901-ben *A művelődés munkája* címen számol be. A szervezett munkásság e tekintetben is a jövő képviselőjének tudta magát, aki még a régi viszonyok közepette is egy majdani embertípus normái szerint él.

E közeg alkalmas volt arra is, hogy a magas kultúra befogadására való igény és hajlam kialakításán túl az értékek termelésébe való bekapcsolódásra is ösztönözzön. S igaz értékek is születtek így: a „pártköltő” Csizmadia Sándor mellett meg kell említenünk a vasmunkásból költővé és újságíróvá lett Gyagyovszky Emil és a novellista Naszódi Zsigmond nevét, Kassák Lajos pedig az egész magyar szépirodalom egyik legkiválóbb alkotója lett. Ő is innen indult; előbb lett szocialista, szervezett munkás, előbb harcos tagja e nagyra törő mozgalomnak, mintsem olvasni kezdett volna. S hogy művésszé vált, abban közrejátszott az is, hogy a mozgalom tagjaként átélhette a felébredt vágyai és léthelyzete közötti diszkrepanciát. És ennyiben tipikus képviselője munkástársainak.

Mindez a politikai érdeklődésben is kifejezésre jutott. Ez a munkásság már valóban be akart kapcsolódni a politikába, sze-

12. „...föl értetek a sötétség pinczejéből az igazság nap fényére...”

vált alkalmassá arra, hogy befogadja, majd naggyá tegye a magyar szociáldemokráciát.

A proletáröntudat ezekben a szervezetekben vált tömegessé, a magyar proletariátus itt vált „éretté” a *Kommunista Kiáltványra* – mint ahogy ezt egy már korábban idézett cikk, Czóbel Ernőnek és Pogány Józsefnek a *Szocializmusban* megjelent írása fogalmazta meg.

A mozgalom tehát elsősorban objektív folyamatok eredményeképpen jött létre. A tudatos erőfeszítések nem pótolhatták

ezt. A munkásság – újra igazolva Marx megállapítását – csakis olyan felszólításokra reagált tömegesen, amelyek létfeltételeihez, „érettségi fokához” kapcsolódtak, az eszme csak akkor vált anyagi erővé, amikor megragadta a tömegeket, s csak úgy ragadhatta meg, ha „ad hominem demonstrált” – azaz emberhez szólóan bizonyított. Egészen a századfordulóig a magyar munkásság nem jutott túl az egyletek korszakán. A számos, de egymástól elszigetelt, sokszor a munkáltatók ellenőrzése alatt álló vagy éppen egymás ellen is fellépő, a kudarcok után rendre széthulló kis szervezetek mellett egyetlen nagyobb szabású intézményt tudott csak megteremteni és fenntartani: az Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantspénztárt, ismeretebb nevén a Betegpénztárt. E szervezet jelentőségét semmiképpen sem akarjuk lebecsülni – hisz több mint 50 000 munkást fogott össze akkor, amikor a munkások gazdasági és politikai szervezkedése csupán néhány ezret –, de azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy erre a szervezetre nem épülhetett rá a munkásság emberi emancipációját célzó politikai mozgalom. Vagy ha igen – mert más híján a munkáspártok újra és újra arra kényszerültek, hogy erre az egyetlen stabil pontra támaszkodjanak –, az nemcsak eredményt, hanem súlyos terheket is jelentett. A „krankenkasslerek”, a Betegpénztár tisztviselői általában mérsékeltek a munkáspártok politikai harcát, s nem is tehettek másként, minthogy intézményük segélyzőegylet és nem harci szervezet volt.

A tényleges munkásöntudat hiányát nem is bizonyíthatja semmi jobban, mint éppen az a tény, hogy az újra meg újra kezdődő politikai szervezkedés egészen a század végéig nem tudott kibontakozni a szocialisták és a „krankenkasslerek” harcából. Nem, mert hiába tudták a külföldet járt pártvezetők, így például az igen képzett Engelmann Pál, majd Silberberg Ignác, hogy harci szervezet nem épülhet egy segélyegyletre, ha nem volt más munkásszervezet. Ezek létrehozásának programját meghirdették ugyan – és elméletileg igen precízen fogalmazták meg annak szövegét –, de hiába, ha a munkások nem követték, nem követhették azt. A létező munkásajtó

valóban nem volt a politikai párt szektás elzárkózásának híve, és a szociáldemokrata párt sem. A nyugat-európai példákból is okulva, de a szociáldemokrácia elvei alapján is, ők voltak a szakszervezetek létrehozásának leglelkesebb apostolai, s cáfolhatatlan érveléssel bizonyították annak szükségességét. Lásunk néhány példát is. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt újjáalakuló kongresszusán, 1890-ben így fogalmaztak: „A szakegyesületek képezik az eszközt, mely által a munkások kielégítő, jó táplálkozást, egészséges lakást, rövidebb munkaidőt, tehát testi erősödést, továbbá műveltséget és tudományt szerezhetnek maguknak, s így az emberi hivatás magaslatára emelkedhetnek.” Vagy másutt: „A proletariátus munkaereje árut képez, mégpedig az egyedüli árut, mellyel rendelkezik, de amelyet naponta el kell adnia, ha élni akar... A szakegyesületi szervezkedés szakmunkásokból való egyesülést képez, melynek célja: a munkaerő magasabb díjazása.” S vitathatatlanul igaz az az érvelés is, mely megállapítja: „Ha szervezve volnának a munkások, nem kérnének, de követelnék az életüket és testi épségüket biztosító intézkedéseket a vállalkozóktól. De mert szervezetlenek, még könyörögni sem mernek.” Nos, mindez így igaz. De mint mondtuk, a magyar mozgalom fejlődése is bizonyította, hogy a szándék kevés egy mozgalom megszervezéséhez, a tömegek készsége, hogy ne mondjuk, alkalmassága is szükségeltetik, s ez csakis viszonyainak megváltozásából születhet meg. S ezt a magyar szociáldemokratáknak is tudomásul kellett venniük, s meg is tanulták. De ehhez nekik is meg kellett változniuk, és – többek között – tudomásul venniük, hogy feladataikat nemcsak az elvekből, de a magyar valóságból is kiindulva határozhatják meg. S úgy gondoljuk, nem véletlen, hogy ez a felismerés ugyanabban az időszakban születik meg, mint a valóságos mozgalom. Csak egy példát ennek bizonyítására. Weltner Jakab 1901-ben már szociológusként keresi a gyári proletariátus mozgalomtól való távolmaradásának okát, s érdektelenségüket nem morális vagy tudati, hanem materiális tényezőkkel magyarázza: „Míg a nyugati iparállamokban – írja a *Népszavában* megjelent cikké-

ben – a szociáldemokrata párt a gyári munkások nagy szervezett tömegéből meríti nagy anyagi és erkölcsi erejét, addig nálunk a kisipari munkások – szinte bámulatra méltó – áldozatkészsége és lelkesedése teszi csak lehetővé, hogy pártunk a hatalom brutális üldözésével szemben a munkásság politikai jogaiért és gazdasági előnyeiért sikerrel küzdhessen... Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a gyári munkások általában műveletlenebbek – és ezért nem szervezhetjük őket –, mint a szervezetlen kisipari munkások. Ellenkezőleg, miután több szabadidővel rendelkeznek és nagyobb keresettel bírnak, bizonyos mértékben képzetebbek, mint a szervezeteken kívül álló, naponta 14–15 órát dolgozó kisipari munkások. A gyár a szocialisztikus propagandának sokkal tágabb teret nyújt, mint a kisműhelyek.” S ha még sincs siker, ha – mint írja – 10 000 gyári munkából jó, ha húszat nyer meg a szociáldemokrata párt még arra is, hogy egy gyűlésre elmenjenek, úgy az okot e munkások élet- és munkaviszonyaiban keresi. „A munka itt nem oly intenzív, mint a kisműhelyekben, a munkás nincs szem előtt, és bizonyos mértékben nagyobb szabadsággal bír, mint a kisipari munkás, ezenfelül még többet is keres, tehát szinte dühbe jön, ha nyomorról, szervezkedésről beszélnek neki.” Nos, a szakszervezetek sikereihez arra volt szükség, hogy ezek a munkások se dühödjének fel, ha szervezkedésre szólítják fel őket. Ez viszont azt feltételezte, hogy a szervezkedés fontosságát és hasznosságát maguk is belássák, s ezt az eszközt használják a még nagyobb szabadságért – vagy a fenyegetett régi szabadság védelméért –, a még nagyobb bérért – vagy a régi megtartásáért – stb.

Amikor ez bekövetkezett – a szervezkedésre keretet biztosító szervezetek segítségével –, a mozgalom megjelent. S bizonyosságát adta annak, hogy Magyarország sem kivétel, s hogy itt is igaz az, hogy „... a világtörténet legújabb korszakának elemi hatalommal jelentkező, legnagyobbyszerű mozgalmával állunk szemben, amely mindenütt, ahol a társadalomgazdasági fejlődés bizonyos foka eléretett, ahol a mozgalom tárgyi és alanyi feltételei ezzel adva vannak, szükségképpen lép fel, s a

legnagyobb akadályok ellenére is rohamosan fejlődik". 1906-ban állapította ezt meg egy magyar liberális szerző, pontosan megfogalmazva, hogy a hatalmassá vált mozgalom a „társadalomgazdasági fejlődés” eredményeképpen született meg.

A tömegpárt megszületése

Láttuk, hogy a hatvanas évek végén hazajött és a szervezkedést megindító munkások a politikai szervezkedés, a munkáspárt alapításának szándékát is magukkal hozták. Sőt, az eszméknek és példáknak abban a forratagában, amely a szervezkedés megindítását követte, csakhamar az az irányzat győzedelmeskedett, amely a politikai mozgalmat tartotta legfontosabbnak. Mi több. A legelfogadottabb az a lassalle-i nézet volt, hogy egyedül politikailag kell fellépni, hiszen a gazdasági szervezkedés a liberális burzsoázia jelszava, amivel csak félrevezetni akarják a munkásokat. Tudományosan is bebizonyították ezt. E felfogás szerint ugyanis a munkafeltételek és a bér a kapitalizmusban egy „vastörvénynek” van alávetve, s ennek hatásával szemben a munkásosztály tehetetlen. Sorsán csak úgy változtathat, ha a politikában az államhatalom megszerzésével vagy annak befolyásolásával hoz létre változásokat, mindenekelőtt az állami támogatással működő termelőszövetkezetek megteremtésével, a tőkéseknek a termelésből való kiszorításával, hogy így a „munka teljes hozadéka” a munkásoké legyen.

Az 1868-ban alapított Általános Munkásegylet ilyen szándékok jegyében jött létre. S a szervezkedésre kész munkásság – mondjuk meg, igen kicsiny volt a létszáma – körében ez volt a népszerűbb, s csakhamar fölé kerekedett annak a szervezetnek, a Buda-Pesti Munkásegyletnek, amelyet ugyanabban az évben hoztak létre a liberális polgárság támogatásával.

Az alapítást követő évek módosították az Általános Munkásegylet programján. Így például egyre inkább vált elfogadottá, hogy a gazdasági harc és a gazdasági szervezkedés nem feltét-

lenül gátja a politikai mozgalomnak. Ennek megfelelően néhány szakmai szervezet is csatlakozott az Általános Munkásegyletnek, amely a realitásokhoz alkalmazkodva nemcsak a „nagypolitika” kérdéseivel foglalkozott, hanem olyanokkal is, mint pl. a lakásínség – egyik legjelentősebb megmozdulása éppen ehhez kapcsolódott – vagy pedig a munkásegyletek szervezkedési szabadsága. Az ortodox lassalleanizmus ellenében ez az egylet a korszak kevés sztrájkjában is részt vett. Sőt, egy számos szakadással és újraegyesüléssel járó folyamatban támogatta a Betegpénztár megszervezését is, ami pedig a legtipikusabb „önsegélyezés” volt.

Hatása azonban nagyon korlátozott maradt, jóllehet szervező munkáját az egész országra kiterjesztette. S még azt sem mondhatjuk, hogy tevékenységének első éveiben túl nagy hatósági nyomás nehezedett volna rá, sőt bizonyos támogatásban is részesült. Mint mondtuk, az egyletek szervezése körül a liberális polgárság is ott bábáskodott – igaz, abban a reményben, hogy megteremtheti a munkás és a munkáltató közötti békét, s így megelőzheti a helyzet kiélesedését. A 48-as elveket valló Táncsics Mihály lett például az egylet elnöke rövid időre, néhány demokratikus felfogású képviselő pedig több ízben interpellált a szervezkedő munkásokat ért sérelem miatt. 1871 februárjában maga a miniszterelnök, id. gróf Andrássy Gyula is megjelent két miniszterével együtt az Általános Munkásegylet által rendezett bálon. S igazán csak megmosolyogtató volta miatt említjük meg, hogy „egy Ferenc József nevű úr” is adakozott az egylet céljaira kemény 500 koronát – amint ezt egy fiatal, öntudatos szocialista gúnyosan megjegyezte volt. (Kapott is fél évet ezért s más felségsértő megjegyzéséért 1872-ben, a munkásvezetők ellen indított hűtlenségi perben – de jegyezzük meg azt is, hogy a több mint két tucat vádlott közül csak őt, Politzer Zsigmondot ítélte el a bíróság.)

Az Általános Munkásegylet szervezte megmozdulások legjelentősebbike, a Párizsi Kommün vereségét követő gyászfelvonulás azonban megpecsételte a szervezet sorsát. A Kommün hatására megindult szocialistaellenes hajszája Magyar-

országon is érezte hatását. Az „úri emberek” jó tanácsai helyett a rendőrök igyekeztek jobb belátásra bírni a munkásokat. Vezérkarának letartóztatása – noha mint említettük, csupán egyetlen vádlottat ítéltek el – a kezdődő mozgalmat egy csapásra megfojtotta. A rendőri intézkedések mellett szerepet játszott az 1873-as gazdasági válság is abban, hogy a munkások szervezkedési kedve lelohadt. Mindenesetre a hetvenes években a politikai szervezkedés szinte teljesen megszűnt, csupán a nagy nehézségek árán fenntartott munkásújságok, a *Munkás Heti Krónika* és német nyelvű testvér lapja, az *Arbeiter Wochen Chronik* hirdette szükségességét. Ez utóbbi lap kitűnő szerkesztővel dicsekedhetett, a Kommun egyik hőse, Marx barátja s az Internacionálé Főtanácsának tagja, Frankel Leó szerkesztette éveken át.

A hetvenes évek végén újból jelentkeznek a pártalakításra irányuló kísérletek. Frankel egy furcsa nevű párt, a Nemválasztók Pártjának megszervezésével, ellenfele, egy hányatott életű munkás, Külföldi Viktor pedig egy Magyarországi Munkáspárt nevet viselő szervezet létrehozásával kísérletezett. 1880-ban újra egységes munkáspárt alakult e két szervezet egyesítéséből, a Magyarországi Általános Munkáspárt. Programját tekintve ez már valóban szocialista volt, s szinte mindenben követte a modern szocializmust leginkább megtestesítő Németország Szociáldemokrata Pártja programját. S ha e párt nem nevezte magát szocialistának vagy szociáldemokratának, annak oka nem az elvi elkülönülés, hanem az a tény volt, hogy a hatóságok megtiltották e kifejezés használatát.

Nincs terünk arra, hogy e pártok – talán helyesebb lenne pártkezdeményeknek nevezni – történetét részletesen bemutassuk. Hősies és sokban reménytelen harc jellemezte azt. Néha merev elzárkózással, szinte azt mondhatnánk, „arisztokratikus” göggel reagáltak a munkások körében tapasztalt érdektelenségre, máskor elvi újításokkal próbálkoztak, hátha az lesz eredményes. Egyes radikális lelkületű munkások – minden bizonnyal a tehetetlenség egyik lehetséges kifejezése-

képpen – radikalizmusukban az anarchizmus felé fordultak. Mások ellenkező irányban próbálkoztak sikert elérni. Külföldi Viktor az internacionalizmus feladásával kísérletezett, de ezzel csak társai megvetését érte el, „nemzeti irányú” munkáspártot nem sikerült teremtenie.

A sikertelenség, a belső harcok s a hatóságok nyomása Frankel Leót is elkedvetlenítette. Ő nem az eszméhez, csak a magyar párthoz lett hűtlen, s külföldre távozott. – Ha hinni lehet a későbbi pletykának, igen lesújtóan nyilatkozott az egész magyar mozgalomról.

A Magyarországi Általános Munkáspárt lassanként a Betegpénztár szervezetévé változott, vezetői közül többen ennek az intézménynek a hivatalnokai lettek, s inkább csak újságjaik, a *Népszava* és a *Volksstimme* képviselte a pártot, maga a szervezet – későbbi szocialista értékelést idézünk – csak vegetált. Néha petíciókat fogalmazott s küldött meg a parlamentnek, máskor népgyűléseket szervezett – de közvetlen sikereket nem mutathatott föl.

1890 viszont nagy reményekre jogosító éve volt a magyar munkásmozgalomnak. Úgy tetszett, hogy a II. Internacionálé megalakulását követően megindult újjászervezés meghozza eredményét, s hazánkban is megszületik egy határozott irányvonalú szocialista tömegpárt.

Az újjászervezés a II. Internacionálé első kongresszusán elfogadott elvek alapján indult meg, s közvetlen segítséget adott a nemzetközi munkásmozgalom egyik vezető pártja, az Osztrák Szociáldemokrata Párt is.

A II. Internacionálé marxista programot fogadott el. A szocialista mozgalom a kapitalizmus megdöntését és az osztály nélküli társadalom megteremtését tűzte ki végső céljaként. Közvetlenül megvalósítandó feladatként pedig a munkásság gazdasági és politikai szervezeteinek létrehozását, illetve megerősítését, egy szocialista tömegmozgalom létrehozását, a munkásság anyagi helyzetének javítását, munkásvédő törvények kivívását és a demokratikus szabadságjogok kiterjesztését határozta el.

13. „Állj meg, Pannónia batárja”

Még 1889 őszén Viktor Adler, az osztrák szocialisták nemzetközileg is nagy híré vezetője, Pozsonyban tanácskozásra hívta össze az Általános Munkáspárt vezetőit, s itt megegyeztek a követendő irányvonalban. A párt élére új vezető került, Engelmann Pál, aki ekkor már két évtizede vett részt a munkásmozgalomban. A német és az osztrák mozgalomban megtanulta, hogy egy szocialista munkáspárt számára döntő fontosságú a létező munkásszervezetekkel, egyletekkel való kapcsolat.

A párt élén állva, már a kezdet kezdetén nagy súlyt helyezett a szakmai szervezetek létrehozására, s a szakegyletek országos szakszervezetekké alakítására. Arra törekedett, hogy a szakegyletek, a szakszervezetek túllépjenek korábbi funk-

ciójukon, amelyben jobbra csak segélyezéssel foglalkoztak, és tág körben vállalják el a munkások érdekvédelmét, azaz harci és nevelő intézményekké fejlődjenek, s ezáltal a munkásokat a szocialista tömegmozgalom résztvevőivé tegyék.

Engelmann céljai megegyeztek a nyugat-európai tapasztalatokkal, s követték a II. Internacionálé által alkalmazott gyakorlatot.

A szervezkedés lendületesen megindult, s egy-két év alatt számos szakegylet alakult, aránylag alacsony taglétszámmal. Nyilván nemcsak az agitáció hatására, de attól semmiképpen nem függetlenül, a sztrájkmozgalom is fellendült, és e munkabeszüntetésekbe a szakszervezetek és a párt is bekapcsolódtak. A párt sajtója s az ekkortájt megindított *Munkáskönyvtár* brosrúi is komoly szerepet játszottak abban, hogy a munkás-ság felfigyelt a pártra, s az 1890. május 1-én rendezett felvonuláson addig még soha nem látott tömegben vett részt: Budapest utcáin több ezer munkás fegyelmezett serege hívta fel magára a figyelmet.

Ez év végén a párt formálisan is kifejezésre juttatta megváltozott arculatát. A decemberben összeült kongresszuson felvette a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevet, és elfogadott egy *Elvi Nyilatkozatot*, amely az osztrák párt hainfeldi programjának mása volt.

Vezetőinek szándékai s az elfogadott Elvi Nyilatkozat alapján a párt valóban szociáldemokrata párttá alakult. Engelmann így tájékoztatta Engelst: „Évek óta tartó tespedés után újra felelevenedik a magyarországi munkásmozgalom, és remélem, hogy most már, helyes mederbe terelődve, még fejletlen gazdasági viszonyainknak megfelelően, hamarosan további fejlődést ér el.”

Ha kilencven év távolából szemléljük az eseményeket, akkor megállapíthatjuk, hogy Engelmann-nak igaza volt. A párt rátalált a helyes útra, s néhány év múlva valóban nagy lendülettel megindult fejlődése útján. De ez a fejlődés nem volt egyenes vonalú, s ezt Engelmann maga is csakhamar érezhette. Alig két év után megbuktatták, s nemsokára a munkás-

mozgalomból is eltávolították párton belüli ellenfelei. Ugyan-
is a pártban újra felelevenedtek a frakcióharcok, az Engelmann-
féle „radikálisokat” kiszorították a „mérésékelték”, a több-
nyire a Betegpénztárban tisztséget viselő hivatalnokok, a
„krankenkasslerék”. Majd egy-két év után – megint az oszt-
rák párt segítségével – újra a „radikálisok” kerekedtek felül
a Bécsből hazahívott Silberberg Ignác, az Osztrák Szociál-
demokrata Párt volt vezetőségi tagjának irányításával. Majd
megint jöttek a „krankenkasslerék”, s a szó szoros értelmében
megvásárolták a mester fejét: kétezer korona ellenében, mely-
lyel a pénzügyi csődtől mentették meg a pártot, a radikális
érzelmű vezetőséget rábírták arra, hogy szakítson Silberberg-
gel, s vele együtt a radikális harcmodorral.

Sok mindent elárulnak ezek a szélsőségek. Azt is persze,
hogy voltak gyávák és opportunisták a pártban, s voltak bát-
rak és radikálisok. De mégsem magyarázhatjuk meg csupán
pszichológiai okokkal a történeteket; nemcsak a szereplők be-
állítottsága, de a magyar viszonyok, s ezen belül a mozgalom
állapota adhatja meg a teljes magyarázatot.

Paradox módon a párton belüli ellentétek kiéleződésének
s azoknak az egyáltalán nem szívderítő módszerekkel folyta-
tott harcoknak kiváltója éppen a párt által elért siker volt,
mindenekelőtt az, hogy agitációja nem várt hatást ért el.
Szinte egyik napról a másikra lángra lobbantotta a szegény
sorsú agrárnépességben felgyülemlett gyúanyagot, s ezzel
hozzájárult az agrárszocialista mozgalmak kirobbanásához.

A magyarországi szocializmus egyszeriben mint agrárszo-
cializmus tűnt fel, ugyanakkor ennek szervezeti alapját, ideo-
lógiáját, jelszavait s nem utolsósorban költségeit az ipari mun-
kásság szervezetének kellett volna biztosítani.

A már szervezett és szocialista tudattal rendelkező munkás-
ság nagyobbik része szubjektíve vállalta is e terheket, s azo-
kat a „szocialista apostolokat”, többnyire ipari munkásokat,
akik a kezdettől fogva részt vettek a mezőgazdasági munkásság
mozgósításában, a kormány terrorja sem félemlítette meg.
A pártvezetőség is vitézül állta a sarat. Mint a katonák a sebei-

kért kapott medáliákat, úgy fogadták a börtönbüntetéseket, ezeket bőven osztogatták nekik. Izgató cikkeikért felelősségre vonták őket, el kellett viselniük a hatóságok egyáltalán nem finom bánásmódját, a kitoloncolást, a toloncházatot: a vidékre leránduló szocialisták bizton számíthattak arra, hogy vendégszereplésükért visszazsuppolják őket a fővárosba.

S az agrárszocialista tömegek is bátran vállalták a kormány válaszát, tudjuk, szuronyoktól s golyóktól sem riadtak meg, s a megtorló – korabeli sajtó egy része által is törvénytelennek bélyegzett – intézkedések sem csillapították le dühüket. Félelmetes erőként jelentek meg; a kormánytisztviselők, publicisták rémálmaikban már milliós szociáldemokrata táborról beszéltek.

Düh is, bátorság is, tehetség is volt tehát, de csakhamar kiderült, hogy ez kevés. A párt nem volt képes arra, hogy irányítása alatt tartsa a felkelt tömegeket, mert azt, amit az ösztönös lázadók akartak, egy új parasztháborút, egyenlőséget, netán földosztást, a szociáldemokraták nem vállalhatták.

Az ipari munkásság szervezésének előrehaladása viszont továbbra is nagy nehézségekbe ütközött. Mert a frissen szervezett munkás még nem volt feltétlenül szocialista, nem hajtotta az a lelkesültség, s a megváltás azon reménye, amely a pártvezetőséget és a köré gyűlt lelkes, de kis csoportot eltöltötte. A szak- és segélyegyletek tagjait mindenekelőtt saját életüknek problémái izgatták, szervezetüket azért tartották fenn filléreikből, hogy életkörülményeiken javítsanak, esetleg kultúrszomjukon enyhítsenek. És ezt nem pótolta a mezőgazdasági munkásság szervezkedésének előrehaladása, sőt úgy tűnhetett fel, hogy éppen gátolja. Mert a feldühödött kormány a munkásszervezetek ellen fordult, s mert a vezetőség a nehezen összekuporgatott kis pénzt az agrárszocialisták között folytatott agitációra használta fel.

A „mérsékeltek” egy korábbi állapotot tükröző felfogásán már Magyarországon is túlhaladott az idő, a „radikálisok” reményeinek sem felelt meg a magyarországi – de tegyük hozzá, a fejlettebb ipari országokban sem – társadalom való-

sága. Többre volt már lehetőség, mint önségélyre s az eszmék terjesztésére, de mindenképpen kevesebbre, mint az „ember ember által való kizsákmányolásának” megszüntetésére. Az emancipációért folyó harcra igen, de „megváltásra” semmiképp. S ezért volt, hogy a „mérsékeltek” és „radikálisok” közt folyó harc eredményeképpen új emberek végül is egy harmadik megoldást valósítottak meg: a kilencvenes évek végére stabilizálódott pártvezetőség a klasszikus szociáldemokrata irányvonal alapján tevékenykedett.

A régi ellentétekkel együtt a régi emberek is kiszorultak. A „mérsékeltek” meghúzódtak a Betegpénztár falai között, s egyre kevesebb befolyásuk volt a mozgalom ügyeire, a „radikálisok” pedig – sajnos, némelyeket az üldözések az országból való távozásra kényszerítettek, mások pedig – Engelmann és Silberberg maguk is – az országban maradtak ugyan, de a mozgalomtól elszakadtak. Keserűen és elfeledve. Engelmannra – egy liberális lap munkatársa lett – halálakor a polgári radikális *Világ* emlékszik majd, a szociáldemokrata *Népszavának* nincs szava rá. Több mint húsz évet él még a mozgalomból való kiszakadása után, és mégis menthetetlenül múltnak számít. Egy-egy tette emlékeztet csupán a régvolt harcosra, megjelent alkalmanként egy-egy ellenzéki mozgolódás hallatán, írt egy cikket a *Huszdik Századba* is, bizonyítván, hogy szocialista hite és marxista műveltsége nem kopott meg – de ez minden. Még életében az örökséghez számították, s nem nagyon törődtek vele.

Az új vezetőség tehát új irányvonalat hozott. Számos ponton kitért a kormány terrorintézkedései elől, mindenekelőtt lemondott arról, hogy az agrárszegénység mozgalmaiban levő robbanóanyagot felhasználja, de ugyanakkor nem tért vissza a „krankenkasslerek” távlatok nélküli politikájához. Erőfeszítéseit az ipari munkásság szervezkedésére fordította, s ennek lesz majd eredménye az a szociáldemokrata párt, egy szocialista tömegpárt, amellyel majd a 20. század első éveiben találkozunk.

A szervezett munkásság számának növekedésére korábban

már hoztunk adatokat. Most a párt bázisának erősödését mutatjuk be, más adatok hiányában a párt anyagi erejének alakulását.

Említettük már, hogy 1895-ben a radikális pártvezetőség kétezer koronáért adta el vezetőjét, Silberberg Ignácot a „krankenkasslereknek”. Azért volt erre szükség, mert a kellő anyagi fedezet nélkül napilappá változtatott *Népszava* – nem utolsósorban a pénzbüntetések következtében is – csődbe jutott. A mozgalomban csak a Betegpénztárnak volt pénze arra, hogy biztosítsa az agitáció e létfontosságú eszközének pusztta fennmaradását. A párt évi költségvetése ugyanis 5–6000 korona körül mozgott ekkor, s a csekély érdeklődés, illetve az esetleges érdeklődők rossz anyagi helyzete miatt a lap nem tarthatta el önmagát. A párt messze állt attól, amit a parlamentben néhány megriadt politikus tulajdonított neki. Az lehetséges ugyan, hogy már voltak százezren az országban, akik magukat szocialistának tartották és nevezték, de az egészen biztos, hogy túlnyomó többségük nem fizette azt a pártadót, amiből az egyik képviselő „szerény” számításokkal évi 60 000 korona bevételt feltételezett.

Néhány év múlva azonban már valóban elértek ehhez az összeghez, sőt jelentősen túlhaladták azt. 1900-ban a párt közel 50 000, öt év múlva már majdnem 400 000 koronával gazdálkodott. Nemcsak hívei száma növekedett tehát, de tagjaié is, s mindenekelőtt az ipari munkásság körében, amely már fedezni tudta a szervezet költségeit is.

De térjünk vissza még utoljára a frakcióharcokhoz. Rendkívül alantas volt mindkét fél harcmódja, s minden bizonynyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a párt tevékenysége a kilencvenes évek közepére mélypontra zuhant. A személyeskedő, rágalmaktól sem ment vitába a nemzetközi munkásmozgalom sem kívánt beavatkozni, s minden bizonnyal ezt fejezte ki az is, hogy az Internacionálé 1896-os londoni kongresszusára a magyar pártot nem hívták meg. Ebben a helyzetben az osztrák párt is távol tartotta magát a magyar pártügyektől, s ennek meglehetősen durván hangot is adott.

A *Népszava* egyik 1896-ban megjelent cikkének tanúsága szerint az osztrák szociáldemokraták „első vezére” – minden bizonnyal magát Viktor Adlert fedi e meghatározás – így nyilatkozott a frakciós ellenfelekkel szemben segítséget kérő egyik magyar szocialistának: „Ön kéri, hogy mi beavatkozzunk az önök ügyeibe, füljatok be a saját sz..., mi nem akarunk rólatok semmit sem tudni.”

A magyar párt azonban mégsem fulladt bele saját – hogy mi finomabban fogalmazzunk – piszkába. Szívós, egyáltalán nem látványos aprómunkával, mindenekelőtt a még gyenge, de már erősödő, a kisiparban foglalkoztatott szakmunkások szakegyleteinek segítségével meggyökeresedett a városi, első-sorban budapesti munkásságban. A nyomdászok, asztalosok, kőművesek s a vas- és fémmunkások szakegyleteiben egyre inkább a szocialisták váltak hangadókká, s így e szervezetek a szociáldemokrata párt támaszaivá lettek. S ennek során teremtték meg azokat a kereteket és formákat, amelyeket oly hirtelen töltött majd ki a szervezkedés útján meginduló ipari, nagyipari munkásság. S ekkor a párt újra visszaszerezte nemzetközi tekintélyét, s természetesen az osztrák párt s annak „első vezére” is nagyra értékelte fiatalabb, de gyorsan izmosodó testvérét.

A munkástömegek megjelenése vetett véget tehát a korábbi frakcióharcoknak. Az agrárszocialisták leszakadása, majd az utolsó pártszakadás, a Mezőfi-féle Újjászervezett Szociáldemokrata Párt megalakulása már nem hozott újabb válságot, a párt könnyen viselte el ezeket az összecsapásokat, sőt megerősödve került ki belőlük. A párt irányvonala ugyanis már nem egy-két tucat harcos ügye volt, hanem tízezreké, s ilyen körülmények között a vezetőség „szabadsága” leszűkült. Egy tömegpárt irányvonalának kialakítása ugyanis már nemcsak a szándékok, elképzelések, esetleg vérmérséklet és elvek dolga, ehhez a tömegek jóváhagyása is szükséges.

Az újjáalakult párt sok mindent megőrzött a „radikálisok” teljesítményéből. Megtartotta az Elvi Nyilatkozatot, s nemcsak formálisan, hú maradt a II. Internacionálé elveihez és

gyakorlatához, és abban is követte Engelmann és Silberberg vonalát, hogy nagy erőfeszítéseket tett az új típusú munkásszervezetek, a szakszervezetek megteremtésére és fejlesztésére. Ezek a szervezetek túlléptek a segélyezés szintjén, s bár közvetlen munkásérdekeket is képviseltek, magukra vállalták a munkásság emancipációjáért folytatott harcot is. Emiatt jelentéktelenedett el a régi vágású „krankenasszerek” hatása. A párt megszabadult ennek a segélyzőegyletnek a gyámkördése alól, sőt nemsokára magát az intézményt is alárendelte az új irányvonalnak.

Az MSZDP tehát szocialista párt maradt. Miben tért el mégis a „radikálisok” irányvonalától?

Úgy hisszük, a legjelentősebb eltérés abban állt, hogy az új vezetők nem hittek abban, hogy a szocialista átalakulás a küszöbön áll, nem osztották Engelmann ama reményét, hogy az ipari munkásság és a mezőgazdasági népesség egymásra találása a közeljövőben elsöpri „a kizsákmányolásnak rendszerét”.

Úgy véljük, a párt ezért fordult „befelé”, s összpontosította erejét egy „tisztá” munkáspárt megteremtésére még azon az áron is, hogy kivonult a magyar társadalom egy igen jelentős válsággócából, eltávolodott a szegény sorsú, lázongó agrárnépesség mozgalmaitól. De talán nem tévedünk, ha arra következtetünk, e lépés aligha volt elkerülhető. Egy erős, szervezett és független munkásmozgalom nélkül a szocialisták nem szólhattak bele tevőlegesen a társadalmi küzdelmekbe. S úgy tűnik fel, hogy a proletariátus osztállyá szerveződésének szakaszai nem ugorhatók át. Az ipari proletariátust nem lehetett a folyamat végétől visszafelé szervezni, nem lehetett a társadalom átalakításának programjából kiindulva öntudatosítani. Be kellett járni azt az utat, amely a közvetlen napi érdekekből kiindulva vezetett el a szervezkedés és a politikai harc szükségességének tudatáig. S annak, hogy egy szocialista párt valóban társadalomátalakító erővé váljon, mindenképpen feltétele az autonóm munkásmozgalom kialakulása.

14. A régi és az új vezetők találkozója

Lehetséges, hogy talán túl száraz Garami Ernő érvelése, s talán az is, hogy amikor ez elhangzott, már nem volt teljes mértékben igaz, de véleményünk szerint a századforduló előttre vonatkoztatva aligha vonható kétségbe érvényessége. 1905-ben az SZDP kongresszusán így érvelt a mezőgazdasági munkásság nagyobb mérvű szervezését javasló küldöttekkel szemben: „Tudják, mi kell ehhez? Elsősorban pénz, aztán pénz és megint pénz.” S hozzátette: „Megkíséreltük mi már Magyarországon, hogy ipari mozgalom nélkül csináljunk mozgalmat; nem az volt a helyes út; tanultunk saját kárunkon.

Helyes út az, ha az ipari mozgalmat nagygyá tesszük, ha ez olyan erős lesz, hogy ha lesz felesleges anyagi áldozat, akkor képesek leszünk a földművelő elvtársakat is szervezni.”

Egy ilyen út mindenképpen hosszabbnak tetszik, s bizonyos mértékben alkalmazkodást is kíván a fennálló viszonyokhoz. S amikor a magyar párt ezt az utat választotta, minden bizonnyal tisztában is volt ezzel. Garami Ernő, aki az új pártvezetésen belül csakhamar központi személyiséggé vált, már első nyilvános szereplésekor is kifejezésre juttatta ezt, mondván: „... messze van még az az út, amely a munkások anyagi és erkölcsi nyomorúságából való felszabaduláshoz vezet”.

A magyar szociáldemokrácia, miközben megerősítette saját sorait, egyre inkább pozícióháborúra rendezkedett be, és ebben is követte a nemzetközi munkásmozgalmat. Mert Európa szociáldemokrata pártjai a kilencvenes évek végére ugyancsak végrehajtottak egy ilyen fordulatot, felismerve, hogy a forradalom lehetősége nincs napirenden. S ha a helyzet így áll, akkor állóháborúra kell berendezkedni a szocializmus pozícióinak megerősítésére, ami eszméi terjesztését, a munkásság szervezését, mindenekelőtt legális tömegpártjának kiépítését jelentette. Továbbá olyan követelések kiharcolására, amelyek a munkásság helyzetének és harci feltételeinek javítását jelentették: anyagi jobbulást, kulturális felemelkedést, a demokratikus szabadságjogok kiszélesítését stb., egyszóval mindazoknak az emancipációs igényeknek a megvalósítását, amelyek még a kapitalizmus viszonyai között is lehetségesek.

Az MSZDP is ezen az úton indult el, s ennek lesz eredménye az ipari munkásság gazdasági szervezeteinek nagyarányú fejlődése és a szakszervezetekben gyökerező tömegpárt megteremtése. S ezt regisztrálta később 1903-ban Buday Barna, az agráriusok azon körének neves politikusa, közgazdasági írója, amely egy agrárius tömegmozgalom kialakításán fáradozott, s ezért nagy figyelemmel kísérte a szocializmus előrehaladását, mondván: „Elméleti jogot szerzett számára a bölcsélet. Tömegeket szerzett számára a bujtogatás. Szervezetet csinált neki az elégedetlenség. És itt-ott bunkósbotot is nyo-

mott markába a szenvedély. Van már tudománya, sajtója, költészete, akarata és szervezete... nagy és csábító hatalom. A jövődő társadalmának álmodó hatalma.”

Krisztus vagy Antikrisztus? Rém vagy Megváltó? – az ilyen kérdések egyre inkább érvényüket veszítették. Hiszen az eszme, a távoli fenyegetés vagy ígélet jelenlevő, érzékelhető, tárgyiasult valóság lett. Egy világosan, tömören megfogalmazott program, amely már nemcsak a távoli jövőről, de közvetlen feladatokról is beszélt, egy kiépült intézményrendszer, a szervezet, benne már több tízezer munkás, s ez utóbbiak naponta fejezték ki akarataikat egy tervezett és fegyelmezett cselekvéssorban. A szocialista párt állandóan és minden számára fontos kérdésben hallatja már hangját, s annak feltételei is létrejöttek, hogy ez a hang sokakhoz eljusszon: rendelkezésére áll saját sajtója s más eszközök is; a század elejére már egy egész propagandagépezet. Az ipari viszonyok területén megjelent a szakszervezet, s ez egyre inkább hatékony tényezővé vált, komoly befolyást gyakorolt a termelés feltételeire.

S a szellemi élet addig bizony eléggé csendes vizeit is fel tudta kavarni már az új tudomány, s egy új kultúra körvonalai is kibontakozóban voltak. Megjelent és terjedt egy „ellenkultúra”, a szocialista munkások kultúrája.

A szocializmus, a munkásmozgalom most válik „magyar” problémává – most érkeztünk el hát tulajdonképpeni témánkhoz, a szociáldemokrácia és a magyar társadalom viszonyának bemutatásához. Az előtörténet mindkét szálon lezajlott, a munkásmozgalom és a társadalom összetalálkozott.

De mielőtt e találkozást, majd az együttélést rajzolnánk meg, vegyük szemügyre a megérkezett „vörös rémet”, mutassuk be programját, szervezetét, harci eszközeit, s ha csak röviden is, azokat, akik mindezt megteremtették és működtették: a vezéreket és a szóvivőket.

„A vörös rém, vagy mik a szociáldemokraták és mit akarnak?”

Testet öltvén, egy politikai tömegpárt képében jelent meg a rém. Olyan lett, mint a már korábbi is ismert nyugat-európai szociáldemokrata pártok többsége. A nagyfokú hasonlóság korántsem a véletlen eredménye, ugyanazok a társadalmi folyamatok szülték mindegyiket. De egyébként is; a pártalapítók szándékosan vették át a tartalmat és a formákat egyaránt.

Ha a nemzetközi viszonyok ismerői számára semmi újat nem hozott a magyar párt, társadalmunkon belül mégis novum volt: egy addig a politika terrénumán kívül rekedt, kiszorított osztály érdekeit képviselte, gyökerében akarta átalakítani a társadalmat, új világszemléletet, új politikai harcmódot, új szervezeti elveket, új politikai kultúrát, új szókinccset hozott. Vezetői, szóvivői új emberek voltak; ilyen politikusokat addig nem ismert a magyar társadalom. A „bőrkötényes abszik”, kőfaragók, műszerészek, bádigosok, földmunkások fogtak tollat a kezükbe, szerkesztettek újságot, szónokoltak ezrek és tízezrek előtt, folytatták a politikát, alakították a közvéleményt, szóltak bele tudományos vitákba – tehát olyasmit csináltak, ami évszázadokon keresztül nem az ő dolguk volt. Nem a hazáról tartották szónoklataikat – s egyáltalán, annyira különbözött egész mentalitásuk, kultúrájuk, még szöfűzésük is azokétól, akik a politikában addig illekesek voltak, az öblös hangú parlamenti szónokoktól vagy a kaszinók csöndes helyiségeiben a politikai harcok szálait pókéként szövögető vagy tarokk mellett kedélyesen döntéseket hozó politikusoktól.

Kik ezek és mit akarnak? A közvélemény gyakran tette fel e kérdést, s nem azért, mintha a szocialisták titkolóztak vagy elrejtették volna szándékaikat – jóformán mást sem tettek, mint ezeket fejtegették –, hanem azért, mert amit láttak, hallottak, tapasztaltak, annyira szokatlan, idegen volt, hogy félni ugyan tudtak tőle, de valójában nem értették. Így született meg a sokat ugyan nem mondó, de legalább plasztikus kifejezés: szocializmus, szociáldemokrácia egyenlő vörös rém.

Mi lépünk ennél tovább, s nézzük meg, kik voltak és mit akartak valójában.

Mindenképpen programjukkal kell kezdenünk a bemutatást, mert – és ez is merőben új jelenség volt – eszméik nemcsak propagandatevékenységükben jelentek meg, nem valószínűségi céljaik elfedésére szolgáltak, hanem cselekvésük megtervezésében kiindulópontot alkottak. A mában éltek és harcoltak, de egy általuk elképzelt holnapért.

„Homlokukon ábrája a Jövőnek”

Mindaddig, amíg a szocialista munkásmozgalom meg nem jelent, teljesen ismeretlen volt egy olyan politikai mozgalom, amely a világ gyökeres megváltoztatására tört. A szociáldemokrácia pedig ezt ígérte. A termelés módjának, a politikai berendezkedésnek, az emberek által addig létrehozott intézmények, szervezetek, a szokások és erkölcsök – egyáltalán az emberi élet tartalmának és feltételeinek totális átalakítását. Azt ígérte, hogy harcának eredményeképpen az addig elfojtott, eltorzított emberi képességek a maguk gazdagságában bontakozhatnak ki, s ezáltal megkezdődhet – az előtörténet lezárulásával – az emberiség valódi történelme, addig még legfeljebb ha csak sejtett gazdagodása.

A modern, a tudományos szocializmus ezt a vágyat materiális alapokra fektette, elsősorban Marx munkásságának eredményeképpen az emberiség addigi történetébe ágyazta, s meg-

valósulásának lehetőségét és megvalósításának útját egyaránt onnan olvasta ki.

A szociáldemokrácia politikai ideológiája és stratégiája ezen az elveken alapult. Foglaljuk hát össze röviden – az elkerülhetetlen leegyszerűsítést vállalva – ezeket.

A társadalom és a történelem tudományos vizsgálatában kopernikuszi fordulatot hozó materialista történelem- és társadalomfelfogás abból indult ki, hogy az emberiség életviszonyait elsősorban a termelés módja határozza meg. Ez viszont az emberiség fejlődésének elért fokát fejezi ki, a termelés erőinek, az embernek és termelőeszközeinek, -módszereinek a fejlettségén nyugszik. Mivel a termelés erői a felhalmozott gazdagság s a termelési tapasztalatok sokasodásával egyre inkább fejlődnek, ez kikényszeríti a termelés módjának s ezzel az emberiség összes életfeltételének, körülményének megváltoztatását. Az addigi fejlődés nem más, mint egy olyan folyamat, amelyben mind fejlettebb, mind nagyobb gazdagságot biztosító termelési módok – s az általuk meghatározott társadalmi-gazdasági formációk keletkeznek. A kapitalizmus, az a társadalmi formáció, mely a kort jellemzi, tehát történelmi képződmény, a történelmi fejlődés eredménye, de ugyanakkor egy újabb változás előkészítése is, amely az itt létrejött feltételek alapján fog majd bekövetkezni.

A történelem fejlődésében ezek a változások szükségszerűek. Mert a materiális, gazdasági feltételek létrejöttének folyamatában megszületnek azok az emberek is, akiket életviszonyaik rákényszerítenek arra, hogy akarva-akaratlan, érdekeikért harcolva egy új rendet hozzanak létre.

Amiként a feudalizmusban a polgárság kényszerült arra, hogy harcával megtisztítsa a politikai terepet a fejlődés gátjaitól, úgy a kapitalizmusban a munkásságra vár e feladat: ez utóbbinak kell megteremtenie a további fejlődés biztosítékait.

A különbség csupán annyi, hogy a munkásságnak tudatosan, elsősorban *politikai* eszközökkel kell céljához közelítenie,

hiszen érdekeinek megfelelő társadalmi rend csakis a politikai hatalom megszerzésével és működtetésével jöhet létre.

Nagyon rövidre fogva, ez volt a szociáldemokratizmus elméleti kiindulópontja. Ez tükröződött programjaiban is.

Az MSZDP programja, miután jellemezte a kapitalizmust s a benne érvényesülő gazdasági folyamatokat, így fogalmazta meg azokat az elveket, melyeket a pártnak, a munkásmozgalomnak tevékenységében mindig szem előtt kell tartania:

„1. A munkásosztály felszabadítása csak annak a küzdelemnek lehet eredménye, amely az osztályuralmat megszünteti, tehát ennek alapját, a termelési eszközökben való magántulajdont megdönti, azokat közös tulajdonná teszi, s így a tökéletes termelési rendszert szocialista termelési rendszerre alakítja.

2. Az osztályuralom fönntartása létérdeke az uralkodó osztálynak. Ezért az új rendet csak annak akarata ellen és ellenállásának leküzdésével lehet előkészíteni és megvalósítani. A munkásosztály felszabadítása ennél fogva magának a munkásosztálynak történelmi hivatása.

3. E történelmi feladatának a munkásosztály csak tervszerű és céltudatos osztályharcra felelhet meg, és azt csak a politikai hatalom meghódításával teljesítheti. Ezen osztályharc eszközei: a nép minden rétegének fölvilágosítása; a szocialista eszmék és célok szüntelen ismertetése és terjesztése; a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági szervezése és küzdelme; általában minden eszköz, amely a proletárság jogérzetével megegyezik.

4. Minthogy egyik ország proletárjainak osztályhelyzete szorosan összefügg a többi művelt ország proletárjainak osztályhelyzetével: osztályharcuk nemzetközi küzdelemmé válik. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ennél fogva kijelenti, hogy nemzetközi párt, minden ország elnyomottaival együtt érez és együtt küzd.

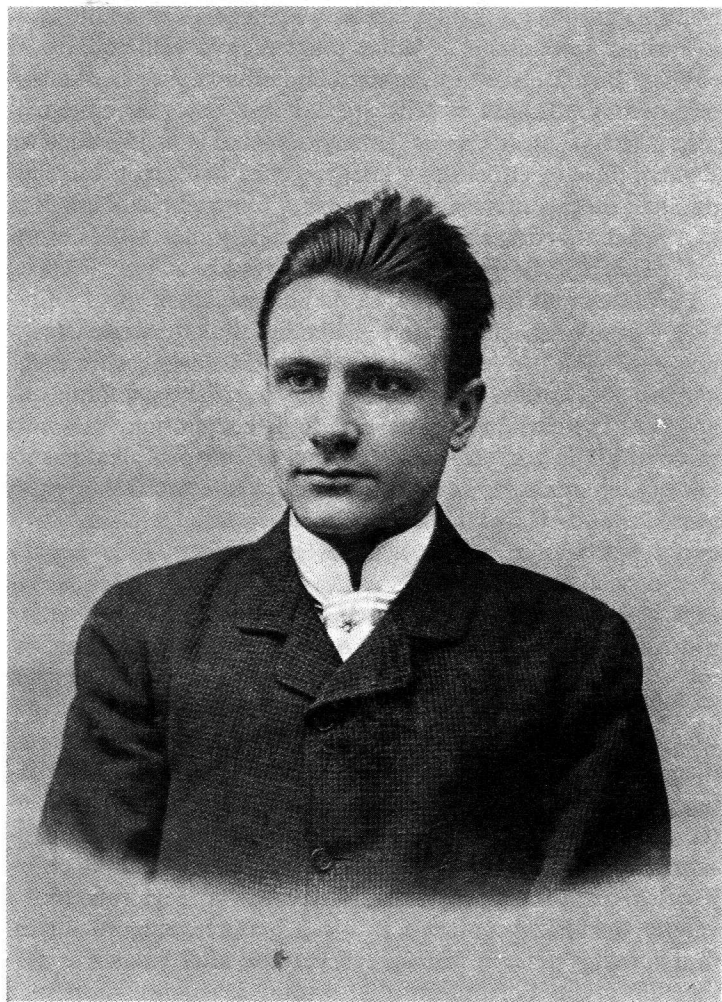
5. E küzdelmével nem új osztályuralmat vagy kiváltságot akar teremteni, hanem minden osztályt és kiváltságot el akar törölni, s az embereket, nem nézve nemzeti, faji, vallási és

nemi különbségeket, egyenlő kötelességek alapján egyenlő jogúakká akarja és fogja tenni. A termelőeszközökben való magántulajdont, amely az egyenlőtlenséget okozza, meg fogja semmisíteni, és ezzel az ezen alapuló törvényeket, erkölcsöket és szokásokat megváltoztatva, a termelési eszközöknek közös tulajdonná tételével az emberi életnek új tartalmat fog adni.”

A magyar társadalmi és politikai életben egy minden más politikai áramlattól élesen különböző párt körvonalai rajzolódnak itt ki, amely tagadta az addigi politikát alkotó erők mindegyikének felfogását és célját. A nemzeti küzdelmekkel szemben magát tudatosan érdektelennek állította be, hisz céljai nemzeti keretben értelmezhetetlenek voltak. A tulajdonosok osztályain belül dúló csatákra nem reflektált, hisz céljaival szembesítve minden tulajdonos – legalábbis míg tulajdonos volt – reakciónak számított. Nem akarta védeni a pusztuló kistulajdont, minthogy pusztulását szükségszerűnek, de pozitívnak is ítélte meg, mint amely az új társadalom létrehozásának egyik legfontosabb feltételét teremti meg. Konkrét követeléseit is ez a „különállás” jellemzi, „a mai társadalmi rend keretében” megfogalmazott céljai is azáltal kapnak értelmet, hogy a jövőt készítik elő. Így is fogalmaznak: „Mindezen céljainak előkészítésére, a munkásosztály anyagi és szellemi erejének már a mai társadalmi rend keretében lehetséges növelésére s ezzel az általános kulturális haladás javára a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a következőket követeli”: S itt következik 26 pontba szedve a közvetlen célokat, az ún. „minimális” programot összefogó lista, élén a demokratikus átalakítást követelő pontok: az általános, titkos választójog, a főrendiház eltörlése, népszavazás rendszere, teljes önkormányzat megteremtése, az összes testületek és hivatalok választás útján való betöltése, „mindennemű öröklött hivatal és rang eltörlése” – a program magyarázata szerint ebbe a „monarchát”, császárt és királyt is beleértették –, az országban élő nemzetek egyenjogúsítása, az állandó hadsereg eltörlése és a nép fölfegyverzése, a népképviselő döntőn háború és béke kérdésében, az agitáció és vélemény-

15. *A szakszervezeti mozgalom lelke, Teszársz Károly*

16. *A párt feje, Garami Ernő*

nyilvánítás, a sajtó, az egyesülés, a gyülekezés és a költözködés teljes szabadsága, a vallás magánüggé válogtatása, az egyházi birtok elkobzása és köztulajdonba vétele, az oktatásügy demokratizálása és fejlesztése, a nők teljes egyenjogúsítása a férfakkal, ingyenes igazságszolgáltatás és jogvédelem, a halálbüntetés eltörlése, a közigazgatási hatóságok bíraskodásának megszüntetése – hogy csak a fontosabbakat emeljük ki. Ezeket követték a munkások anyagi helyzetét, lét- és munkafeltételeit javító követelések, a progresszív adó bevezetése, a fogyasztási adók eltörlése, az élelmiszervámok megszüntetése – egyáltalán „mindazon gazdaságpolitikai intézkedéseknek, melyek a népesség többségét egy kisebbség javára megkárosítják” eltörlése. Követelték a mezőgazdasági, a földmunkások és cselédek, a háziiparban foglalkoztatottak, valamint minden külön törvény rendelkezései alá tartozó alkalmazottak egyenjogúsítását az ipari munkásokkal, a munkakönyvek, munkás- és cselédigazolványok eltörlését, minden alkalmazott betegség, baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítását a biztosítottak önkormányzatával és azok megterhelése nélkül, legfeljebb nyolcórás napi munkaidőt, a 14 éven aluli gyermekeknek a „kereseti munkától” való eltöltését, az éjszakai munka megtiltását, kivéve azon esetekben, amikor műszaki vagy a közjólet számára való fontossága miatt elkerülhetetlen, hetenként legalább 36 órás, megszakítatlan munkaszünet kivétel nélkül minden foglalkoztatott számára, a természetben vagy utalvánnyal való bérfizetés megtiltását, az átlagos vagy darabszámos munkák megszüntetését, az időbér kötelezővé tételét, a robotmunka eltörlését, a közszükségletet szolgáló üzemek községi tulajdonba vételét, lakóházak építését és olcsó bérletét, szigorú állami munkafelügyeletet a munkásszervezetek által választott felügyelők útján. Börtönbüntetést a munkásvédelmi törvények megszögeinek. S ezeken kívül a kötött birtok – a hitbizományok – intézményének megszüntetését, a köztulajdon fokozatos kiterjesztését: az erdők, vízterek, bányák és a közlekedés „nagy eszközeinek” köztulajdonba vételét, az állami, me-

gyei és községi birtokok eladásának megtiltását és munkásszövetkezeteknek való bérbeadását, a halászati és vadászati jog községivé tételét.

A „maximális” és a „minimális” program egyaránt a jövőnek szólt. A demokratikus átalakulás programja csakúgy, mint a munkásság életfeltételeinek javítását célzó követelések ebben az összefüggésben kapják meg igazi jelentőségüket. A közvetlen követelések mindegyike a munkásságnak a „végső összecsapásra” való felkészítését szolgálják: a politikai harc feltételeinek javítását, a proletariátus megszervezésének és öntudatosodásának biztosítását és így tovább. Ezért mondhatta joggal a párt programjában is: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tulajdonképpen programja tehát a proletárságot szervezni, azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni, azt szellemileg és testileg harcképesé tenni, hogy világtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen.”

S mivel a párt s az általa vezetett mozgalom valóban így cselekedett, láthatta meg benne ki a jövő „álmot rabló hatalmát”, ki pedig ígérétét. Ady ezen utóbbiakhoz tartozott.

„Ősök ők a Jelenben, valahányan
S majd valamikor lesznek élők
Ujféle ember-fajtákban

Nézik egymást gyűlölve és szeretve,
Muszáj, hogy egymást megtalálják;
Rájuk van a Jövő vetve.

Jönnek, élnek és talán meg se halnak:
Kiebrudaltjai a Mának
S apjai a diadalnak.”

A program tehát a jövőt ígérte. Most nézzük az ígérlet be-
váltását szolgáló eszközöket.

A párt, a harcoló szervezet

A szociáldemokrata párt volt hivatva arra, hogy a munkás-ság spontán osztályharcába „tervszerűséget és céltudatosságot” vigyen. De hogy ezt megtehesse, ki kellett építenie szervezeteit, élő, közvetlen kapcsolatokat kellett teremtenie a tervezők és tömegek, a vezérkar és a hadsereg között. A tömegpárt kiépítése ezért volt elsőrendű fontosságú.

A korabeli politikai pártokkal összehasonlítva vadonatúj, minőségileg más szervezési elveket és formákat követelt mindez. A szociáldemokrácia ereje közvetlenül összefüggött azzal, hogy mekkora tömegeket tudott mozgósítani, s nemcsak egy-egy alkalomra, hanem állandóan, szinte mindennap. A politikai harcokban ugyanis mindig az erő dönt, s a párt annak függvényében volt erős vagy gyenge, hogy sokan vagy kevesen mozdultak meg hívó szavára.

A korszak magyarországi politikai viszonyai jóformán egyetlen politikai harci forma alkalmazását tették lehetővé a szociáldemokrata párt számára, a közvetlen tömegnyomását. Ugyanis az alkotmányos fórumok legfontosabbika, a parlament zárva volt a párt előtt, a fennálló választási rendszer eleve lehetetlenné tette, hogy a képviseleti rendszeren belül küzdjön. Minden követeléséért az utcára kellett hívnia a munkásokat, hogy ezzel fenyegetse meg a hivatalos politikusokat vagy pedig – s ez is tömegmozgósítást jelentett – sztrájkkal, vagy a sztrájkkal való fenyegetéssel gyakorolhatott nyomást. Nos, ezért volt elsőrendű fontosságú az, hogy a tömegekkel közvetlen és élő kapcsolatuk legyen, mert csak állandó mozgósításuk révén képviseltek erőt.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a szakszervezetekben találta meg ennek eszközét. Kényszerűen is – hisz az egyesülést szabályozó törvények és rendelkezések minden más utat kizártak –, de lényéből fakadóan is. Az a munkás-ság, amely meghallgatta a párt felhívásait, a szakszervezetekben tömörült.

A szakszervezetek ugyanis harci szervezetek voltak már önmagukban is, a munka és tőke harcának szervezetei, ahol a munkások saját, közvetlen tapasztalataik alapján is napról napra érezhették a politikai küzdelem szükségességét. A munkások tömegeit nálunk is, máshol is a szakszervezetek viszik el a politikai követelések megfogalmazásához, magukévá tételéhez.

S Magyarországon különösen igaz volt ez. A szakszervezetek még megerősödésük után is állandóan harcban álltak a hatóságokkal, amelyek igen gyakran avatkoztak be közvetlenül is a bér- és munkafeltételek javításáért folytatott tisztán gazdasági küzdelmekbe, s egyébként is, állandóan akadályozták, korlátozták tevékenységüket. Az alapszabályok jóváhagyásában megmutatkozó huzavona, a rendőrségi zaklatások, a sztrájkalapra való gyűjtés, a sztrájkok szervezésének tilalma, az azt megszegő szervezetek feloszlata és az ehhez hasonló többi intézkedés minden elvi megfontolásnál jobban kényszerítette a szervezeteket az állam, a hatóságok elleni harcra, a politikai küzdelmekre. A demokratikus szabadságjogok biztosítása alapvetően fontos feltétel volt a gazdasági harcok sikeréhez – nem csoda, hogy a szakszervezetek fenntartás nélkül követték a pártot a politikai küzdelmekbe.

A hatósági tiltások és zaklatások paradox módon szervezeteileg is megkönnyítették a pártnak a szakszervezetekbe való behatolását, azt, hogy a párt és a szakszervezet egy egységes szervezeti mechanizmusban olvadjon össze. Azok a szervezetek ugyanis, amelyek a szakszervezeten belül jöttek létre, az ún. „szabad szervezetek” egyaránt alkalmasak voltak arra, hogy a munkásság gazdasági és politikai harcának szervezetei legyenek.

De mielőtt e roppant furcsa intézményrendszer bemutatására térnénk, nézzük meg, hogyan terelte a pártot is ebbe az irányba a szervezkedés törvényes szabályozása.

Magyarországon politikai pártot mindenki szabadon alapíthatott, ehhez még hatósági jóváhagyásra sem volt szükség. Igaz viszont, hogy a létező pártok – amit a szabályozás figye-

lembe vett – egészen más képződmények voltak, mint a szociáldemokrata párt. A 19. század második felében Magyarországon nem ismerték ezt a pártformát, s így a jog nem is terjedt ki egy állandó szervezettel, a szervezethez kötődő tagsággal, állandó pártéletet élő politikai szervezet szabályozására.

A korabeli pártok ugyanis elsősorban a parlamenti harcokra korlátozták tevékenységüket, a nagyobb nyilvánossághoz általában csak a választások idején fordultak. E pártok politikai tevékenysége jórészt a parlamentben és saját lapjaikban folyt, ennek szervezése, irányítása nem tette szükségessé egy szervezet létrehozását. A parlamenti ülésterem és folyosói, a különböző kaszinók különtermei, esetleg klubok s különböző társaskörök elegendő lehetőséget adtak a néhány tucat, legfeljebb néhány száz politikus közös tervezgetésére, a követendő taktika megbeszélésére. Tagságuk nem is volt, s szervezetük sem, csak a választások idején alakultak bizottságok, melyek jelöltjük érdekében tevékenykedtek. A már megválasztott képviselőt senki nem ellenőrizte, politikai állásfoglalását szabadon alakíthatta ki. S ez igen gyakran változott. Újra meg újra „disszidens” csoportok rajzottak ki egy-egy pártból, hogy önálló alakulatot hozzanak létre, másik párthoz csatlakozzanak, vagy esetleg – követeléseik teljesítése után – visszatérjenek eredeti pártjukba. Ott többnyire vissza is fogadták őket, s szemükre sem vetették árulásukat. Nem Tisza Kálmán volt az egyetlen, aki szögre akasztotta programját, más kis- és nagyformátumú politikusoknál is gyakran előfordult, s egyesek könnyedén cserélgették pártjukat. S még csak köpönyegforgatók sem voltak valójában; eredeti elveiket új pártjukban is képviselhették. Egy Apponyi Albert, egy Andrássy Gyula (az ifjabb), egy Darányi Ignác s mások több pártot megjártak politikai pályafutásuk alatt, legtöbbet talán mégis Apponyi, aki létrehozta a Nemzeti Pártot, majd fuzionált a Szabadelvű Párttal, onnan kilépett, s a Függetlenségi Párt tagja lett. Itt is átélt és szervezett egy újabb pártszakadást – s csak azért nem folytatjuk pályafutásának további

ismertetését, mert ez már túllépne vállalt korszakunk időbeli határán.

Nos, a politikai pártok tevékenységét szabályozó jogalkotás ezeket a pártokat tartotta szem előtt. Élesen megkülönböztette a politikai pártokat az egyesületektől. Az egyesületektől megkívánta a hatósági engedélyt, a jóváhagyott alapszabályokat, a politikai pártot viszont nem korlátozta. De a párt csak addig nem esett az egyesületi szabályozás alá, amíg nem épített ki szervezetet. Továbbá minden gyűlést, összejövetelt engedélyeztetni kellett, s csakis a rendőrség képviselőjének jelenlétében tarthatott kongresszust is. Csupán a vezetőségi ülések – amennyiben rendszeresen tartották őket – mentesültek az esetenkénti engedélykéréstől. Ha rendszeres, „klubszerű” társas életet kívántak élni, úgy külön egyesületeket kellett alapítaniok, „politikai egyesületet”, „kaszinót”, „pártkört” stb. – de ezekre már ismét az egyesületi jog volt érvényes. Ezek tevékenységét a hatóságok ellenőrizhették, és nemegyszer meg is tették, vizsgálván, hogy működésük megfelel-e a hatóságilag jóváhagyott alapszabályoknak. A párt tagsági díjat sem szedhetett, sőt a Bánffy–Perczel-féle szocialista-ellenes rendelkezések a gyűjtést is megtiltották. A párt tehát anyagi alapokkal sem rendelkezhetett.

A szociáldemokrata párt számára ezek a formák nem feleltek meg. Meg kellett tehát keresni azokat a lehetőségeket, amelyeknek helyes alkalmazásával megkerülhetik a törvényt annak megszegése nélkül, tehát meg kellett találni egy legális tömegpárt létrehozásának módszereit.

A megoldás önkéntelenül is bekövetkezett. Ott voltak a „szabad szervezetek”, melyek – Weltner Jakab szavaival szólva – éppen azért lehettek szabadok, mert a hatóságok nem engedélyezték létezésüket.

Ezek végezték mindazt, ami tilos volt: szervezték és vezették a sztrájkokat, gyűjtötték a pénzt, s ezek a szervezetek váltak a párt alapvető intézményeivé.

A tagság és a vezetőség szintjén is szétválaszthatatlanul összefonódott a két szervezet. A pártkongresszusokon jórészt

ugyanazok ültek össze, mint a szakszervezetek kongresszusain, s ha volt elkülönülés, úgy az csupán a munkamegosztásból következett. Voltak olyanok, akik tevékenységük zömét a pártban, mások pedig a szakszervezetben végezték. De a pártfunkcionáriusok is részt vettek a szakszervezeti harcokban – nemegyszer ők vállalták magukra pl. a sztrájkokkal kapcsolatos egyeztető tárgyalások vezetését –, viszont több szakszervezeti funkcionárius volt tagja a pártvezetőségnek, lépett fel képviselőjelöltként, szónokolt politikai tömeggyűléseken stb.

A párt szervezeti szabályzatában kötelezte tagjait, hogy – amennyiben valamely szervezettel bíró szakmához tartoznak – belépjenek a szakszervezetbe. S mivel a szakszervezeti tagok is kötelességüknek tartották, hogy szervezetükkel együtt kövessék a párt felhívását, úgy hisszük, joggal tarthatjuk mi is szocialistának – ugyanúgy, mint a korabeli közvélemény – azt, aki ezeknek a szakmai szervezeteknek tagja volt. Korszakunkban ha valaki nem volt szocialista, bizonyosra vehető, hogy a szakszervezetbe sem lépett be.

A párt anyagi szükségleteit csakúgy, mint szervezeti életének feltételeit ezek a szabad szervezetek biztosították. Az ott megválasztott „bizalmi férfiak” gyűlése pártfórumként is szerepelt – alkalmanként hivatalosan is összehívták őket pártügyek tárgyalására. De ezekben a szervezetekben választották meg a pártkongresszus küldötteit, itt gyűjtötték össze a „pártadót”, azt is, amit az egyének fizettek, de azt is, amivel a szervezetek „adóztak”, gyűjtöttek pártcélokra éppúgy, mint szakszervezeti célokra, a szakmai lapok mellett a pártlapokat is terjesztették stb.

Hogyan léteztek hát ezek a szabad szervezetek? Nehezen fogalmazható meg jellegük, hiszen a törvényes szabályzást figyelembe véve illegálisak voltak. Viszont mindenki tudott róluk, s például a kongresszusokon nyíltan tárgyalták ügyeiket, mi több, a *Szakszervezeti Értesítő* még nyugtázta is a szabad szervezetek számára érkező pénzküldeményeket. Tevékenységük nyílt volt. Képviselőjük, a bizalmi ebben a

minőségében tárgyalta a munkáltatóval, ezt gyűlés előzte meg, ahol az utasítások megszülettek, s nemegyszer jegyzőkönyv is született ezekről a tárgyalásokról. Mindenki tudott hát róluk, csak a hatóságok tettek úgy, mintha nem léteznének.

A magyar liberalizmus folytatta itt is játékait. Nem legalizálta létezésüket egy új egyesülési törvény által, de arra sem vállalkozott, hogy fellépjen ellenük. Még a kemény kezű Tisza István is csak kerülő úton próbálta korlátozni tevékenységüket. 1904-ben – amikor tehát a parlamentben szabályszerű puccsra is vállalkozni mert – egész színjátékot szervezett, hogy megtörje az asztalosok egy igen erőteljes sztrájkmozgalmát. A rendőrséget csak egy „munkásküldöttség” kérésére rendelte ki a szakegyesület ellen. (Ennek vezetője, Szikora Zoltán több mint egy évtizeden át játszotta el a különböző neveken újjászülető „hazafias” munkásmozgalom képviselőjének szerepét. Ő létezett, a mozgalom valójában soha.) Az indok az volt, hogy a szakegylet vezetői megfélemlítő módon léptek fel a dolgozni akaró munkások ellen. Az egylet vezetői természetesen tiltakoztak, s állították, hogy ők sem ezt nem tették, sem sztrájkot nem szerveztek – s mindenki tudta, beleértve Tiszát is, hogy igazuk van, nem szakegyleti, hanem szabad szervezeti funkciójukban szervezték a sztrájkot. Erről azonban szó sem esett. A rendőrség nem a szabad szervezet ellen lépett fel, hiszen az számára nem létezett. Csak a „hivatalosan” elismert szakegylet zaklatására vállalkozhatott. S a sztrájk miatt sem indíthatott eljárást, csupán az „egyéni szabadság” megsértése, a sztrájkra való kényszerítés vádja miatt, hiszen a miniszterelnök épp az évben kelt rendelete magát a sztrájkot nem tiltotta.

Egyáltalán. Meglehetősen nagy jogbizonytalanság alakult ki ekkorra a munkásság politikai és gazdasági harcával kapcsolatban. Mi sem mutathatja ezt jobban, mint egy bírói ítélet indoklása: a vasutassztrájk szervezői elleni per felmentéssel végződött. Igaz, a bíró az indoklásban azt is kifejtette, hogy honpolgári és bírói lelkiismerete összeütközött, mert amit

hazafiúi lelkiismerete bűnnek érzett, azt bíró volta miatt kényszerült nem annak minősíteni.

A szabad szervezetek tehát betölthették kettős funkciójukat, mert az uralkodó körök még képtelenek voltak arra, hogy az elavult jogi szabályozást az új helyzetnek megfelelőre cseréljék fel. Még szokniuk kellett az új gazdasági és politikai szervezetet, még nem tudtak dönteni arról, hogy a kiirtására, megsemmisítésére törekedjenek, vagy pedig az együttélés formáit alkossák meg.

Ennek az átmeneti állapotnak volt az eredménye a szociáldemokrata párt szervezkedésének fentebb elemzett formája.

A párt „látható” szervezete is különbözött a korszak magyar pártképződményeitől. A párt legfelső vezető testülete az évente összeülő, demokratikusan választott kongresszus – akkori nevén pártgyűlés – volt. Itt választották meg a pártvezetőséget s az ellenőrző bizottságot. A pártvezetőség évente beszámolt a kongresszusnak tevékenységéről, a küldöttek megvitatták, bírálták vagy éppen dicsérték azt. Itt döntöttek a párt követendő taktikájáról, s természetesen a programot vagy a szervezeti szabályzatot is itt hagyták jóvá.

Ezekon a pártgyűléseken általában nagyon szabad légkör uralkodott, s élénk vitakedv jellemezte a küldötteket. A pártvezetőségnek gyakran kellett éles, nemegyszer durva bírálatokat végighallgatnia. Arra is volt példa, hogy a kongresszus a pártvezetőség befolyása alatt álló jelölő bizottság listáját nem fogadta el, s a budapesti bizalmi férfiak rögtönzött gyűlése egy ellenlistát állított össze. Ennek eredményeképpen az új vezetőségbe olyanok is bekerültek, akiket a párt befolyásos vezetői talán nem szívesen láttak ott. De mégis, a heves viták, az ellenszavazatok nem rejthetik el, hogy a párt tényleges vezetését egy viszonylag szűk csoport tartotta kezében, amelynek persze évről évre meg kellett szereznie a tagság jóváhagyását tevékenységéhez. A kilencvenes évek legvégén kialakult pártvezetés a sok frakcióharc után egységessé vált, és évről évre nagyjából ugyanazok szerepeltek a jelölőlistán, s a szavazatok zöme is rájuk esett.

A párt konszolidációja a belső adminisztrációt, rendszeresítést s mindezek anyagi alapját is megteremtette. Az évek előrehaladtával – s nem utolsósorban a bevételek szaporodásával – egyre több fizetett pártalkalmazottat is találunk, s 1905 után már vidékre is jut ilyen. Ekkor tudták megvalósítani korábbi tervüket, és vidéken is létrehoztak titkárságokat.

Bizonyos előrehaladás volt tapasztalható a „tisztá” párt-szervezetek létesítésében is, de korszakunkban mindvégig a tagság zöme a szakszervezeteken keresztül kapcsolódott a párt-hoz. A kerületi vagy helyi pártszervezetek azokat fogták össze, akik különböző okokból nem csatlakozhattak valamelyik szakszervezethez.

A századfordulót követő nagy fellendülésben a szociáldemokrata párt támogatásával rétegszervezetek is létrejöttek. 1906-ban megalakult a Földmunkások Országos Szövetsége, szervezkedni kezdtek a nők, az ifjómunkások, a tanítók, a magánalkalmazottak, s a szocialista diákok is megalkották egyesületüket.

A szociáldemokraták a viszonyok nyomása alatt – és részben annak köszönhetően – igen rugalmas szervezetet alakítottak ki. Ez alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és megszervezze az öntudatosodott proletariátust, tervszerűséget és céltudatosságot adjon küzdelmüknek.

A fejek forradalmasítása

A jelenből a jövőbe átvezető küzdelmükben a szociáldemokraták talán semmi másnak nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, mint a felvilágosításnak, az eszme terjesztésének. A spontán módon ható „ökonómiai forradalom” mellett ettől várták a proletariátus öntudatosodását, s mint már arra rámutattunk, tulajdonképpeni feladatuknak e folyamat elősegítését tartották.

A szocialistáknak tehát tanulniuk és tanítaniuk kellett, mert meggyőződésük szerint az osztálytudat csak úgy jöhet létre,

ha a munkás megismeri a „fejlődési törvényt” és a világot, amelyben él. Ez nem lehet automatikus folyamat – fejtegette Szabó Ervin a *Népszavában* –, mert bár igaz, hogy a szocializmus „... a gazdasági rendszerben gyökerezik, és ebből meríti folyton ható erejét... de bizonyos az is, hogy bár az emberek gondolkodását, érzéseit, világfelfogását, szóval szellemi életét nagyjában a gazdasági szervezetben elfoglalt helyük szabja meg, az emberek mégsem automaták, hanem gondolkodó és akaró lények spontán érzéssel és cselekvéssel a gazdasági szükségyszerűség határai között. Az ipari proletárt a termelési és megosztási processzusban elfoglalt helyzete megóvjá ugyan attól, hogy pl. a tőkeuralmat istenítsé, erre elméleteket és élet-szabályokat alapítson, de nem teszi szükségképpen szocialistává, hanem csupán különösen fogékonnyá teszi ez iránt; lehet azonban az, hogy a szocializmus nem hatol be hozzá, és ugyanaz a munkás, ki ellen esetben meggyőződött szocialista lenne, belenyugszik a magántőke-rendszer megváltoztathatatlanságába, és az ez által adott alapokon rendezi be életét. Ezért oly fontos a szocialisztikus világfelfogás terjesztése, és ez okból van nagy jelentősége az elmélet biztosságának, megsebezhetetlenségének.”

A szociáldemokratáknak céljaik megvalósításához „meggyőződött szocialistákra” volt szükségük, tehát olyan öntudatra ébredt munkásokra, akik nem nyugszanak bele a „magántőke-rendszer” megváltoztathatatlanságába, és nem akarják életüket az általa adott alapokon berendezni.

Ehhez viszont forradalmasítani kellett a fejeket, új világnézetet, új gondolkodási módot, új életelveket – azaz új ideológiát kellett beléjük plántálni. Meg kellett győzni őket arról, hogy a létező állapot nem embernek való, hogy megváltoztatható, és hogy a viszonyok megváltoztatása a szociáldemokrácia által javasolt úton lehetséges.

A szocialista propagandatevékenységnek ez volt a legfontosabb célja. Ennek során könnyebben s nehezebben megoldható feladatokkal kerültek szembe. Arról nem volt nagyon nehéz meggyőzni a látástól vakulásig dolgozó, napi kenyér-

gondokkal küzdő, rossz lakásokban élő munkásokat, hogy viszonyaik nem méltóak azokhoz, akiknek munkáján épül fel a szemüket szűrő gazdagság. Csak rá kellett mutatni nyomorukra s az ezzel szemben hivalkodó gazdagságra: a nyomortanyák vagy a „tisztos” szoba-konyhák lakóinak elegendő volt csak egy pillantást vetni az ekkortájt épülő palotákra és villákra, hogy lássák, másképp is lehet élni. A cselédlakásokban összezsúfolódó vagy a falu végén vályogházakban tengődő agrárproletariátust naponta vakíthatta a kastélyok, parkok, hintók, ruhák pompája. A valóság maga lázított, csak kifejezési formát kellett adni a látványnak.

Nehezebb feladat volt már annak elhitése, hogy e világ megváltoztatható, és úgy, oly módon, ahogy azt a szocialisták javasolják. Nemcsak azért, mert itt már az ellenfél ideológiai gépezete is megmozdult, de azért is, mert a mindennapi gondolkodásban az eredmény erősíti meg az eljárás helyességét, a tervet a siker igazolja. S a siker oly távoli volt, tapasztalat pedig oly kevés, hogy legfeljebb a hit tehette biztossá.

Tehát hitet is kellett terjeszteni – s ezért van az, hogy a korabeli szocialista iratok egy része a racionális tartalmakat a valóságos áhitat hangján közvetíti, hogy szocialista evangéliumok, káték, litániák, imák és esküszövegek készülnek. És versek, dalok, amelyek emocionális hatásra törekednek, hogy az érzelmeinkben, sejtéseinkben megkapaszkodva teremtsenek hitet, ami pótolhatja a közvetlen bizonyítékok hiányát.

Csak a feneketlen nyomor és a kiút kétségbeesett keresése magyarázhatja ezeknek az írásoknak és szájról szájra terjedő alkotásoknak azt a robbanásszerű sikerét, amit különösen az agrárproletárok körében értek. Az „eszmének” számos apostola termett, akik tömegével „térítették” meg az embereket. Szántó Kovács János mondta a bíróság előtt, felelvén arra, hogy hogyan lett szocialista: elegendő volt egyet is olvasnia a szocialisták röpiratai közül, hogy egy életre „szerelembe esék” ezzel az eszmével.

Veres Péter, aki megírta faluja, Balmazújváros szocialista mozgalmának történetét, így magyarázza e falusi apostolok

sikerét: „A hit még a legműveletlenebb emberekből is nagy szónokokat teremt. A Biblia-beli tizenkét apostol dolgában nincs semmi csodálatos. Ezerszer ismétlődik a történelemben. Akikre rászáll a Szentlélek galambja, a rajongó hit, azoknak ki lehet mondani, hogy: 'elmenvén, tanítsatok minden népet'. Mert elmennek és tanítanak minden népet. Nem tudományt tanítanak, hanem hitet sugároznak széjjel.”

Nem becsülhetjük le e hit – néha vakhit – jelentőségét az elmék forradalmasításában.

Úgy véljük, a szociáldemokrácia szükségszerűen használt olyan propaganda-eljárásokat, amelyek az elméletet „alapelvekké”, tételekké, igenis, hitelvekké változtatták. Mert gondoljunk arra, hogy kiket célzott ez a propagandatevékenység? Való igaz, hogy a szocialista munkásság egy része – de még az agrárproletariátus körében is némelyek – általános meglepetést keltő szomjat mutatott a tudomány eredményei iránt, olvasták a korabeli tudomány népszerű műveit, de a többség nem a tudomány felől közelítve lett szocialistává, hanem közvetlen tapasztalatai s a szocialisták elméletileg nem „tisztá” izgató írásainak, beszédeinek, agitációjának hatására. S legfeljebb ezután kísérelte meg „racionalizálni” hitét, s vette kezébe a társadalom- és természettudomány egyes alkotásait. Nagyon is értelmiségi módon képzelnék el a tömegek szocializmus felé való fordulását, ha úgy vélnénk, hogy a tudomány felől közelítettek a mozgalomhoz.

A hit mellett persze a ráció is szerepet kapott az agitációban. A közvetlen célok ugyanis racionálisan is felfoghatók voltak, az egyesülés kézzelfogható eredményeket is hozhatott, és egyes politikai célokért, így a választójogért vívott harc közvetlen eredményt ígért.

A szocialisták propagandatevékenységének tartalma tehát igen változatos volt. Racionális és irracionális elemek keveredtek benne, egyaránt építkezett a közvetlen tapasztalatokból és a tudományos szocializmus egyes megállapításaiból. Régi erkölcsi elveket újítottak fel, és újakat hirdettek. Ennek megfelelően az elvek terjesztésének módszerei is változatosak vol-

tak. Hol érveltek, hol érzelmi alátámasztással hitet sulykoltak a fejekbe. Éppúgy, mint minden propagandatevékenységben.

Az eszközök is sokrétűek voltak. A *Népszava* nem győzött figyelmeztetni rá, hogy az eszme terjesztésére minden eszköz jó, a szájról szájra való agitáció éppúgy, mint a nyomtatott szó. Így fogalmazta meg a szocialisták kötelességét: „Minden szocialista agitátor is, mert mindegyik ott hordja szívében a lelkesedés tüzét, agyában a meggyőzés erejét. S ezzel a két fegyverrel leküzd minden ellenállást. S mint az elvetett mag évek során sok száz gyümölcsöt terem, úgy szerez minden egyes szocialista az idők folyamán számtalan harcost pártunk eszméinek... minden szocialista agitátor, minden munkás magvető legyen.”

Ha nem is minden munkás volt magvető, de nagyon sokan közülük igen. Nem véletlen, hogy Veres Péter is *Biblia*-beli példát idéz, a kortársak is az őskeresztények hittérítő buzgalmához hasonlították a szocialista agitátorok tevékenységét. A szocialisták mindenhol megjelentek, ahol munkások éltek, munkáskörök, olvasóegyletek, de még a vidéki 48-as és függetlenségi körök is keretül szolgálhattak az agitációnak és propagandának. A hatóságok maguk állapították meg, hogy e tevékenység megszüntethetetlen, mert e körök betiltása esetén is megtalálják a lehetőségeket: kocsmában, piacon, magánlakásokban minden tiltás ellenére megakadályozhatatlanul tovább folyik az „izgatás”.

A párt a propaganda és agitáció tömeges formáit alkalmazta legszívesebben. Népgyűléseket szervezett, röplapokat s röpiratokat adott ki, s mindenekelőtt óriási erőfeszítéseket tett arra, hogy a minél nagyobb hatású sajtóval rendelkezék.

Propagandagépezetének kiépítésében viszont rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie. Ezek között nem a kormány és a hatóságok fellépése jelentette a legnagyobb akadályt, bár azt semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a hivatalos politika és erőszakszervezetei kesztyűs kézzel bántak volna a „leketlen izgatókkal”. A megtorlás állandóan ott lebegett a szocialisták feje fölött, szónokaikat nemegyszer tolonckocsival

17. Vezetőség még kis helyen, de mögötte hatalom áll

várták, röpirataikat, egyes újságjaikat elkobozták, s nem egy sajtóper fejeződött be börtönbüntetéssel. 1898-ban például a hetente kétszer megjelenő *Népszava* 19 számát foglalták le – tehát minden ötödiket –, s összesen 45 sajtótermékük ellen indult eljárás. 1904-ben – ekkor újra kemény kézzel bántak a párttal – ismét igen sok az elkobzás, 13 *Népszava*-számot foglaltak le, s ezenfelül 18 röpiratot és agitációs füzetet tiltott be a kormányzat – a párt által kiadott brosrák zömét. S különösen nagy nyomás nehezedett a nemzetiségiek nyelvén ki-

adott lapjaikra, ugyanezen évben a *Volksstimme* kivételével szinte minden más lap majd mindenik számát elkobozták. E nyomást azonban a párt vitézül fogadta. Sokkal nehezebb volt megbirkózni tevékenységének finanszírozásával. E párt a szegények pártja volt – mint ezt sokszor hangsúlyozták –, a nagyarányú propagandatevékenység viszont módfelett költséges. S a pártnak igen kevés pénze volt. Példának hozunk egy talán humorosnak ható esetet: a párt pénztárosa a vidékre küldött szónokoknak csak az odautazás költségeit utalta ki, mondván, a szolgabíró amúgy is gondoskodik hazautazásáról. S a visszaemlékezések szerint valóban nem volt ritka, hogy az agitátorok a toloncházon keresztül érkeztek vissza Budapestre.

A nyomdai költségeket viszont senki más nem fizette ki, a *Népszava* kaucióját le kellett tenni, a pénzbüntetéseket ki kellett egyenlíteni, legalábbis azokat, amelyek nem voltak elzárásra átválthatók. Nyomtatványainak, újságjainak és broszúráinak mennyiségét döntően az anyagiak határozták meg.

Tömegpárttá válása előtt e téren a párt egy ördögi körben vergődött. Pontosán azért, mert még kevés tagja volt, tág körű propagandára lett volna szükség, de mert kevesen voltak, ennek költségeit fedezni nem tudták. Mivel csak kis példányszámban adhatták ki lapjaikat, viszonylag sokba került egy-egy példány előállítása, de mert drága volt – a *Népszava* egy-egy példánya két-háromszor került többbe, mint a bulvár-lapoké –, nehezen fogyott. Aligha volt gyakrabban tárgyalt ügye a pártéletnek, mint a lapkiadás, ekkor legtöbbször a pénzről esett szó. Így volt ez a magyar munkásmozgalom kezdetétől fogva, de ez volt a helyzet még 1905-ben is. S ezért érthető, hogy miért lobbant haragra Garami Ernő az 1905-ös kongresszuson, hallván az új ember, a párthoz csak nemrég csatlakozott „akademiker”, Dániel Arnold elvi bírálatát, melyben rosszállotta, hogy a párt üzleti alapon szervezi lapját, ahelyett, hogy a politikai célokkal törődne. Így válaszolt neki: „A pártéletnek nem volt még fontosabb mozgalma, mint amikor a legújabb pártüzletet megcsináltuk. [A *Népszava* napilappá

19. A Népszava szerkesztősége

változtatásáról és a lap nyomdájának létrehozásáról van szó.] Ez a magyarországi szocialista párt fejlődésének olyan erőteljes dokumentuma, mely mellett lehet elmenni vállvonogatva, de azt jelenti, hogy óriásit haladtunk.”

Ez vitathatatlan. És e haladást valóban semmi más nem mutatja jobban, mint éppen a lapkiadás üzleti könyvei. 1896-ig tízezer korona alatt volt a *Népszava* évi bevétele, a századfordulóra 25 ezer, 1906-ra 220 ezer koronára emelkedett. Hetilapból napilappá alakult, s példányszáma legalább tízszeresére növekedett: 1905-re elérte a 25 ezret.

Jelezvén a propagandatevékenység materiális akadályait, nézzük most magát a propagandagépezetet.

A legfontosabb eszköznek a párt a sajtót tartotta. „A párt-sajtó a legfőbb fegyverünk – írta a *Népszava* –, a sajtó gyűjti össze egy zászló alá, képviseli a pártot, szabja meg az útírányt, védi meg a támadások ellen, és támadja az ellenséget, ott, ahol támadni kell.”

A párt központi lapja a *Népszava* s ennek német nyelvű testvér lapja, a *Volksstimme* lett. Ezek mellett más nyelven is jelentek meg újságok, románul, szerbül, szlovákul, de itt nem tudták biztosítani a folyamatosságot, elsősorban azért, mert a nemzetiségi vidéken kevesen vásárolták ezeket. Többször nekirugaszkodott a párt annak is, hogy a földmunkások részére külön újságot jelentessen meg. A vidéki szervezetek is kísérleteztek lapkiadással, ezek közül néhány – így a pozsonyi, temesvári, aradi újságok hosszabb életűek voltak, másutt azonban néhány évig, esetleg még rövidebb ideig éltek. A kisebb szervezetek nem tudták fenntartani lapjukat, s a párt-vezetőség se nagyon örült az időnként felcsapó „lapalapítási dühnek” – mint ahogy egy alkalommal a kongresszuson is kifejtették –, mert ez az erők megosztását eredményezhette. E lapok konkurrenséivé válhattak a terjesztési gondokkal küzdő *Népszavának*. Meg kell említenünk itt a szakszervezetek lapjait is, amelyek az egylet belső ügyei mellett a szocialista propagandában is egyre jelentősebb szerepet játszottak. A szervezett munkásság számának gyarapodásával példányszámuk is megemelkedett, némely szervezet több mint tízezer példányban jelentette meg heti közlönyét.

Milyen gondolatokat terjesztettek ezek a lapok? Reménytelen vállalkozás lenne szemelvényekkel illusztrált bemutatásba kezdeni, hiszen korszakunkban több tízezer cikk közül választhatnánk. Megjelentek elméleti kérdéseket boncolgató írások, s ezekből is igen sokféle, kezdve az olyan idegen szavak magyarázatától, mint pl. program vagy taktika, egészen olyan művekig, mint Engels folytatásokban közölt írása, a *Szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* vagy Kautsky híres

fejtegetéseinek közzététele *Szociális reform és szociális forradalom* címen. Jó és gyenge, sőt téves fejtegetések is megjelentek e cikkek sorában, némelyek talán túlságosan primitívek, mások esetleg az olvasók többsége számára túlságosan is „magasröptűek”. A szűkös helyet azonban még másfajta írásokkal is meg kellett osztaniuk. Természetesen szükség volt arra, hogy a párt napi politikai irányvonalát kifejező írásokat is közzétegyenek, melyek műfaja a vezércikktől a vitairásokon keresztül az egyszerű hírekig terjedt.

Itt kellett a pártnak reagálnia a politikai élet eseményeire, itt ismertette és kommentálta a parlamenti eseményeket s a nagypolitika történéseit, itt válaszoltak a polgári lapok támadásaira, s ezeken a hasábokon keresztül terjesztették nyilvánosság elé a munkásokat ért sérelmeket. Úgy tetszik, nagyon hatásos volt az *Ázsiából* című rovatuk, ahol a hatósági túlkapásokat, szocialista üldözéseket pellengérezték ki; az egyeseket ért üldözéseket bemutatva az osztály sérelmeként tudatosították.

A lap biztosította a kapcsolatot a távoli országrészek munkásai között. Hírt adott a sztrájkokról, támogatásra szólítva fel a szakma munkásait, s a nemzetköziség elvének gyakorlatát is képviselték akkor, amikor a magyar munkásokat egy-egy külföldi sztrájjal kapcsolatban szolidaritásra hívták fel, pénzügyűjtésre, de még inkább arra, nehogy akaratlanul is sztrájk-törővé váljanak.

Korábban csak ritkán, majd miután napilappá vált, rendszeresen közölt tudományos és szépirodalmi alkotásokat is. Kulturális rovatában rendszeresen jelentek meg művészeti kritikák, a kulturális élet hírei, sőt esztétikai fejtegetések is. S a magyar munkásmozgalom örök büszkeségére, a lap a művészeti alkotásokból igen fejlett esztétikai érzékkel válogatott. Nem állítjuk azt, hogy nem jelentek meg itt gyenge, szentimentális nyomortörténetek – minden bizonnyal nem esztétikai értékeik, hanem „tendenciájuk” miatt –, azonban mégis, a lapokban tallózva úgy látjuk, a magyar sajtó egészéhez, átlagához mérve a *Népszava* magas színvonalat képviselt.

Közhely már, hogy Adyt milyen hamar befogadták – még „pártköltőjük”, a párt vezetőségi tagja, Csizmadia Sándor ellenében is. De nemcsak egyetlen művésztől van itt szó, más jelentős magyar és külföldi író írásait is megjelentették, Zola mellett Tolsztojt, Gorkijt, Anatole France-ot s másokat, s általában érzékenyen reagáltak a művészetek újabb teljesítményeire is.

Az elvi szigort jelzi, hogy a bulvárlapok szenzációit nem vették át, s nem követték a modern lapcsinálás ama gyakorlatát sem, hogy hirdetésekre alapozzák a jövedelmezőséget. Általában kevés hirdetés jelent meg – elvi okokból is, de praktikusakból is. Egyrésztől nem propagálhatták az ellenfél üzleti tevékenységét, másrésztől minden bizonnyal a helyet is sajnálták. A kevés hirdetés között még mulatságosnak is hathat ma az elvileg „tisztá” hirdetések egy-egy példánya, mondjuk, amikor Lassalle-munkásöltönyt vagy Marx képével vagy szocialista szimbólumokkal díszített gyufát reklámoztak.

A *Népszavát* a kongresszusokon sokan bírálták. Hol radikalizmusáért, hol megalkuvásáért, hol azért, mert túl primitív, hol azért, hogy tudományoskodó. Egyesek tárcáit, irodalmi részét – például éppen Ady verseinek közléséért – bírálták, mások a szórakoztatást hiányolták. S bizonyosra vehető, hogy minden bírálatban volt valamennyi igazság. De a szerkesztőknek annyi feladatot kellett teljesíteniök, hogy a terjedelem megnövekedésével sem tehettek mindegyiknek maradéktalanul eleget. Úgy véljük, hogy minden hibája ellenére a lap mégis tisztességesen betöltötte hivatását, mindvégig a párt céljainak megfelelően tájékoztatta és befolyásolta a munkásokat, állandóan közvetítette nekik a szocialista gondolkodás- és magatartásmódot, terjesztette a szocialista, marxista elveket, a párt által vallott új értékeket, hatásosan mutatta fel a kizsákmányolás és elnyomás tényeit – minden számában izgatott a fennálló viszonyok ellen. S ezt a sajtóperek, az elkobzások önmagukban is bizonyíthatják. Aligha vitathatjuk, hogy a *Népszavának* és a többi munkáslapnak döntő szerepe volt a munkásság megszervezésében, abban, hogy – mint ezt az új szá-

zad első évtizedének a végén a *Szocializmus*, az SZDP elméleti folyóirata írta – „... a magyar munkásság soha egy pillanatra nem csapódott be semmiféle kispolgári vagy burzsoá szocializmussal, és soha nem állott be 'népesség-katonaságnak' világboldogító apostolok tragikomédiájába... a magyar proletárnak mindig eleven meggyőződése volt az a marxi tétel, hogy a munkásság felszabadítása csak a munkásság műve lehet.”

Nem szólhatunk részletesebben a pártnak a népgyűléseken kifejtett tevékenységéről sem, jóllehet ezek jelentőségét is aligha becsülhetnénk túl. Az SZDP minden lehetőséget kihasználta arra, hogy eszméit a tömegek közé eljuttassa. Ezért vett részt a parlamenti választásokon is. A párt több tucat választókerületben indította el jelöltjeit. A rendkívül korlátozott választójog miatt – ami éppen az ő híveit zárta ki a választópolgárok köréből – semmi esélyük nem volt a győzelemre. Az SZDP-re leadott szavazatok az egész országban összesen sem érték el az ezret. De célja nem is a mandátum volt, hanem az, hogy kihasználja a választási küzdelmek nyújtotta törvényes lehetőségeket; hogy minél több választási gyűlést tarthasson. A képviselőjelölteket ugyanis a hatóságok – amennyiben tartották magukat a törvényes előírásokhoz – nem akadályozhatták meg gyűlések összehívásában és beszédeik elmondásában.

De más alkalmakkor is beszéltek, s a párt vezetői elsősorban szónoklataikkal váltak ismertté az egész országban. Beszéltek magyarul, németül, szerbül, szlovákul, románul – fáradhatatlanul terjesztették a tant – évente több száz népgyűlésen is. Mert voltaképpen minden szónoklatuk – lett légyen bármi is annak tárgya – a szocializmus eszméinek terjesztése volt. Nézzük néhány népgyűlés tárgyát. Szó esett a szervezkedés szükségességéről, a szociáldemokrácia céljairól, a munkanélküliségről, a nép elszegényedéséről és nincstelenségének okairól, a drágaságról, a lakáshiányról, a „mai társadalom igazságtalanságairól”, a gyermekvédelemről, az angol-búr háborúról, a civillistáról, kivándorlásról és így tovább. S a szüksézáú beszámolók – és az izgatási perek vádiratai – alapján nyugodtan

20. Egy emléklap

elmondhatjuk, hogy minden szónok eljutott annak hirdetéséhez, hogy a fennálló viszonyok igazságtalanok, s gondjain a nép csakis úgy segíthet, ha szociáldemokratává lesz. Említsünk egy példát erre: a kisgyerekek védelméről beszélve a szónok következtetése így hangzott: „a hatalom mindaddig nem mozdul meg érdekükben, míg a proletárság erre nem kényszeríti”. És hogyan kényszerítheti? Természetesen úgy, ha megszerveződik.

Budapesten és vidéken, a falvakban is évente százszámra tartották a szocialisták gyűléseit – ha a hatóságok hozzájárultak, a szabad ég alatt, ha nem, akkor szűkebb körben vendéglők termeiben vagy bárhol, ahol erre lehetőségük adódott. A vasárnap volt a népgyűlések napja általában – s ezek közül többet követett bírói eljárás vagy közigazgatási intézkedés. Beszédeknek köszönhatték a szociáldemokrata vezetők, hogy némely városban nemkívánatos egyénnek minősítették, az alispán – néha örökre – kitiltotta őket a megyéből.

A parlamentből kirekesztett szociáldemokratáknak tehát utazniuk kellett, hogy az ország nyilvánosságához szólhassanak. S a hétvégeken valóban sokan utaztak is; a kilencszázas évek elejétől kezdve egyszerre több tucat szónok. Hogy milyen fontosnak tartották ezeket az alkalmakat, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy állandóan napirenden tartották a szónokképzés megszervezését, bizonyára azért is, hogy majd a parlamentbe jutva felvehessék a versenyt a szónoki képességeikről híres honatyákkal, de azért is, hogy eleget tehesse nek a vidéki szervezeteik állandó sürgetésének a „központi szónokok” iránt. Olyan javaslat is elhangzott, hogy állandó, fizetett agitatori státust teremtsenek, hogy legalább egyvalaki legyen, aki állandóan utazva, kielégítthesse a vidéki szervezetek ilyen igényeit. „Szónoki” állás azonban nem létesült.

Végezetül említsük még meg propagandagépezetük ugyancsak fontos elemét, a szociáldemokrácia eszméit terjesztő broszúrákat és röpiratokat is.

A sajtó és a szónoklatok fő célja az „izgatás”, az agitáció, az „indifferens” munkásság felrázása volt. A szociáldemokrá-

MAGYAR MUNKÁS-KÖNYVTÁR.

IX. FÜZET.

A
SZOCZIÁLDEMOKRÁCZIA
KÁTÉJA.

→ Kérdésekben és feleletekben. →

II. RÉSZ.

Igaz tanok a magyar munkásnépnek.

Írta: a munkások igaz barátja.

Ára 5 krajczár.

Kiadja a «NÉPSZAVA» könyvkiadóhivatala

Budapest, 1895.

cia azonban többet akart. „Nekünk nemcsak sok elvtársra van szükségünk, hanem szükségünk van arra is, hogy az elvtársak mindegyike fel legyen vértézve, hogy védeni és támadni is tudjon... A tudatlan szocialista annyit ér a küzdelemben, mint háborúban a fegyvertelen katona... Ezért mindenkinek, akiben felébredt az osztálytudat: tanulni, tanulni és ismét tanulni kell. A tudás megszerzésének legfőbb eszköze az olvasás... A *Népszava* olvasása nem elég. Ez a napi eseményekkel foglalkozik, támad és agitál; nem marad helye a tudományos szocializmus beható ismertetésére” – írta a *Népszava* 1902-ben, s egyben felhívta a figyelmet a pártirodalomra, a *Népszava* könyvkereskedés ekkor már mintegy két tucat füzetet felsoroló listájára.

A munkáspárt már a nyolcvanas évektől kezdődően kiadott ilyen röpiratokat – ahogy ekkor a brosrúákat nevezték –, noha jóval kevesebbet, mint ahogy azt szerették volna. Mondanunk sem kell, hogy a legfőbb akadályt itt is az anyagiak jelentették. Mert kiadni való írás lett volna, hisz ez a fajta irodalom a fejlettebb munkáspártoknál már igen gazdag volt.

A különböző sorozatcímekkel megindult kiadótevékenység – hívták *Magyar Munkáskönyvtárnak*, *Népolvasótárnak* stb. – döntően a német nyelvű brosrúairódalomra támaszkodott. Ígérték ugyan, s már a kezdet kezdetén, hogy „a külföldi pártirodalom átültetése mellett kiváló gond fog fordíttatni a magyarországi viszonyokra, s az itthon bőven kínálkozó anyagok elveinknek megfelelő világításban és szakszerű tárgyalásban fognak feldolgoztatni” – azonban erre csak nagyon ritkán került sor.

Nincs ebben semmi különös. Hiszen meggyőződésük volt – s ezt programjuk is bizonyítja –, hogy a szociáldemokrata elvek mindenhol igazak, s így könnyen gondolhattak arra, hogy azt a veszteséget, amit a hazai színek hiánya jelentett, bőven pótolja az a nyereség, hogy a nagyszámú német anyagból a legjobbakat válogathatják. De minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a mozgalom ügyeinek vitele igencsak

megterhelte azokat, akik talán önálló írások alkotására is képesek lettek volna.

Mi jelent hát meg? Többnyire az alapelveket magyarázó, esetleg a jövő társadalom berendezkedését taglaló írások, az úgynevezett „kátéirodalom”, mely hitelvekké változtatva adta át olvasóinak a szocialista elméletet. „A szocializmus alaptételei”, „A szociáldemokrácia jövője”, a „Jönnek a szocialisták”, „A magyar nép kátéja” – ez utóbbi kivételesen eredeti magyar alkotás, az ekkor még egyetemi hallgató Szabados Sándor tollából – ilyen címek álltak e füzetek első oldalán. S említsünk még meg egyet, mert fejezetünk címét ettől kölcsönöztük: *A vörös rém, vagy mik a szociáldemokraták és mit akarnak?* című művet.

Kiadtak persze mást is. Így pl. Lassalle néhány beszédét, Max Schippel *Gazdasági átalakulások* vagy az osztrák Ingwer *A szocializmus története* című írását, Bebel igen elterjedt, nagy hírű *A nő és a szocializmus* című könyvét, Liebknecht és Plehanov tanulmányait, majd már a századforduló után Lafargue *A tulajdon fejlődése*, valamint a *Gazdasági materializmus* című írását és így tovább. A marxizmus klasszikusaitól is megjelent néhány mű, még a kilencvenes évek elején kiadták a Domela-Nieuwenhuis által összeállított, Európa-szerte közzismert *Tőke*-kivonatot, a *Tőke és munka* című füzetet, a század utolsó éveiben megjelent Engels *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című írása s – igaz, nem a párt kiadásában, s nem teljes fordításban – a *Kommunista Kiáltvány* is. 1903-ban aztán kiadták Kautsky sok kiadást megért *Tőke*-összefoglalóját *Marx gazdasági tanai* címmel, s 1904-ben megjelent Szabó Ervin szerkesztésében és kommentárjaival Marx–Engels *Válogatott Műveinek* első kötete. (A második öt év múlva követte.)

Áttekintve a szociáldemokrata kiadványokat, úgy hisszük, joggal kételkedhetünk abban, hogy ezeknek az írásoknak a többsége megfelelt volna a Szabó Ervin felállította mindkét kritériumnak, annak is tehát, hogy a szocialista világfelfogás terjesztése mellett az elmélet „biztosságát” és „megsebezhe-

tályharcot, a kapitalizmus megváltoztatásának szükségességét és lehetőségét, azt a tételt, hogy a munkásosztály felszabadítása csakis a munkásosztály műve lehet, hogy a felszabadulás útja a politikai küzdelmekbe való bekapcsolódáson s a hatalom megszerzésén keresztül lehetséges és így tovább. És ezeket az elveket elfogadva vált egy munkás öntudatosná, meggyőződéses szocialistává. Leegyszerűsített marxizmus volt ez? Természetesen. De feltehető, hogy a munkások tudatába csak is ez hatolhatott be. S talán nem kalkuláltak rosszul a kiadók akkor, amikor a brosúrákat több ezer példányban – némelyeket a több kiadást együttvéve több tízezer példányban – adták ki, míg a Marx–Engels-válogatás első kötete csupán háromszáz példányban jelent meg.

„Aki nem tanulta az ABC-t, nem olvashat filozófiai értekezéseket” – írta volt egyszer a *Népszava*. Hogyan olvashatták, érthették volna azok a munkástömegek a filozófia, a közgazdaságtan nyelvezetét és kifejtési módját, akik – kongresszuson is panaszkodtak néha a küldöttök – a *Népszava* cikkeit is „túl magasröptűeknek”, érthetetlennek találták?

Ne azonosítsuk azt a néhány száz munkást, akik valóban bámulatra méltó szorgalommal és kitartással a tudomány ismerőivé váltak, az ezekkel és tízezrekkel, akiknek sem idejük, sem előképzettségük, sem kitartásuk nem volt ahhoz, hogy a tudományos szocializmust tudományként ismerjék meg. A magyar munkásmozgalom történetével foglalkozó irodalomban nem ismerünk példát az olyan típusú elemzésekre, mint a német történészek vizsgálatai, akik a szocialista munkások olvasási szokásait elemezték, de úgy gondoljuk, nálunk is érvényes lehet megállapításuk, miszerint a munkások döntő többsége bele sem fogott a „komolyabb” művek olvasásába, s akik belekezdtek, nos, azok többsége sem jutott túl az első oldalakon. Pl. Kautsky már említett Tőke-összegzésének számos olyan példányát találták meg, ahol csak az első oldalak mutatták az olvasás nyomait, többségük felvágatlan maradt. Sőt, a párt vezetőinek visszaemlékezései azt is megmutatják, hogy még ők is legtöbbször csak a börtönben ülve jutottak elegendő idő-

höz, hogy végigolvassák a marxizmus alapműveit. Ezért nevezték a börtönt egyetemüknek.

Ha ezt a brosúairódmalmat annak vesszük, ami volt: a tábor-szervezés eszközének, akkor hatékonyságát, hasznosságát aligha vonhatjuk kétségbe. Márcsak azért sem, mert ezt a hatóságok többször kézzelfoghatóan is bizonyították: több füzetet elkoboztak, sőt birtoklását is a bűnösség bizonyítékaként kezelték. Befejezésül idézzük e munkásirodalom talán első magyar méltatójának az újkonzervatív irányzatú *Szövetkezésben* 1895-ben közzétett cikkét, mert mi sem bizonyítja jobban, hogy ezek az írások célba találtak. „Lassalle, Stern [Ő írta a *Szocializmus alaptételei* című művet. Sch. J.] és Marx műveiben vannak olyan részek, amelyeknek ismerete szükséges, hasznos, de a kiadványok fönnmaradó része oly tanokkal igyekszik megmételyezni a magyar munkás egészséges szívét és lelkületét, melyekre sem neki, sem államának szüksége nincs.” Majd máshol: „Nemesíteni, erkölcsileg nevelni kell azon osztályt, mely a mai tág lelkiismeretű korban arra ugyan rászorul. Nem a harcra tüzelés legyen a cél, hanem a béke, mert sokkal kedvezőbb a béke a nyugodt boldogságra, mint a harc izgalmai... Nem helyeselhetjük, hogy oly nagy teret engednek az idegen és úgyszólván céltalan témáknak, melyek bármennyire is átalakíttatnak, a mi munkásaink fejét csak egészségtelen ideákkal és ferde nézetekkel töltik meg. Ultra-szocialisták csinálnak az elégedett magyar munkásból.”

Nos, elégedett magyar munkás ezen irodalom nélkül sem nagyon volt, de hogy jelentős részük elégedetlensége engedetlenséggé, az egész fennálló rend tagadásává, szociáldemokrata tudattá fejlődött, ebben bizony ennek a káatérodalomnak is jelentős szerepe volt.

S ne felejtjük, a századforduló környékén aligha lehetett volna más, reális feladata a szociáldemokráciának, mint éppen ez: meggyőződéses harcosokat szerezni közelebbi és távolabbi céljai megvalósításához.

Vezérek, szóvivők, káderek

Korszakunkban, de annak különösen az első évtizedeiben, így a századforduló utáni években is, a munkásmozgalom „önigazgató” szervezet volt, apparátusát nehéz lenne a tagságtól elválasztani. Vezetői, szóvivői, propagandistái, aktivistái éppolyan munkások voltak, mint tömegeik. Túlnyomó többségük olyan körülmények között élt és dolgozott, mint azok, akiket vezettek, akikhez szóltak. A „függetlenítettek” igen kevesen voltak. Olyannyira, hogy akár név szerint is felsorolhatnánk őket.

1902-ben a nemrég kivált szakadár csoport, a Mezőfi Vilmos vezette Újjászervezett Szociáldemokrata Párt meglehetősen ízetlen támadást indított a „nemzetközi” párt, az SZDP ellen. Vádja ismételte a már egy évtizede felröppentett rágalmakat: a szociáldemokrata vezetők önös érdekeiknek rendelik alá a mozgalmat, nincs más céljuk, mint hogy a szegény munkások filléreivel „piszkos zsebeiket” megtöltsék. Nos, e röplapon a következőket sorolták fel, mint akik a munkások zsírján híznak kövérré: Weltner Jakab, Garami Ernő, Groszmann Miksa, Csizmadia Sándor, Fleischmann Andor, Bokányi Dezső, Izrael Jakab, Groszmann Hugó, Kürschner Jakab, Kiss Adolf, Kiss Károly, Teszársz Károly, Matos Jenő, Pelczéder Ágoston, Klárik Ferenc, Vankó Károly, Vanczák János. Ez összesen 17 név, s ha hozzájuk számítjuk a *Népszava* alkalmazásában álló írnokkisasszonyt, egy kifutófiút és egy lapkihordónót, akkor pontosan 20 a fizetett alkalmazottak száma.

De e húsz emberből is csak a legelőször említett öt fő s a három segéderő volt kifejezetten pártalkalmazott: Weltner a párttitkár, Garami a *Népszava*, Groszmann Miksa a *Volksstimme* szerkesztője, Csizmadia a *Népszava* főmunkatársa és a földművelő mozgalom titkára, Fleischmann pedig a kiadóhivatal vezetője, pénztáros és könyvkereskedő. A többiek – noha kétségtelen, hogy szinte kivétel nélkül a párt és mozgalom vezetői közé tartoztak – betegpénztári tisztviselők vagy szakszervezeti funkcionáriusok voltak.

A mozgalom káderállománya persze tágabb volt, hiszen csak a pártvezetőségben megfordult több mint ötven ember a pártvezetés 1895 utáni újjáalakulását követő tíz évben. Viszont az is kétségtelen, hogy a századfordulóra megszilárdult egy mag, s ez jórészt a fentebb felsorolt emberekből került ki, kiegészülve még néhány más munkásvezérrel, Goldner Adolfal – az egyetlen iskolai végzettség szerint is értelmiségi: a Betegpénztár orvosa volt –, Jászai Samuval, Baron Edével, a pozsonyi Kalmár Henrikkel, majd már a kilencszázas évek elejétől Malasits Gézával, Buchinger Manóval, Garbai Sándorral, Böhm Vilmmossal.

Említettük már, hogy a párt irányvonala és a pártvezetés a kilencvenes évek végén szilárdult meg. Ez azt is jelentette, hogy – az évenkénti újraválasztás ellenére – nagyjából ugyanazok az emberek vezették a pártot s a szakszervezeteket is. A következőkben róluk beszélünk, s nemcsak azért, mert őket ismerhetjük jobban – mert hisz ők álltak állandóan az érdeklődés előterében, hanem azért is, mert pályájuk jellemzi annak a szélesebb körnek pályáját is, amely az SZDP és a szakszervezeti mozgalom élén állt.

Mint már megjegyeztük, a vezetők szinte kivétel nélkül munkások voltak, igazi self-made manek, akik hihetetlen akaratereővel és szorgalommal gyűjtötték össze azokat a tapasztalatokat, ismereteket, műveltséget, amelyek alkalmassá tették őket arra, hogy a munkásság „szerves értelmiségeként” vezethessék a mozgalmat. Weltner asztalos, Garami műszerész, Groszmann Miksa nyomdász, Csizmadia földmunkás, Bokányi kőfaragó, Izrael (Kardos) bádogos, Teszársz vasmunkás volt – s hadd ne soroljuk tovább a foglalkozásokat, hiszen mint mondtuk, alig néhányuk kivételével mindannyian munkások, túlnyomó többségük szakmunkás volt.

És ez a folyamat – mi sem bizonyítja jobban a szociáldemokratá mozgalom mélyen demokratikus jellegét – az „alapítás” éveitől sem zárult le. Ha nem is kizárólagosan, de mégis tovább hatott, számos vezető, szóvivő – azaz káder – jött újra és újra a „mély rétegekből”. Ezekben az években tűnt fel

Nyisztor György a szatmári cselédség köréből, bontogatta szárnyait Mónus Illés, aki cipésznek tanult, ekkor kötelezte el magát a szocializmusnak és kezdte tanulni a politizálás mesterségét Szakasits Árpád, a kőműves – és hosszan sorolhatnánk a példákat. Sőt, arra is akad nem egy bizonyosság, hogy olyan pályákon is, és akkor is, amikor tanult emberekből is kínálkozott utánpótlás, mint az újságírás, volt lehetőség a „profivá” válásra: a *Népszava* szerkesztőségébe állandó munkatársként kerültek be még 1905 után is munkások, így Schöner Dezső, Várnai Dániel, Gárdos Sándor, Gyagyovszky Emil és mások.

E munkások általában igen fiatalon jegyezték el magukat a munkásmozgalommal; a kilencvenes években indulók, az akkor húsz év körüliek, részesei voltak a szakegyletek útkeresésének. A századforduló után indulókat már fejlettebb mozgalom segítette. S talán nem véletlen, hogy legmagasabbra azokat, akik korán megízlelték a műveltség, a művelődés ízét: Mónusnak is, Szakasitsnak is első mozgalmi funkciója az egyleti könyvtárosság volt.

Nincs terünk arra, hogy részletesen ismertessük akár a legjelentősebb vezetők életútját. De talán nem is szükséges. Mert bár nem kizárt, hogy egyfajta fejlődéslegenda is szerepet játszik ebben, az önéletírások, illetve mások visszaemlékezései a megtett életútra csekély különbséget mutatnak.

Garami, Weltner, Buchinger életpályájának fordulataira, szocialistává válására mindannyian egyformán emlékeznek, s Bokányi „megtérése” is hasonló dramaturgiát követ. Egyfajta kitörési vágy már a családban megfogalmazódott: Garami is, Bokányi is nekikezd középiskolai tanulmányainak. Buchinger környezete is más, mint a megszokott, nem sokkal, hisz életkörülményei semmivel sem jobbak az átlagnál, de kapcsolatai vannak osztályán kívül is. Így a másra, a többre vágyásuk, az, amit Ady nemcsak a vezérek, de a munkástömegek tulajdonaként is így fogalmazott: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, / Éhe a Szépnek...” náluk talán erősebb volt, mint osztályos társaiknál; ez hajtotta talán magasabbra őket. De a katarzis náluk

is úgy következett be, mint a többenél: hiányérzetükben tanultabb társaik s a könyvek kínáltak új megoldást.

Mindenki erről beszél. Garami egy későbbi interjújában pl. így: „Eleinte nem tudtam megbarátkozni az újszerű környezettel, amely a régi környezetemhez képest durvának és faragatlannak látszott – mondja az újságírónak a tönkrement kávéház-tulajdonos négy középiskolát végzett fia. – Egy olyan műhelyben dolgoztam, ahol németországi és Németországot járt magyar munkások voltak társaim. Hallgattam beszélgetéseiket, és lassanként egy új világ tárult fel előttem. – Új világ? ... – kérdezi az újságíró. – Mégis, ki volt az, aki megmutatta? – Egy nagyon intelligens munkás, aki bejárta Németországot, és magával hozta onnan a friss, üde szocialista szellemet, az öreg Liebknecht és a Singerek szocializmusát ... Tanított, könyveket adott, és ezekből a könyvekből csakhamar rendszeresen megismerkedtem a szocializmus tanaival ... Így lettem szocialista.”

S ahogy szocialista lett – írni is kezdett, s nemsokára cikkei jelentek meg a *Népszavában*. Aztán Németországba ment dolgozni, és – így emlékeznek rá – azért is, hogy a csodált német szociáldemokráciával megismerkedjék. S ez megtörtént. Három év után – mely három évet élete legszebb éveiként emlegette – képzett szociáldemokrataként jött haza, s röviddel utána a Magyarországi Szociáldemokrata Párt legfontosabb emberévé vált.

Buchinger – hogy egy másik példát hozzunk – hasonlóképpen indult. A műhelyben, a különböző irányú munkásegyletekben hallott beszélni először a szocializmusról – mint írja, egy olyan embertől, aki később maga is munkáltató lesz, és ekkor elfelejtkezik a korábban maga terjesztette eszméről –, aztán feltűnik egy másik munkás, aki Németországból jött haza, és a jámbor katolikus legényegyletből egy-két hét alatt harcos, szocialista irányú munkásszervezetet teremt, aztán megjelenik valaki, aki már könyvet nyom kezébe, történetesen Edward Bellamynak a századfordulón sokat forgatott utópikus regényét, *A 2000-ik évben* címűt. Húszéves korában már el-

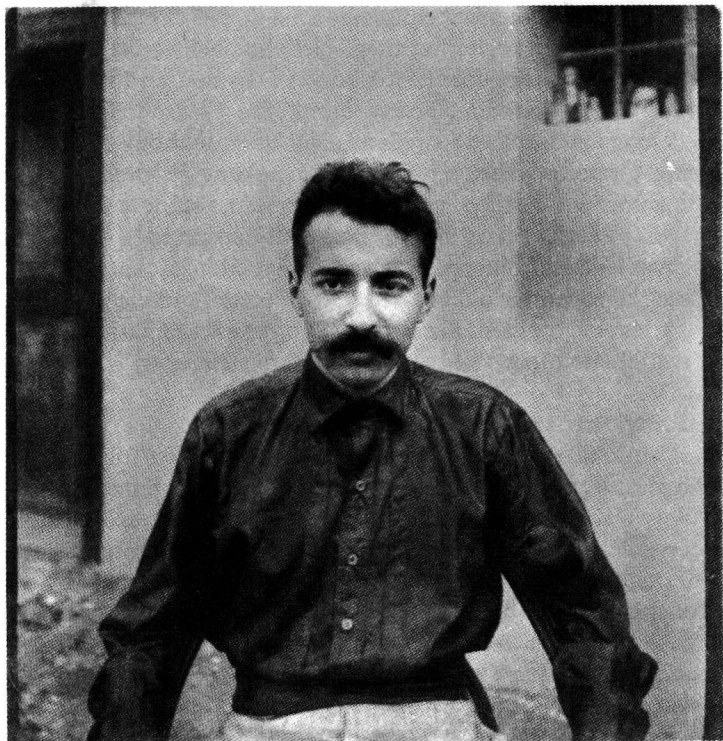
nőke szakmai szervezetének, s meggyőződéses szocialista, pedig – mint írta – „talán még egy fél tucat könyvet vagy jobbfajta füzetet sem olvastam el...” De ezután már sokat. És ekkor kereste a lehetőséget az önművelésre, eljárt Garami, Szabó Ervin – a csupán néhány évvel idősebb „mesterek” – szemináriumaira, olvasott s írt is, szaklapokba, majd a *Népszavába*, s egy-két éven belül az MSZP szűkebb vezetőségének is tagja lesz.

Ha ez az út a maga teljességében nem is volt tömeges, az indulásra nézve igazat kell adnunk Buchingernek: „Ilyen, történelmileg jelentős és elhatározott időben nincsen abban semmi rendkívüli, ha a műhelyben dolgozó fiatal munkás, aki új és nagy benyomások befogadására is hajlamos, hamarosan, szinte már gyermekkorában találkozik a kor igazi nagy eszméjével, a szocializmussal. Az út a szokásos út volt...”

A Kenyér, a Szó, a Szép utáni vágy, az életkörülményeik megváltoztatásáért folytatott harc logikája, az itt szerzett közvetlen tapasztalatok, az egyéni megoldások, a korlátozott célokért meginduló szervezkedés kudarcai és szűk horizontja, az emberi méltóságukat sértő kiszolgáltatottság teremtette meg hát az „eszme” befogadására való készséget, ez tette lehetővé, hogy oly gyorsan – de tartósan – elkötelezzék magukat a szociáldemokráciának.

Magyarországról – tehát Kelet-Európáról is – esvén szó, még egy tényezőt kell megemlítenünk. A szocialista munkásmozgalomban feltűnően sok volt a zsidó származású munkás és később értelmiségi is. Úgy gondoljuk, ez is a mozgalom emancipációs törekvéseivel függött össze, mégpedig úgy, hogy – leszámítva a szabadkőművességet, a polgári radikalizmust, valamint Vázsonyi Vilmos polgári demokrata mozgalmát – a szociáldemokrácia volt szinte az egyetlen társadalmi jelenség, amelyen belül nem volt hatása az újkonzervatív áramlatok megerősödésével egyre erőteljesebbé váló antiszemitizmusnak.

A zsidóságnak a 19. század második felében felgyorsuló asszimilációja ugyanis ekkortájt megtorpant. A nagy „zsidó-

23. Tudományos igényesség, elméleti szigor. Szabó Ervin

heccek”, a nyolcvanas évek vérvádepizódja, az antiszemita párt – igaz, csak rövid ideig tartó – tündöklése, majd a 20. század első éveinek „kereszt-mozgalma” csak csúcspontjai voltak a mindenekelőtt az úri középosztályra jellemző antiszemitizmusnak. Úgy véljük, ennek lesz következménye az, hogy az egyre több sérelmet elviselni kényszerülő zsidóság egy jelentős része a szocializmus felé tájékozódik azon meggyőződés alapján, amit Marx már fél évszázaddal előbb megfogal-

mazott, hogy a zsidóság emancipációja az ember emancipációjával együttesen történhet meg. (Jellemzőnek tartjuk, hogy a legelső teljes Marx-fordítások között ott van a zsidókérdésről írt műve. A *Husztadik Század* tette közzé a század elején.)

A magyar munkásmozgalom nagy érdeme, hogy teret nyitott e törekvéseknek, s bár ezáltal hatékony fegyvert adott a konzervatívok kezébe, egy pillanatra sem vetődött fel annak még a gondolata sem, hogy a nagyobb népszerűség kedvéért, magyarságának bizonyításáért taktikai áldozatokat hozzon, s megszabaduljon a „jakabokányok” vádaskodó címkéjétől, hogy levesse magáról azt a terhet, hogy vezetői, aktivistái között többen voltak – közvetlen és átvitt értelemben is – „Jaka-bok”.

Ennyit hát az indíttatás motívumairól.

E munkásvezetők egy teljesen demokratikus folyamat, a „természetes kiválasztódás” eredményeképpen jutottak pozícióikba. Környezetüknél nagyobb műveltségük, szónoki képességük, jobb kifejezési készségük, szervezői talentumuk, de mindenekelőtt nagyobb bátorságuk, vakmerőségük volt az, ami esetenként hihetetlen gyorsasággal emelte ki őket a tömegből, s tette szónokká, újságíróvá, funkcionáriussá – a mozgalom „mindenes” vezetőivé.

Indulásuk hasonlított egymásra, egyéniségük korántsem. A szociáldemokrácia vezetői nem voltak uniformizáltak; s hogy természetüket, felfogásukat, egész habitusukat tekintve olyannyira eltértek egymástól, abban – úgy hisszük – újabb bizonyosságát találhatjuk felszabadulási törekvéseiknek, annak, hogy magukat egyéniségekké kívánták fejleszteni.

Bokányi, a dörgő hangú „néptribun” egészen más ember volt, mint a zárkózott, a külső eleganciára is roppant mód figyelő s ezért „gróf úrnak” becézett – csúfolt? – Garami. Bokányit a magyar Bebel, Garamit a magyar Kautsky néven is emlegették – s ez is kifejezett valamit. Bokányi a népgyűléseken, esetenként az esküdtszék előtt érezte inkább elemében magát, Garami a szerkesztőségi szobában vagy – mert erre is sor került – a hivatásos politikusok, kormányférfiak tárgyaló-

24. Egy népgyűlés, s a népgyűlések mestere, Bokányi Dezső

szobáiban. Bokányi szónoki képességeit a félelmetes hírű parlamenti debatter, Polónyi és a legnagyobb magyar szónokok között emlegetett Ugron is elismerte. S a visszaemlékezések mindegyike megemlíti, hogy mennyire kedvelt szónoka volt a pártnak a kor férfiideáljának külsőleg is megfelelő Bokányi.

Hogy tovább folytassuk a nem ellentétet, csupán a különbséget hangsúlyozó párhuzamokat, lássuk, hogyan jellemezte Krúdy Gyula Garamit – igaz, 1918-ban: „...Egy közelgő világ vezére... A népgyűléseken is ritkán tűnik fel csontos,

szikár aszkétás alakja. Leginkább a szerkesztői asztal mellett hallgatja a világ eseményeit. Mindig nyugodt az arca, mint egy hittérítőé. Régi metszeteken, a pápaság világuralma alatt van hasonló arcuk a jezsuita atyáknak, akik ledönthetetlené építették a vallás, a pápa s a királyság trónusát. Kevesektől ismerve, szinte teljesen eltűnve a pesti élet zürzavarában, a kevés gázlángú Conti utcában, éjjeli hírlapírók között, pártvezetők társaságában járt itt Garami, mint az a barna köpönyeges szerzetes, akit Luther Mártonnak is hívtak. Utóvégre a gondolat erő-teljesítménye, az elme feszültsége, a nagyra-hivatottság jele ugyanaz Ince pápa és Luther homlokán... Ha Garami ötszáz esztendővel előbb születik, a hitújítási törvényszék előtt védelmezte volna tán a maga igazát. Korunkban Pesten küzdött Tisza és a társadalom ellen egy világvallás megbízottjaként, barátcsuha helyett vörös forradalmi sapka volt a jelvénye.”

Róla szólva, mindenki emlegeti fegyelmezettségét, már-már ridegségnek tűnő zárkózottságát. És szavai sokszor igazolták e benyomást. Ha Bokányi feltüzelni akart, ő sokszor csendesített, makacsul – néha talán túlzottan is – realista akart lenni. Idéztük már szavait, melyek erre utalnak. De ugyanez az ember drámát ír, s mi lenne más a címe, mint: *A megváltás felé*.

Hogy mi az irodalmi értéke ez írásnak? Hadd ne feleljünk rá. Kora az első magyar szocialista drámaként üdvözölte, s a Vígyszínház parádés szereposztásban be is mutatta. Talán itt, az írás közben adta ki magából azt a romantikus hevületet, megváltáshitet, amitől politikusként tartózkodott.

Eltértek egymástól tehát. Buchinger – aki saját bevallása szerint is sokat ábrándozott a művészetekről, a zenéről – Kunfi szerint egy Schöngenstein – széplélek – volt. Az opera iránti barátsága azonban nem volt egyedülálló a pártvezetőségben. S a művészetek iránti fogékonyság sem. S bár a művészeti ambíciók ellenére – talán Csizmadia Sándort kivéve – a párt vezetői közül egyik sem alkotott érdemlegest, ezekben az autodidakta munkásvezetőkben nagy nyitottság alakult ki a művészeti teljesítményekkel szemben. Jó részük pártolóan állt a

modern alkotások mellé; az új magyar irodalom mellett Kodály és Bartók zenei teljesítményét is az elsők között ismerték el.

A magyarországi munkásmozgalom vezetői – kvalitásukat és műveltségüket tekintve – semmiben sem maradtak el a magyar politikai élet vezető személyiségeitől. Ezt ellenfeleik is elismerték. Számos történet maradt fenn arról, hogy a polgári politikusok – s ez azért az ő korlátaikra is utal – meglepetéssel fedezték fel a munkásvezetők képességeit, műveltségét. Látunk már példát, Bokányi szónoki képességeinek elismerését, most idézzünk még egyet: Rákosi Jenő a *Népszaváról* mondta, hogy „... azt hiszem, nincs igazuk, azt hiszem, erősebb bennük az internacionalizmus szeretete, mint a hazához való tartozás érzése, de magyarul tudnak, sok lap munkatársai el-mehetnének hozzájuk, hogy magyarságot, magyarul-írást, magyarul-tudást tanuljanak tőlük”.

E munkásból lett értelmiségiek a tudományos vitákban is megállották helyüket, szóban és írásban is. Az 1904-ben, a Társadalomtudományi Társaság által rendezett filozófiai vitában Szabó Ervin mellett Garami is helyt állt, s később, a Pécsen tartott nagy pedagógiai és oktatáspolitikai vitában a szociáldemokrata felszólalók az érvelés kultúráját, a felsorakoztatott ismeretanyagot tekintve minden bizonnyal a győztesekhez tartoztak.

Amint már említettük, tudásukat, műveltségüket maguk szerezték. De arról is beszéltünk már, hogy az önképzés önmagában nem lehetett elegendő, hisz a tudás megszerzésének ez az egyéni módja csak kevesek számára lehetett járható út. A párton belül komoly gondot okozott a vezetők képzésének megoldása, s itt elsősorban nem a pártvezetőség tagjairól van szó, mint inkább a közép- és alsószintű vezetőkről. A századforduló után többször tárgyaltak egy agitátor- és vezetőképző iskola megszervezéséről, de ezt csak akkor tudták megoldani, amikor képzett értelmiségiek is megjelentek a pártban és annak környezetében.

A hivatásos értelmiségiek 1905 táján tűntek fel nagyobb

25. A szervező, Weltner Jakab

számban a pártban, s kisebb mértékben a vezetőségben is. Említettük, hogy korábban fehér hollónak számított az iskolázott ember. Egyet azonban mindenképpen meg kell említenünk e kevesek közül, Szabó Ervint, aki, noha párttiszságot soha nem viselt, mégis jelentős befolyást gyakorolt a pártvezetésre, majd később a különféle ellenzéki mozgalmak vezető személyiségeire.

Szabó Ervint már életében legendák vették körül. Sajátos egyéniség volt – életpályája azonban mégis több ponton típusként vetíti elénk Magyarország, de Kelet-Európa oly jellegzetes forradalmi intelligenciájának számos vonását. Még akkor is, ha jómaga – tudatosan vagy öntudatlanul – szabadulni akart ennek nem egy következményétől, mindenekelőtt az értelmiségi messianizmustól.

A korán félárvaságra jutott, bizonytalan egzisztenciájú zsidócsaládból származó Szabót erkölcsisége, tudomány-szomja s talán a beilleszkedés nehézségei sodorták a szocialisták társaságába. S minden bizonnyal az is, hogy kiterjedt rokonsága révén korán kapcsolatba került azokkal a minden iránt érdeklődő szellemiségű értelmiségi körökkel, amelyek a Monarchia minden nagyobb városában megtalálhatók voltak, s amelyek a századfordulón támogatói és kitermelői is voltak a kultúra megújítóinak. Otthonosan mozgott a híres Cecil mama, a Polányi testvérek anyja, Polacsekné legendás szalonjában is.

Bécsben – tanulmányai folytatására érkezett ide – orosz forradalmárokkal került kapcsolatba. Küzdelmük heroizmusa életre szóló hatást gyakorolt rá a forradalmi tevékenység elfogadásában, de életvitele meghatározásában is. A szó és a tett egységének kíváncsi, a teljesítmények elbírálásában való szigorúsága és kérlelhetetlensége, az óriási szorgalommal összegyűjtött tudásanyag tette őt igen fiatalon nagyra becsült – és félt – mesterré. Élete példája volt annak, amit másoktól követelt; megfelelt szállóigévé vált maximájának: „Minden meggyőződés annyit ér, amennyit hirdetője a maga cselekvésével valóra vált.”

A magyar munkásmozgalomba cikkeivel kapcsolódott be. Még Bécsből jelentkezett első írásaival a *Népszavánál*. Hazatérve a szerkesztésbe is bekapcsolódott. Néhány éven át ő szerkesztette a *Népszava Naptárt*, s keze nyoma meglátszik jó néhány elméletileg is fontos íráson. Híres „Visszapillantásai”, amelyeket később a *Huszdik Században* folytat, nemcsak tényszerű ismertetései a nemzetközi munkásmozgalom évi eseményeinek, de sokban elméletileg magas szintű értékelését is jelentik.

Törekvései elsősorban a mozgalom elméleti színvonalának emelésére irányultak. Úgy vélte, ez elengedhetetlen feltétele a forradalmi szellem ébren tartásának. S bár fő célját tekintve pályája – hogy egyik tanítványát, Duczynska Ilonát idézzük – kudarcról kudarcra haladt, hatása mégis igen jelentős volt. Közvetve – tudományos tevékenységén, szerkesztői munkáján keresztül – és közvetlenül is. Ugyanis a párt felé forduló fiatal értelmiségiek nem kis része a szó szoros értelmében is tanítványa volt: ő patronálta a szocialista diákok szervezetét, szemináriumokat vezetett, bibliográfiát állított számukra össze stb. Vágó Béla, László Jenő, Ladányi Ármin, Mérő Gyula, Tarczai Lajos s mások tartoztak e körhöz a később is jelentős szerepet játszó szocialisták közül.

Teljesítményei és élete példája persze ennél tágabb körben hatott. Maga Lukács György is, akivel személyesen talán egyszer-kétszer találkozott – Ady mellett őt említi, mint aki elhatározó jelentőségű befolyást gyakorolt rá.

De nemcsak a fiatalabbakra hatott. Szabó Ervin tudása és egyénisége már kiforrott egyéniségeket is képes volt alakítani. A polgári radikálisok között is sok tisztelője volt, s maga Jászi is – barátok voltak – sokat adott Szabó véleményére.

Az MSZDP vezetőségével nemegyszer keményen vitázott, többször éles ellentétek is keletkeztek közöttük. S bár kapcsolata az idők folyamán tovább romlott a párt tényleges vezetőivel, mégis, többük számára igazodási pont maradt vagy legalábbis élő lelkiismeret. Így, betegen és visszavonultan – miközben a modern magyar könyvtárügy legnagyobb szaktekin-

télyévé nőtte ki magát –, a szociáldemokráciától a szindikalizmus irányába fordultan is részese maradt a magyar munkásmozgalomnak. Hite megingott – de élete mindvégig igazolta erkölcsiségét, meggyőződését.

Említettük már, hogy Szabó Ervinnek nagy szerepe volt az értelmiség egy részének a szociáldemokrácia felé való fordulásában. E folyamatot azonban mások is támogatták. A *Nép-szava* terjedelmének növekedése, majd napilappá válása, a *Szocializmus* című tudományos folyóirat beindítása, a párt növekedésével együtt járó adminisztrációs és szervezési ügyek szaporodása és persze az ország ügyeibe való közvetlen bekapcsolódás keltette szükségletek megnövelték a tanult emberek iránti igényt, s utat nyitottak számukra a pártalkalmazotti státusok felé is. Ezen túl – és ez is a párt erejének, feladatainak növekedésével függ össze – egyéb értelmiségi tevékenységek számára is tér nyílt. Ezzel függ össze, hogy most már nem epizód jellegű az értelmiségiek pártkapcsolata. Egy viszonylag nagyobb számú lateiner csoport kapcsolódik akár egy életre is a szocialista munkásmozgalomhoz.

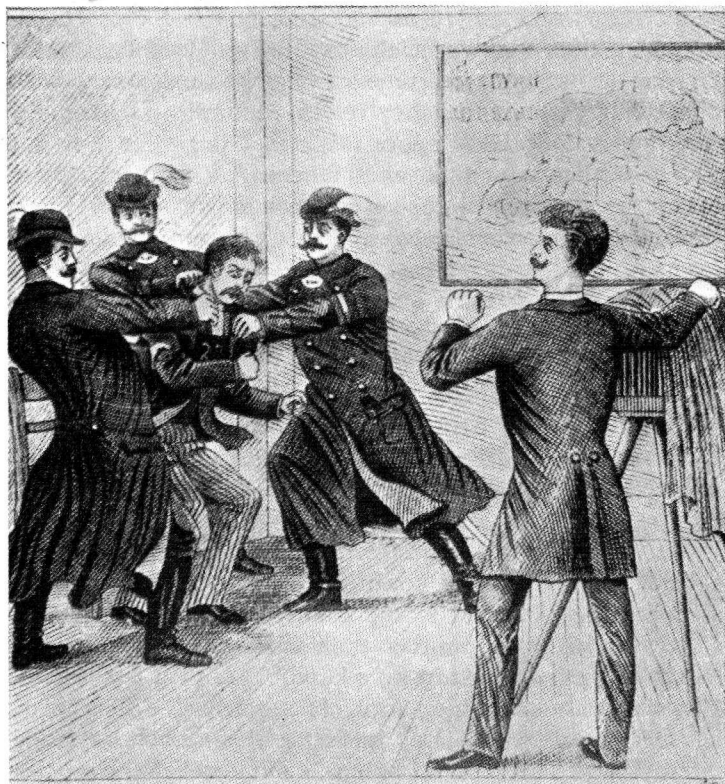
Kunfi Zsigmond a párt egyik legkiemelkedőbb vezetőjévé vált közülük. Mellette jelentős szerepet kapott a pártéletben Vágó Béla, László Jenő, Tarczai Lajos, egy ideig Dániel Arnold, majd Landler Jenő, Rónai Zoltán, Ladányi Ármin s mások. Többen az újságírásban vagy az elméleti tevékenységben vállaltak feladatokat, így Révész Mihály, Varga Jenő, Révész Béla, Ágoston Péter, Bresztovszky Ede és Ernő stb. Az „akadémikerek” – ahogy bizonyos gúnyos hangsúlyt is kölcsönözve a szónak, a szociáldemokrata munkások és munkásból lett vezetők őket nevezték – száma tehát ettől kezdve növekedett. Ez egyszerre mutatta a párt vonzerejének növekedését, de azt is, hogy szaporodtak az olyan funkciók, feladatok, amelyek bizonyos professzionális tudást igényeltek.

Nehéz feladat a szociáldemokrata vezérkart teljes egészében értékelni. Sokféle életpálya, eltérő utak jellemezték e néhány száz fős – ha nagyon tágan fogjuk fel a törzs kereteit – csoportot. Némelyek igen gyorsan magukra öltötték a bürokrata né-

hány ellenszenves vonását, nemegyszer rabulisztikával hengerelték le a szónokolni még nem tudó kongresszusi küldötteket, s nem volt ritka náluk sem az emberi gyöngeség, bizony olyan is akadt közöttük, akire ráillett a megállapítás, nem a mozgalomnak, hanem a mozgalomból élnek. Egyesek – de valóban a kisebbség – a mozgalom fejlődése során jól fizető állásokhoz jutottak azokban az intézményekben, amelyekre a munkásság is befolyást gyakorolt, így pl. a Betegpénztárban vagy a fogyasztási szövetkezetek hivatalnoki apparátusában. De a túlnyomó többséget karrieristának ítélni, s készpénznek elfogadni a mindenkori – tagságában azonban rendkívül változó – ellenzék talán egészen végig nem gondolt vádjait, azt tehát, hogy önös érdekeiket elébe helyezték a mozgaloméinak, mégsem lehet. A dualizmus kori Magyarországon azért nem a munkásmozgalomban lehetett anyagiakban is jövedelmező karriert befutni.

A század elején a pártalkalmazottaknak kifizetett heti 12–18 korona aligha lehetett magasabb a szakmunkások átlagos jövedelménél, gondoljunk csak bele, hogy a *Népszavánál* elhelyezkedett kifutófiú heti jövedelme 11 korona volt, s az írno-kisasszony havi fizetése is elérte a 35 koronát. S ha még feltételezzük is, amivel az újjászervezettek röpirata vádaskodott, mely szerint évi jövedelmük elérte az 1500–2000 koronát, a javakban való dúskálódásra akkor sem igen lett volna alkal-muk, hisz még ez a jövedelem is legfeljebb egy tisztos kispolgári életforma biztosítására lett volna alkalmas. Hiszen az „alsó középosztályhoz” való tartozás minimuma, egy külterületi háromszobás lakás évi bére maga 600 korona körül volt.

Értékelésünkben nem is személyi tulajdonságaik húzzák lefelé a mérleg másik serpenyőjét. Úgy hisszük, hogy időnkénti megalkuvásaik nem személyes gyávaságukból, politikai tévedéseik nagyrészt nem felkészületlenségükből származtak. A magyarországi társadalmi-politikai viszonyok rengeteg csapdát, álcázott zsákutcát rejtettek, s nem volt nehéz eltévedni köztük. S lássuk be, a kifejlett szociáldemokratizmus maga is tartalmazott néhány kétértelműséget, nemcsak ná-

26. A szocialistaellenes törvény egyik következménye

lunk, de a fejlettebb régiókban is. Igazán nem marxista módjára gondolkodnánk, ha az osztály, a mozgalom tevékenységének alapvonalát maga szülte vezetőinek személyes tulajdonságaiból értelmeznénk.

Mit mondjunk hát végezetül a vezérekről, a szóvivőkről, káderekről? Többségük személyében is bizonyította a munkások emancipációs törekvéseinek megalapozottságát, a kul-

túra értékei iránti mélyről fakadó érdeklődését. S ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy a szociáldemokrata munkásmozgalom az Új Magyarország megteremtésére vágyók számára orientációs ponttá váljon, hogy magához vonzza kulturális, szellemi életünk legkiválóbbjainak népes csapatát, s hogy egy Ady is a proletárságban lássa a „jövendő fehéreit”. S elismerése nemcsak a proletariátusnak, de vezéreiknek is szólt. Az 1912-ben írt *Rohanunk a forradalomba* című versét Garaminak ajánlotta, s ezt a kitüntetést nem lehet, de nem is kell visszavonni senkinek. Még akkor sem, ha a jövő nem igazolta Ady reményeit, s nem lett igaz az „Utólszor raktak katonákat, / Pandurt s vérebeiket nyakunkba...” jóslata.

Nem, mert e remény kudarca elsősorban nem Garamin – s tegyük hozzá, nem is a szociáldemokrácián – múltott. A „nemzet” ellenállása erősebb volt, mint a társadalom megújítására irányuló akarat.

A „vörös rém”, a szociáldemokrata munkásmozgalom a század első évtizedének közepére jelentős erővé vált. Megszerveződése bizonyos szempontból új helyzetet teremtett Magyarországon. A politikai erők konfrontációjában egy új frontvonal kristályosodott ki, a korábbi politikai felállások, a közjogi, valamint a „merkantil” és „agrárius”, a liberális és konzervatív szembenállások mellett jelentőssé vált a demokratikus átalakulásért vívott harc is, s mindenekelőtt a szociáldemokrácia jóvoltából.

Lássuk most már, hogy milyen volt ez az új viszony, hogyan állt egymással szemben a szociáldemokrácia és a magyar társadalom.

A „Nemzet” és a szociáldemokrácia

1904-ben a századdal egyidős Társadalomtudományi Társaság vitát rendezett *A társadalmi fejlődés irányai* címen. A meghívóban ez állt: „Komoly tudományos és társadalmi szükséglet nálunk a jelen problémái mellett az elméket a jövő fejlődés nagy és életbevágó kérdései felé terelni, hogy a társadalmi problémákat azokból a nagy és egyetemes világtörténelmi tendenciák szempontjából szemléljék, melyek nemzeti létünk fejlődésére okvetlenül visszahatnak. Ezen egyetemes szempontok hiánya az oka, hogy a nagy szociális áramlatokat, melyek ma a nyugati civilizáció legégetőbb foglalkoztatói, nálunk néhány értelmetlen vagy sekély jelszóval szokás elintézni. Még a művelt magyar közönség jó része is megelégszik azzal, hogy pl. a liberalizmus = manchesterizmus, a gyöngye kiszípolozása a gazdaságilag erősebb által; a szocializmus = földfelosztás; és a konzervativizmus vagy keresztény szocializmus = fekete csuha, sötét reakció stb. stb.

Az eszméknek ebben a sötétségében vagy zűrzavarában Társaságunk hasznos munkát vél teljesíteni, midőn gondoskodik arról, hogy a nyugati szociális fejlődés ezeket az egymással küzdő alapirányzatait szakemberek egy-egy felolvasásban bemutassák, kifejtsék azok történelmi kialakulását, s érvenyesítsék mellettük az iskola egész tudományos fegyvertárát. A felolvasások nyomában vita fog megindulni, s melegen óhajtjuk, hogy azon részt vegyen mindenki, aki a modern szociológia ezen alapvető kérdéseiben jártas, mégpedig a legellenértetesebb álláspontok képviselői is, hogy ezzel is ápoljuk a tudományos kutatás ama fontos előfeltételét, mely a legelterőbb

vélemények megbecsülésében áll... Nyomatékosan ki kell emelni, hogy a felolvasásokból és vitákból minden napi politika szigorúan ki lesz zárva. Nem az a kérdés, hogy ma mit tegyen vagy mit ne tegyen a mai magyar politika, hanem kizárólag az: melyek a jelenlegi társadalmi fejlődés uralkodó és a jövő kialakulását megszabó erői és szempontjai?”

Miként az első reformnemzedék tudományos intézménye, az Akadémia elé vitte a szocializmus problémáját – emlékezzünk Lukács Móric felolvasására –, éppúgy a második reformnemzedék is megtette ezt. A meghívó szerint a napi politika szenvedélyeitől mentesen kívánta tárgyalni a „társadalmi fejlődés irányát”, s mintegy tudományos vitában eldönteni, hogy a liberalizmusé, a konzervativizmusé, az anarchizmusé avagy a szocializmusé a jövő.

Csak éppen sokkal csattanósabb és közvetlenebb volt e szándék kudarca – ha tényleg komolyan gondolták a vitasorozat megtervezői azt, amit mondtak. Mert megidézvén e négy szellemi áramlatot, az ülésterembe azok a politikai irányzatok vonultak be, amelyek a magyar társadalmi-politikai életben is farkasszemet néztek egymással – persze az anarchizmust leszámítva, mert az csak egy igen szűk szellemi szekta nézete volt.

Szabó Ervin – ő volt a szocializmus bemutatója – zárszavában ki is mondta az eredeti elképzelés – bár nem tudjuk elnyomni gyanúkat, hogy tettett volt e naivitás – kudarcának okát. Ő kijelentette, hogy nincs „voraussetzungslosse Wissenschaft”, nincs előfeltevéments tudomány, a hozzászólók és előadók mindegyike ideológiát képviselt, azaz egy-egy meghatározott társadalmi érdekcsoport érdekeit fejezte ki.

Az a nagy visszhang, amit ez az ülésorozat a magyar közvéleményből – s nemcsak a tudományos közvéleményből – kiváltott, egyértelműen bizonyítja ezt.

A vitában résztvevők jórészt nem arról beszéltek, hogy mi lesz, hanem arról, hogy mit kell tenni, hogy az legyen, amit kívánnak, akarnak. S a „mi a teendő?” nem a tudomány, de a politika kérdése.

Hol a tudományos, hol a szokásos „napi politikai” érveléssel – még az antiszemitizmus sem maradt el, noha megfogalmazása az „előkelő” társaságra való tekintettel a szokásosnál finomabb volt – nagyon kemény ideológiai harc folyt itt. S a vita fontosságát mi sem mutatja jobban, mint hogy kiemelkedő helyet elfoglaló ideológusok jelentek meg, s közülük néhányan nemsokára első vonalbeli politikusok lesznek. A liberalizmus előadója Gratz Gusztáv volt, aki néhány év múlva képviselő, majd pedig rövid időre pénzügy-, később külügyminiszter lesz (amellett történész is volt). A liberalizmus mellett állt ki többek között Hegedüs Lóránt képviselő, a GYOSZ – a Gyáriparosok Országos Szövetségének – ügyvezető igazgatója, későbbi pénzügyminiszter. A konzervativizmus mellett érvelt – igaz, ő krisztianizmusnak nevezte – Prohászka Ottokár, a korszak talán legnagyobb hatású konzervatív ideológusa, akiből csakhamar püspök lesz, Giesswein Sándor – ő viszont keresztény szocializmusként aposztrofálta – kanonok, majd pápai prelátus, képviselő, a katolikus társadalmi-politikai mozgalmak egyik szellemi és politikai vezetője, Baross János képviselő, a jobboldali radikalizmus egyik előfutára, gróf Mailáth József, az agrárius nagybirtokosság tudós képviselője s mások, akik közül mindenképpen meg kell még említenünk Bernát Istvánt, aki a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, képviselő, szerkesztő, akadémikus stb. is volt. A szocializmus mellé ugyancsak legjelentősebb magyar képviselői sorakoztak fel, mindenekelőtt maga Szabó Ervin, de megjelent és felszólalt Garami Ernő, az SZDP egyik politikai vezetője is. De sokan mások is. Mert érdekes módon – ezt Bernát István állapította meg még a vita során – „... a vitaciklus tulajdonképpen vádtárgyalás a liberalizmus és a konzervativizmus ellen... mindnyájan érezzük, hogy igazában véve a Társadalomtudományi Társaságnak az volt a törekvése és célja, hogy szemben ezekkel a sokak nézete szerint már elavult elvekkel és törekvésekkel az újaknak igyekezzék tért hódítani a magyar közönség kebelében”. Az új itt a szocializmust jelentette.

Bernát gyanúja nem volt teljesen indokolatlan. A Társa-

HUSZADIK SZÁZAD

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI SZEMLE
SZERKESZTI JÁSZI OSZKÁR

XIII. ÉVFOLYAM

26. KÖTET 7-8. SZ. JULIUS-AUGUSZTUS

A MAGYAR ALKOTMÁNY VÁLSÁGA

A részletes tartalomjegyzék a boríték 2-dik oldalán

KIADJA: POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KÖNYVKERESKEDÉSE ÉS
KIADÓHIVATALA BUDAPEST, IV. KER. KÉCSKEMÉTI-UTCA 4. SZÁM

dalomtudományi Társaság és a *Huszdik Század* körül egyre inkább kikristályosodott egy létszámában nem túl nagy, de szellemi súlyát tekintve mégis jelentős csoport, a „radikális szociológusok” csoportja, akik közül ekkor többen a szocializmus, a marxizmus, mi több, a szociáldemokrata párt felé tájékozódtak. S Jászi Oszkár, e kör lelke volt e vita fő szervezője, s ha ekkor nem szólalt fel, azt pontosan ez indokolja; korainak tartotta volna leleplezni önmagát.

E körből mások azonban felszólaltak, s ki határozottabban, ki pedig a másik három áramlat bírálatába rejtve a szocializmus, de legalábbis a szociáldemokrácia közvetlen követeléseit mellé állt. A szocializmus valóságos diadalútja volt ez a vita: ülés, hisz még ellenfeleinek egy része is ezzel akart békét kötni. A liberalizmus és a konzervativizmus képviselői egyaránt a szocializmussal kívánták megújítani eszméiket. Giesswein kanonok az „individualisztikus és szocialisztikus tendenciákat” kívánta kiegyenlíteni, „e két ellentétes iránynak eredőjét” igyekezett „helyes irányba” hozni, s „egyesíteni” törekedett „a szocializmust és az idealizmust”. Hozzá hasonlóan Gratz is a „szociális liberalizmus” – tehát a liberalizmus megújítása mellett állt ki. Hegedüs volt talán az egyetlen, aki nem akart újítani, aki úgy vélte, hogy az „öreg patikus”, az ortodox liberalizmus a társadalom legjobb orvosa. De ezzel szinte egyedül maradt. A szabadelvű – liberális – párt parlamenti többsége idején – igaz, ez volt uralkodásának és létezésének is utolsó éve – ebben a társaságban az egyik „radikális” joggal élcelődhetett a felvonult liberálisok nagy részével, mondván, hogy a konzervativizmus elleni harcukban „... a sóhajok ama hídján vannak, mely a liberális és szocialista táborokat összeköti, és amely híd annyira zsúfolva van immár menekültekkel, hogy ideje kinek-kinek jobbra vagy balra differenciálódni, mert a híd már nagyon is fenyeget az összeomlással”. Ifj. Leopold Lajos nem hagyott kétséget afelől, hogy mind a konzervatívok, mind a liberálisok a szociáldemokrácia nyomása alatt (és természetesen egymás ellen folytatott harcuk logikája alapján) kívánják „szociális tartalommal” feltölteni a régi kereteket.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK SZABAD ISKOLÁJA
≡ MUNKÁS- ÉS FELSŐBB TANFOLYAMAINAK ≡

PROGRAMMJA

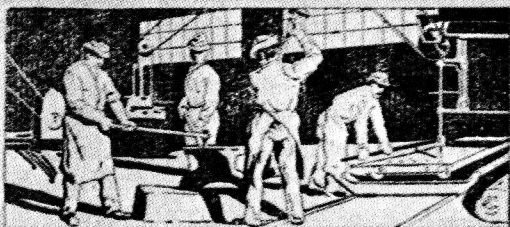
1908 FEBRUÁR 5-TŐL
ÁPRILIS 30-IG

0000000000

A MUNKÁS-
TANFOLYAMOK
IV. SOROZATA

A FELSŐBB
TANFOLYAMOK
III. SOROZATA

0000000000

TANTEREM: VII., WESSELÉNYI-UTCA 17, FÉLEMELET, DISZTEREM

28. Szabad iskola – a mozgalom iskolája

Bismarckot idézte: „A szociáldemokrácia úgy amint van, mégiscsak nevezetes egy tünemény, mene tekel az uralkodó osztályok számára, hogy nincs minden úgy, amint lennie kellene, s hogy ideje lesz hozzáfogni a javításhoz. Ha nem lenne szociáldemokrácia s ha nem félne tőle egy csomó ember, akkor a szociálpolitikában eddig tett mérsékelt előmenetelünk sem jött volna létre.”

Tegyük mi hozzá, hogy ha Magyarországon meg nem jelent volna már a szociáldemokrácia, e vitára, a „társadalom” szellemi és politikai elitjét összegyűjtő Társaságban minden bizonnyal nem került volna sor. De lehetséges, hogy a „második reformmozgalom” gyűjtőhelye, a Társadalomtudományi Társaság, a *Huszedik Század* sem jött volna létre, legalábbis olyanként, ahogy létezett – gondoljunk Adyra, ki nem sokkal később állította, hogy az új magyar irodalom s az általa hozott „irodalmi háborúság” sem született volna meg a szocializmus nélkül.

29. *A polgári radikálisok vezére, Jászai Oszkár*

A gondolkodók körében mutatkozó válságjelek – a változás szükségességének tudata – azt is tükrözik már, hogy a politikai tagozódás átalakulóban van, s megjelent egy új erő, a szociáldemokrácia. Ezzel most már az uralkodó osztályok politikusainak s ideológusainak is szembe kellett nézniük. A Társadalomtudományi Társaság persze nem volt azonos az egész magyar közvéleménnyel. De e vitában a legfontosabb politikai ideológiák felvonultak, s azért idéztük meg e fejezet elején. Nézzük meg hát ezek után kissé részletesebben ezt a problémát. Ehhez azonban vissza kell lépniünk a kilencvenes évekhez.

„Hannibal ante portas”

Azt a tényt, hogy Magyarországon is van „munkáskérdés” – azaz, hogy létezik munkásmozgalom –, a polgári közvélemény minden bizonnyal többször fedezte fel, mint az – a szólaszerint – a spanyolviasszal történt. Egy-egy esemény – főleg, ha elég érdekes volt ahhoz, hogy az újságok címlapjára kerüljön – felfedeztette a magyar szocialistákat, hogy aztán újra elfelejtsék, s ismét lehetőséget adjanak egy újabb felfedezés dicsőségére.

A nyolcvanas évek legvégétől kezdve többször megtörtént ez. 1887-ben például a *Magyar Ipar* című lap fújta meg a riadót a kisiparosok és kiskereskedők nevében, figyelmeztetve, hogy a szocializmus már a vidéki városokban is terjed. 1890. május 2-án, az előző napi állítólag hatvanezres munkásfelvonulás apropóján több napilap vélekedett úgy, hogy „... most már nem mondhatja senki többé józan fővel, hogy Magyarországon nincs szocializmus, mert van, s nagy haladásokat tett”. De bizony, hogy mondták. S nem kisebb ember, mint a roppant befolyásos *Pester Lloyd*-nak, a nagytőke szócsövének szerkesztője, ugyanaz a Falk Miksa, aki jó húsz éve maga is részt vett egy munkásegylet, a liberálisok által életre segített Buda-Pesti Munkásegylet munkájában. 1891-ben így be-

51. SZ.

MAGYAR

MESEMONDÓ.

325

366

Két munkás.

Életkép a jelenkorból.

Versekben írta Rudnyánszky Gyula.

1897.
BUDAPEST,
MÉHNER VILMOS KIADÁSA.

(IV. ker., Pannhvelde-utca 8. sz.).

30. Verses mese a jó és a gonosz munkásról

szélt Aradon választói előtt: „Nem létezik nálunk azon inhumánus rendszer, mely a munkásnak anyagi erejét aránylag csekély bérért utolsó cseppig kipréseli, és ennél fogva nem létezik nálunk azon nyomor sem, mely másutt a kétségbeesettebb lépésekre ragadja a munkásosztályt; ügyes és szorgalmas munkás nálunk még mindig tisztességesen megélhet.”

Meglehetősen szerencsétlen pillanatban mondta el mindezt, mivel néhány nap múlva „Mint hirtelen, a semmiből támadó szélvész, vad orkánként söpörte végig a szocializmus az acélos búzájú, aranykalászos rónaságot, a magyar Alföldet, üszköt vetve a népszenvedélybe, lelketlen agitátorok könnyű játékszerévé téve a nagy munkástömeget”.

A költői ihletésű sorok a *Magyar Pénzügy* című közgazdasági lap egyik számában jelentek meg, s természetesen az agrárszocialista mozgalmak első kitörésére, a viharsarki zendülésekre utaltak. Ugyanez a hetilap már két héttel korábban is hírt adott az eseményekről – s akkor, talán még az események közvetlen hatása alatt, ostorozta is a közvéleményt s az illetékeseket, hogy miért nem előzték meg a bajt. A szöveg most is lendületes: „Nem jó az ördögöt a falra festeni, mert megjelen – mondja a példabeszéd. Nos, minket magyarokat senki sem vádolhat azzal, hogy a szocializmus rémét a falra festettük volna, sőt inkább nagyon is elhíttetni igyekeztünk magunkkal is, másokkal is, hogy hazánkban nincs talaja a szocializmusnak, a mi népünk, az értelmes jó magyar nép nem fogékony ezen, a külföldről importált eszmék iránt, s hogy nálunk legfeljebb néhány idegenből ideszakadt gyármunkás hangoztatja a szocializmus tanait, azokkal meg hiszen könnyen elbánunk. És amíg ekként politikusaink és közgazdasági szakembereink édes álomba merülve, édeni képet alkottak arról az országról, melyben nincs szocializmus, egyszerre csak megjelent az ördög... És a mozgalom, mely az alföldi mezei munkásnép között kitört, s melyet itt-ott fegyverrel, vérözön és emberélet árán sikerült csak elnyomni, nem pillanatnyi tünet, s nem is fog csupán azon területre

szorítkozni, melyen eddig, bár drága áron, de mégis elfojtattott.”

Természetesen tanulságokat is levont a szerző, visszafelé is és előre is. S mintha nem is az a lap lenne, amelyik még egy évvel ezelőtt is „államszocializmust”, „kaszárnyaszocializmust” kiáltott az igazán „liberális” – tehát sok kivételt engedő – vasárnapi munkaszünetet elrendelő törvényjavaslat beterjesztése miatt, így filozofált az emberi gyarlóságról: „Tanúság mindezekből, ami egyébként a történelem bizonyága szerint mindig is tanúság volt, s mégsem okult belőle soha senki, hogy a társadalmi betegségeket a gyógyításra hivatottak hajlandóbbak leplezgetni, létezésüket eltagadni, mint radikális szerekkel addig orvosolni, míg a baj halált okozóvá nem válik.” S mit mond előre? „Mi azonban nem követjük a társadalom eme késedelmes gyógyászának példáját, hanem nyíltan rámutatunk a létező bajra, nem nagyítjuk azt, nem alkotunk agyrémeket, de a valóságot nem is leplezgetjük szofizmákkal s afféle áttatással, hogy hiszen a b.-csabai, battonyai stb. mezei munkásmozgalmak csakis mulékony tünetek.”

Tovább idézzük a cikket, noha ez a lap kétségtelenül eléggé jelentéktelen volt, de talán éppen ezért jellemezheti a közgondolkodás átlagát. A továbbiakban tehát saját „gyógymódját” adta elő. „Magyarországon a szocialisztikus tanok s a munkásosztálynak ezekre alapított aspirációi igenis léteznek, s mivel földművelő állam vagyunk, nagyon természetes, hogy a kortüneteknek nem a városokban elszórva, aránylag csekély számmal lakó ipari és gyári munkások, hanem a nagy területeken, nagy tömegekben együtt élő mezei munkások között kellett feltűnőbb mérvben jelentkezniök. De ma – s ebben ismét egy tanúság rejlik –a szocializmus veszedelmes törekvései többé már nem az ipari munkások köréből indulnak ki, nem ezek fenyegetik már a társadalmat, mert az ipari munkások művelődésének rohamos emelkedése, társadalmi helyzetük javulása folytán kizártnak tekintendő az, hogy azok az emberek, kiknek van félténivalójuk, ha egyéb nem, hát erkölcsi reputációjuk, hogy azok a társadalmi intézmények

gyökeres felforgatásán törjék az eszüket. Sokkal veszedelmesebb a társadalomra nézve a tudatlan, műveletlen belga bánya-munkásoknak a gazdagok ellen irányuló kíméletlen és irgalmat nem ismerő vad küzdelme, mint néhány iparossegéd tüntetése, mely rendesen vasárnap este elkezdődik, de a blaumontag alkonyatán véget is ér.” S következtetése így szólt: „Magyarországon tehát, és pedig a mezei munkások közt, nemcsak tünetei mutatkoznak a szocializmus betegségének, de szaturálva van már e munkásnép lelkülete e tanokkal annyira, hogy a baj gyökeres orvoslását halogatni végtelen hiba, annak létezését eltagadni vastag önámítás lenne, mely idővel nagyon megbosszulná magát.” A megoldás: „És mivel a szocializmus tévtanai éppen a mezőgazdasági munkások körében terjednek, és mivel hazai viszonyaink folytán a további terjedés épp ez oknál fogva válhatik felettébb veszedelmessé, hogy ne mondjuk, végzetessé, mi természetesebb, mint az, hogy a bajt ott kell orvosolni, ahol van, ti. a mezei munkások körében. Csend-örökkel, katonasággal, sortűzzel, emberi élet árán egyes helyeken el lehet fojtani a mozgalmat, de jaj azon politikusoknak, kik a fegyver hatalmára támaszkodnak akkor, midőn társadalmi bajok orvoslásáról van szó!”

Ki vitathatná e logikát s a javasolt gyógymódot? Elméletileg nyilván senki. De gondoljunk csak a lap címére. A kibicnek ugye semmi sem drága – miért ne adhatna okos tanácsot a merkantilista az agráriusoknak? Mintha visszájára fordulna most a helyzet. Korábban éppen a „fehér köpenyes rém” lobogtatta a vörös köpenyt. Most miért ne tenné az, akit addig ijesztgettek vele? S hogy tényleg erről van szó, idézzük egy újabb cikkének megállapítását, még mindig a „szociális kérdésről”: „Úgy mondják – a szociális bajok orvoslására már nálunk is tétettek intézkedések és hozattak törvények, mint például a munkások baleset elleni biztosításáról szóló; de ezek csak fél, jobban mondva elhibázott rendszabályok... A dolog nagyon egyszerű; nálunk még egyáltalában nincsenek, vagy csak elszórtan, itt-ott vannak gyári és bányamunkások, kiknek száma, még egyetértés és együttműködés esetén is – a te-

rületi távolság s eltérő viszonyok folytán – oly csekély, hogy erélyes akció kifejtésére képtelenek. Hoztunk tehát törvényt egy osztály számára, mely nem is létezik, s figyelmen kívül hagytuk azokat, kik valóban nagy számban várják bajaik megvizsgálását és szanálását.”

Ez egyenes beszéd. A „munkáskérdést” ott oldják meg tehát, ahol van – a mezőgazdaságban –, és hagyják békén az ipart, mert hiszen az ott élő munkásság „erélyes akció kifejtésére képtelen”. Az érdek lólába lám, most is előbukkan a bölcs tanácsok mögül: „Nem katonaság és csendőrség, sem kivételes intézkedések kellene a felizgatott kedélyek lecsillapítására, hanem erélyes, öntudatos s mindenekelőtt célra ható intézkedések, melyek megrázkódtatás nélkül készítsék elő a végcélt, a társadalmi rend egészségesebb és szilárdabb alapon való átalakítását.”

Kézzelfoghatóan megfogalmazott javaslatok is ebbe az irányba indultak el: javasolják, hogy juttassák állandó és elégséges keresethez a mezei munkásokat, gondoskodjanak műveltségük fejlesztéséről, s végül rendezzék a „földműves osztály” hitelügyét, hozzanak létre olyan hitelszövetkezeteket, melyek fedezhetik a „jóravaló, tisztességes mezei munkás szerény hitel-szükségleteit”.

Nagyjából ennyi az, amit az agrárszocializmus kirobbanása kiváltott az „ingó tőke”, az ipari és pénzügyi érdekeltségek köréből. S aztán újra „édes álomba merülve édeni képet alkottak arról az országról”, melyben az ipari munkásság mozgalma nem több, „mint néhány iparoszegéd tüntetése, mely vasárnap este elkezdődik, de a blaumontag alkonyatán véget is ér”.

Valódi izgalmat ekkor csak az agrárszocializmus keltett. Ezért kellett a *Magyar Pénzügynek* három év múltán újra felfedezni – a maga számára is –, hogy Magyarországon a városokban is van munkásmozgalom. 1894 augusztusában egy vezércikk jelenik meg a lapban, címe: *A sztrájkok városa*. És most Budapestről, az iparról beszél, a millenniumi ünnep-

ségekre készülő Budapesten zajló – az építkezésekkel kapcsolatos konjunktúrát kihasználó – sztrájkokról.

Az új igazságot kimondók pátoszával állapítja meg ismét – mintha korábban nem éppen az ellenkezőjét mondta volna –, hogy „...bekövetkezett az általunk rég megjósolt azon időpont, amikor a világ összes munkásainak szolidaritására alapított munkásmozgalmak nálunk is egész vehemenciával kitörnek. Hasztalan vigasztaltak az optimisták azzal, hogy a magyar munkás nem fogékony a szocialisztikus tendenciák iránt”. A „néhány iparossegéd tüntetése” helyett most már arról beszél, hogy Budapest a sztrájkok városa, s „...ez még nem minden. A munkások forrongása más irányban is észlelhető, gyűléseik száma folyvást szaporodik, követeléseiket mind nyíltabban hangoztatják, s e követeléseken meglátszik, hogy azok mellett az összes munkások állást foglalnak és pedig akként, hogy a szolidaritáson rést törni, paktumokkal a munkások egyes csoportjait hallgatásra bírni, és ekként az összetartásban rejlő nagy erőt megtörni lehetetlennek tűnik... Magyarországra belejutott a munkásmozgalmak áramlatába.”

Ismét keserűen állapítja meg, hogy „...alig történt valami a baj elhárítása érdekében. A kormány és a törvényhozás félt az ördögöt a falra festeni, nem foglalkozott a munkásügyekkel, vagy, amennyiben foglalkozott, csak elmérgesítette azt. Pedig ha valahol, úgy Magyarországon válhatnak végzetessé a munkásmozgalmak: gyermekkorát élő gyáriparunknak elfojtását, a máris lehanyagolt kisipar végkimerülését, a mezőgazdaság visszaesését eredményezné, ha gyári, ipari és mezői munkásainkkal hadilábon kellene állnunk s a fellobbanó láng erőszakos elfojtására kellene időnkét és erőnkét elvesztegetnünk. Ha valahol, úgy most kell megmutatnunk, hogy képesek vagyunk az állambölcsség magas színvonalára emelkedni... Megadhatjuk a munkásoknak mindazon jogokat, amelyek őket megilletik, de másfelől felállíthatjuk ama korlátokat is, amelyek a jogos követeléseket a jogtalanoktól szigorúan elválasztják, és törvényes alapon életbe léptethetünk oly intézkedéseket, amelyek alkalmasak a kielégíthetetlen

túlkövetelések megfékezésére. De annak, amit ez irányban tennünk kell, elérkezett az utolsó órája... Ma még hatalmunkban áll ily eset [A Párizsi Kommünre utal. Sch. I.] bekövetkezését elkerülni, használjuk fel tehát az időt, mely rendelkezésünkre áll, s alkossuk meg azon országot, amely nem ismer munkásmozgalmakat, mert munkás és munkaadó a törvényhozás bölcsessége által megalkotott viszonyok közt meg vannak egymással elégedve.”

Lám, a veszély érzete a szabad verseny hívéből is a konfliktust nem ismerő harmónia igényét hívja elő.

Nem egyedül ebben a lapban. A munkásmozgalom minden eseménye azonnal kiváltja újra és újra az „utolsó órában vagyunk” izgatottságát, s ugyanakkor a vádat is: az állam, a társadalom mit sem akar tudni a veszélyről, s vakon rohan pusztulásába. Egy vidéki magyar úr – az agrárszocialista mozgalmak harmadik nagy hullámában, az 1897–1898-as bodrogközi, szabolcsi mozgalmak hatása alatt – teszi közzé felszólítását *Ébredjünk!* címen, s így kezdi röpiratát: „Hannibal ante portas! E rémkiáltás nem hatott oly ijesztően a rómaiakra, mint az a tény, hogy az agrárszocializmus visszataszító sötét réme már kapunkat döngeti.” S természetesen ő is javaslatokkal siet a haza megmentésére, s cselekvésre biztat, „míg nem késő”.

De talán e sok biztatás, a dramatizált hangú felszólítások hosszú sora – igazán csak ízelítőt adhatunk belőle – is mutatja, hogy valójában semmi sem történt a kívánt rend, a harmónia megteremtése érdekében.

Ki legyen az orvos? Mi legyen a gyógyszer?

A „munkáskérdés” megoldására vonatkozó tervek és viták elemzése választ adhat arra a kérdésre, hogy miért felejtkeztek el oly könnyedén újra meg újra a munkásmozgalomról, a szocializmusról a társadalmi-politikai élet reprezentánsai.

Alighanem azért, mert a megoldás, a harmónia megteremtése reménytelen volt.

Láttuk már, hogy Pulszky Ágost ezt felismerte, s ezért eleve elutasított minden generális gyógyszer hirdetési elméletet. Ő az ipart féltette a „túlzott” szociálpolitikától és annak termelési költségeket növelő hatásától, s ebben minden bizonyossal igaza volt.

De azt a titkot olyanok is kifecsegték, akik a csodaszert keresték. Az agrárius érdekek védelmében harcba induló Bernát István, aki a gróf Károlyi Sándor vezette újkonzervatív áramlat egyik jelentős ideológusa és politikusa volt, s ugyancsak szenvedélyesen hirdette a társadalmi megújulás konzervatív programját, lapjában, a *Szövetkezésben* már 1891-ben világosan megfogalmazza „reformprogramjának” alapvető célját. „Olcsó munkaerőt kíván a gazda és gyáros egyaránt, és meg is lehet érteni, miért. De állandóan alacsony munkabérek mellett a humanizmust nem sértő állapotokat csak akkor leszünk képesek fenntartani, ha a csekély munkabér is fedezi az élet szükségleteit.”

Olcsó munkaerő – erre az alapra kell tehát felépíteni a „munkáskérdés” megoldását. De sikerülhet-e? Hisz éppen ez, az alacsony munkabér, s az ezt fenntartó munkanélküliség volt az oka a lázongásoknak. Vagy mégse? Ha valaki a termelési s ezen belül a munkaerő költségeit nem akarja növelni, sőt esetleg még annak csökkentésére törekszik, és emellé még társadalmi békét is óhajt, nyilván nem fogadhatja el okként ezt.

A magyar munkáltatók s a szolgálatukban álló politikusok, publicisták és tudósok túlnyomó többsége nem is fogadta el. S ha voltak olyanok, akik a „lelketlen izgatók”, a szocialisták megjelenése mellett a „viszonyokban” is keresték a bajok okát, akkor is, megoldási javaslaikban a munkabérekhez, a munkások élet- és munkakörülményeinek javításához nem, vagy csak nagyon óvatosan közelítettek. Hiszen ezek mindegyike a termelési költségeket növelő tényező volt.

De mi maradhatott akkor? Mindenekelőtt az erőszak, a

*31. Megvalósulatlan lehetőség :
Herman Ottó a szocialisták egyik tüntetésén 1903-ban*

korábbi állapotokat fenntartó kényszer, a moralizálás – amiről azonban maguk is be kellett lássák, hogy éppen a célzotakkal szemben teljesen hatástalanok – s igen keveseknél, a messzebbre látóknál egy olyan „társadalompolitika” megindítása és érvényre juttatása, amely valamilyen módon átrendezi a harci terepet, leszereli a munkásosztályt, megakadályozza önálló erővé válását. Ma úgy mondanánk: integrálja a tőkés termelés rendszerébe.

Kétségtelen, ez utóbbi a legnehezebb út, mert ehhez nem elég az erőszak s a bármily „ravasz” ideológia sem. Ne csodálkozzunk rajta, ha a magyar társadalom minden figyelmeztetés ellenére is oly nehezen szánta rá magát, hogy elinduljon rajta. De még arra is, hogy gondolkodjon róla. A szellemi

életben csak bűvópatakként volt jelen ez a szándék, s a politika szinte teljesen érzéketlenül tekintett rá. Idézzünk rá egy példát.

1895 februárjában Bánffy Dezső miniszterelnök egy értekezletet hívott össze „az alföldi munkásmozgalmak ügyében”. Volt rá oka, hiszen az 1891. májusi robbanás nem maradt folytatás nélkül. Aratósztrájkok sora, a munkásszervezkedés előrehaladása, majd az 1894-es hódmezővásárhelyi zendülés mutatta meg, hogy az Alföld szegényparasztsága és agrárproletariátusa állandóan forrongásban volt. A kivételes állapot bevezetése, kormánybiztos kinevezése, katonaság és csendőrség bevetése tehát nem oldotta meg a helyzetet. Az értekezlet feladata éppen az volt, hogy átfogóbb intézkedéseket vegyenek fontolóra.

Illusztris társaság gyűlt itt egybe. A miniszterelnök vezette a megbeszélést, s részt vett a tárgyalásokon Festetics Andor földművelésügyi miniszter, Perczel Dezső belügyminiszter, Dániel Ernő kereskedelmi miniszter, Plósz Sándor igazságügyminiszter, Gränsenstein Béla pénzügyminiszter, Reiszig Ede belügyminiszteri államtitkárok, Jekelfalussy Lajos belügyminiszteri tanácsos, Kozma Sándor budapesti királyi főügyész, Fábián László Arad, Tallián Béla Békés, Lonovics József Csanád, Vadnai Andor Csongrád, gróf Degenfeld József Hajdú, Beniczky Ferenc Pest, Almássy Géza Jász-Nagykun-Szolnok, Molnár Viktor Temes, Rónay Jenő Torontál vármegye, Kállay Albert Szeged és Hódmezővásárhely városok főispánja, Sélley Sándor, a budapesti államrendőrség főkapitánya, Jeszenszky Sándor belügyminiszteri osztálytanácsos. Megjelent tehát mindenki, aki illetékes volt – hogy így mondjuk, hivatalból – a munkásmozgalmak ügyében. Az értekezlet két napon át tartott.

A belügyminisztérium előterjesztése jórészt a munkásmozgalmak lecsendesítésére kiküldött kormánybiztosok, Tallián Béla és Reiszig Ede memorandumain alapult. De bocsássuk rögtön előre, hogy legfőképpen a főispánok – akiket ebben az esetben, úgy hisszük, joggal tarthatjuk a megyei nagybirtokos-

ság képviselőinek az állami bürokráciával szemben – erősen vitatták az abban foglaltakat.

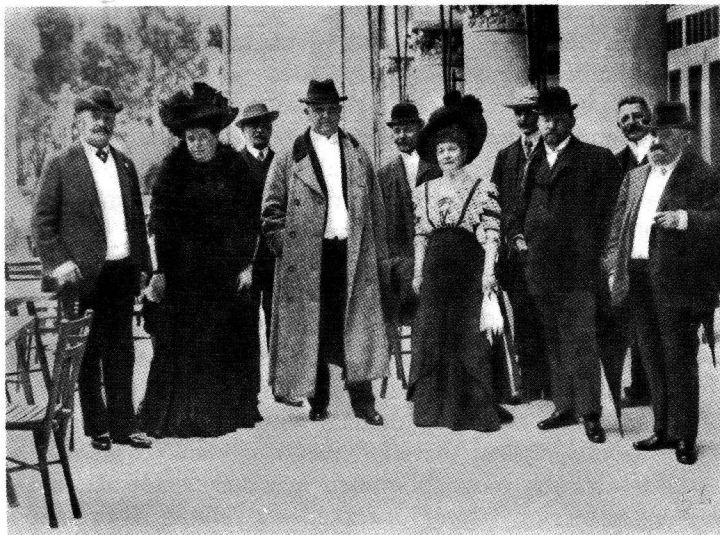
Az előterjesztés ugyanis a szocialisták izgatása mellett a „viszonyokban” határozta meg e robbanások okát, s így mi sem természetesebb, a viszonyokon is – bár nagyon óvatosan – változtatni akart. Javasolta a cselédügy új rendezését, a szegények ingyenes gyógyítását, telepítést – de nem a teljesen vagyontalanok számára –, jobb népművelést, ipar, háziipar telepítését, a földuzsora megakadályozását, az aratók mellékszolgáltatatainak – az itt oly semleges kifejezés azt a robotot takarta, amit a munkásoknak vállalniuk kellett azért, hogy aratómunkát, harmados kukoricát kapjanak, s ami az egyik leginkább sérelmezett jelensége volt a munkásnyomornak – enyhítését. Ennyi az egész. Kevesebb, mint amit Tallián bizalmas memorandumában a belügyminiszternek javasolt – ő a közvetlen tapasztalatai s agrárszocialistáknál tapasztalt nagyfokú elkeseredés és düh láttán egy kissé élesebben fogalmazott –, de jóval több, mint aminek elfogadására a főispánok, s akiket képviseltek, készek lettek volna. Csanád megye főispánja – miután arról beszélt, hogy a szocializmus jobban el van terjedve, mint ahogy azt a hatóságok hiszik – így fogalmazott: „A szocialistákkal szemben semmi kedvezést nem tart helyesnek, elhibázott intézkedés volna a földbirtok szerzésének megkönnyítése, nem földet, hanem munkát kell adni, de a szocialistákat ebből is kizárná.” Pest megye főispánja: „...a munkásmozgalomnak nem az az alapja, hogy nincs föld, hanem hogy nem akarnak dolgozni. Két hónap alatt akarják az egész évre valót megkeresni és tíz hónapig henyélni. [Ha a népnek nincs kenyere, egyék kalácsot – mondta állítólag a francia királyné a forradalom előestéjén. Sch. I.] A szocializmus ellen szigorú eljárást ajánlott, az igazgatók megrendszabályozandók, ahol mozgalom mutatkozik, kellő számú csendőrség álljon rendelkezésre.” Szeged és Hódmezővásárhely főispánja: „a munkásnépnek földet sem bérlet, sem tulajdon alakjában adni nem lehet”. „A kormánynak kivételes hatalmat kellene adni az ország egyes részeiben, s a munkás-

egyleteket és a sajtót korlátozni.” Csanád megye: „A megye területén inség nincs.” „A nagyobb városokba katonaság elhelyezését kívánja.” Arad megye: „A baj fő oka az izgatásban van.”

A fentiekkel az értekezlet legtöbb résztvevője egyetértett. A főügyész a büntetőtörvénykönyv túlságosan is „liberális” intézkedéseiben látja a „hathatósabb fellépés” akadályát, az igazságügy-miniszteri államtitkár az érvényben lévő sajtótörvényt hibáztatja. Az egyetértés alapja így voltaképpen a főispánok véleménye alapján jött létre, ugyanis az „izgatás” megfékezését s a munkásmozgalom, a szociáldemokrata párt korlátozását mindenki szükségesnek látta. Bánffy zárszavában így is összegezte a hallottakat: az értekezlet szükségesnek tartja állandó katonaság elhelyezését, a csendőrség szaporítását, a segélyezés fenntartását, a lakosság munkával való foglalkoztatását. A miniszterelnök elsőként megfogalmazott kérdésére, arra tehát, hogy „a jelenlegi mozgalommal szemben mily intézkedések teendők a veszély elhárítására”, egységes válasz érkezett. A másik két kérdésre viszont nem kapott egyértelmű választ, a résztvevők nem tudtak megegyezésre jutni sem abban, hogy „a tényleg mutatkozó inségen miképpen volna segítendő”, sem abban, hogy „melyek azon eszközök és módok, melyek a baj állandó szanálására vezetnek”. Bánffy csak azt ígérhette, hogy „a baj enyhítésére vagy állandó szanálására célzó proposíciók a kormány részéről megfontolás tárgyává tétetnek”.

A tényleges intézkedések viszont sokkal jobban függtek az OMGE, mint a kormány megfontolásaitól. Az OMGE a nagybirtokosság nagy hatalmú érdekképviselői szerve volt, nem meglepő tehát, hogy megfontolásaiban mindenekelőtt a nagybirtok szükségletei vezették.

Az 1898-ban elfogadott Darányi Ignác-féle törvény, mely a mezei munkásság munkafeltételeit volt hivatva szabályozni, elsősorban ezeket a szempontokat érvényesítette. A magyar szociálpolitika e „nagyszerű alkotása” – az agrárius körök nevezték így, de a munkásmozgalomban használt neve, a

32. *S ami megvalósult :*
Kossuth Ferenc miniszter Wekerle Sándor miniszterelnökkel

„rabszolgatörvény” pontosabban takarja tartalmát – minde-
 nekelőtt a munkásság ellenállási jogának, a sztrájk jogának
 megvonásából állt, törvényes alapot adva a sztrájkszervezők
 és a sztrájkban részt vevők börtönbüntetésére is. Csak másod-
 sorban tartalmazott bizonyos nagyon mérsékelt szociálpoli-
 tikai intézkedéseket, így a bérfeltételek bizonyos fokú meg-
 határozását. És még ez a kevés is sok volt. A nagybirtokosság
 szívesen elfogadta a kormány segítségét, ha a munkások le-
 töréséről volt szó. De tiltakozott akkor, amikor cserébe adnia
 is kellett valamit: ha többet nem is, de esetleg eltűrnie, hogy
 ellenőrizhessék, vajon ő megtartotta-e a szerződésben vállal-
 takat és így tovább. S ugyanez jellemezte a további „munkás-
 védő” törvényeket is, a cselédek biztosításáról, majd munka-
 viszonyai szabályozásáról rendelkező törvényt, az 1907-ben

elfogadott „derestörvényt”. Ez egyrészt „házi fegyelem” alá helyezte a cselédeket, tehát a gazda akár testileg is megfenyíthette cselédjét, mintha azok neveletlen gyermekei lettek volna, gyakorlatilag megtiltotta a sztrájkot, másrészt viszont csereben elrendelte a robot eltiltását, s ajánlásokat tett pl. a lakásviszonyok rendezésére. De tegyük hozzá: a „puszták népe” még húsz év múlva sem kapta meg valóságosan, amit e törvény előírt. A végrehajtás ugyanis – legalábbis ami ez utóbb említett rendelkezést illeti – módfelett „liberális” maradt. A fő szempont – s láttuk, ezt nem is rejtették véka alá – a termelés versenyképességének biztosítása volt, s a kilencvenes években mindkét ágazatban, a nagybirtokokon azonban még a 20. században is ez jórészt az olcsó munkaerőn nyugodott.

Az 1898. évi törvény indoklása fenntartás nélkül mondta ki e „szociálpolitikai törvény” meghozatalának okát. „...a munkássztrájkok megdöbbentően igazolták ismét azt, hogy a hiányos törvényhatósági intézkedések folytán lábra kapott visszaélések hatása alatt milyen veszélyes felfogások jutottak az ország egyes vidékein a munkások között uralomra, hogy ezek egy részéből csaknem teljesen kiveszett a szerződés kötelező erejének tudata és a munkaadóval közös érdek érzete, úgyannyira, hogy ha gyors intézkedések által a létező ellentétek kiegyenlítésére mód nem nyújtatik, ezek terjedése elé akadály nem gördíttetik, hanem ezen mozgalmak továbbfejlődése lehetséges marad, a mezőgazdaság akkor kimondhatatlan bajok és veszélyek elé vitetik.”

Az olcsó munkaerő volt az, amit elsősorban védett a törvény azzal, hogy a munkásmozgalmat, a sztrájkot – a bér-emelés kicsikarásának egyetlen eszközét – tiltotta.

Ezt védtek mindenáron. Ez indokolta, hogy ha sokat nem is tudtak tenni, de legalábbis anketoztak a századforduló táján megnövekvő kivándorlás ellen, s ezért kezdődött el néhány helyen a százalmas „parcellázás” is. A nagyüzemi termelésre alkalmatlan földeket osztották szét egy-két hold nagyságban, hogy a drágán megvásárolt földdel kössék röghöz az agrárszegénységet, és így zsigerelhessék ki jobban a földmunkáso-

kat. Már a korabeli megfigyelők is észrevették e valódi szándékot: legyen a napszámosnak egy kis földje is, hadd pótolhassa az önkizsákmányolás „szabad” formájában a nagybirtokon kapott, élete fenntartására kevés bért. S nem a parcellázáson múltott – de hasznát nekik is hozott –, hogy néhány száz, esetleg néhány ezer telepes megkapaszkodott talpalatnyi földjén, sokszor homokján, s egy-két helyen virágzó kisgazdaságot teremtett, zöldséget, hagymát, gyümölcsöt termesztve. Erdei Ferenc beszélt erről a *Magyarország felfedezése* című sorozat első folyamában, az 1930-as években megjelent *Futóhomok* című szép könyvében.

De tárgyunkhoz visszatérve újlag leszögezzük, hogy a sokaktól sürgetve követelt „orvosszerek” főleg az erőszak fokozásában jelentek meg. Ahol kellett, sortűz hozta meg a „gyógyulást”, sebesültek százait, de halottakat is hagyva a harmezőn. Börtönök fogadták celláikba a tanulni nem akaró agrárproletárokat, s nemegyszer az „izgatók”, a „szocialista apostolok” is velük voltak kénytelenek menni. Korlátozták a szocialista sajtó terjedését, elkobozták izgató cikkeiket s a párt számos röpiratát, pert akasztottak nemcsak a lázadó Szántó Kovács, de a lázító Várkonyi István, a kezdetben szociáldemokrata, majd „független szocialista” pártvezér nyakába, elítélték Csizmadia Sándort, a szociáldemokrata pártban megmaradt földmunkásság vezérét, de kijutott a városi, az ipari mozgalmat szervezőknek is. Alig maradt olyan szocialista vezér, aki ne ízlelte volna meg szerencsésebb esetben a váci – sajtóperekben elítéltek kerültek ide, az „úriembereket” is magába fogadó államfogházba –, rosszabb esetben – ha erőszakoskodásért kapták az ítéletet – a szegedi Csillagbörtön kosztját. S a Bánffy-kormány ideje alatt megismerhették a Bismarckot csak módjával utánzó „dobokai basa” „szocialistaellenes törvényeinek” gyümölcsseit is, a tolonckocsit, a bűnözőként való lefényképeztetést stb.

Sokat mondó a Bánffy-t felváltó Széll Kálmán miniszterelnök néhány liberális által megtapsolt parlamenti kijelentése. Ő ugyanis elismerte, hogy a szocialista sem pária, s meg-

ígérte, hogy velük is mint a hon állampolgáraival fog bánni. Mintegy visszafelé minősítve a szocialistákkal szembeni fél évtizedes bánásmódot.

A közvéleménynek egyáltalán nem esett nehezére elfogadni ezeket az intézkedéseket. A magát Kossuth örökösének hirdető Függetlenségi Pártban is jócskán akadtak, akik nemhogy bíralták volna, de még ösztönözték is a szocialisták, a „lelketlen izgatók” elleni fellépést. A nagy híró Bartha Miklós írta lapjában: „Való igaz. A kígyónak ki kell tépni mérges fogait. Ha másként nem megy, magát a kígyót kell megsemmisíteni. Semmi kifogásom. Szánalmat nem érdemel az a fenevad, mely lehetetlenné akarja tenni az emberi együttélés békés formációit. Tessék hát kitépni a mérges fogakat, vagy megsemmisíteni a kígyót. De törvényes úton. Ha nem nyújt rá módot a törvény, ott az országgyűlés. Tessék új törvényt alkotni.”

Úgy gondoljuk, e sorokat jól fordította le az a Hatala Péter, aki modernebb megoldásokat keresett a társadalmi béke megővésére. Ő azt hallotta ki belőle, amit a reformáció idején mondtak alkalmanként a hitviták befejezéseként: Lutherani comburantur!, aminek magyar fordítása most így hangzik: – írta a *Jogos szocializmus* című könyvecskéjében – „Üssük agyon a szocialistákat!”

Ezt javasolta – pontosabban ő a lámpavasat ajánlotta – az *Ébredjünk!* című röpirat szerzője is, ez állt a *Mit üzen a római pápa őszentsége a magyar népnek* című „népiratkában”, melyet a Szent István Társulat adott ki jócskán átalakítva, hogy ne mondjuk, „magyarítva” a „szociális” pápa, XIII. Leó híres *Rerum novarum* kezdetű enciklikáját. Ezt mondta Márton bácsi is a népnek, a fentebb említett társulat egy másik „népiratkájában”. Ellenzékiek és kormánypártiak, liberálisok és klerikálisok egyaránt ebben látták a végső megoldást, s a hatóságokat kevés gáncs érte akkor, amikor gyakorlatba is átültették a tanácsokat. Mi több, az ellenzék nemegyszer gyengeséggel vádolta a kormányt, hogy túlságosan is kesztyűs kézzel bánt e „hazátlan bitangokkal”, holott – s e meg-

33. Az áttörés nem sikerült.
Szocialista képviselőjelölt korteseivel 1906-ban

jegyzés megint egy ellenzéki politikus, Ugron Gábor szájából hangzott el – „ki kell őket irtani, mint a patkányokat”.

A semmit sem adni, semmit sem engedni magatartás mindvégig jelen volt a magyar uralkodó osztályok gyakorlatában. S ha ez nem is nyilvánult meg általános terrorintézkedésekben – az állami politika kereteit korszakunkban mindvégig a liberalizmus határozta meg –, a magyar munkásmozgalom valóban nem jutott soha többhöz, mint amit kicsikarni képes volt. Ezért jogosnak tartjuk Czóbel Ernő és Pogány József a *Szocializmusban* megjelent s már idézett cikkének megállapításait: „Parlament, sajtó, közvélemény: mind ellenünk. Soha semmi kedvezménnyel nem próbáltak bennünket le-

kötni, nálunk soha nem volt meg a másutt közmondásos 'mézeskalács és korbács' politika. Másutt voltak demokratikus pártok, melyek legalább demagógoskodtak, voltak burzsoá pártok, melyek legalább a feudálisok ellen acsarkodtak. Nálunk az állam egész gépezete, a nemzet minden intézménye, a magyar kultúra minden szerve összefogott és ellenünk szegült. Másutt a nemzet meg akarta vesztegetni a népet, nálunk a nemzet kitagadta a népet." Legfeljebb annyit tehetünk hozzá korrekcióként, hogy véleményünkkel ellentétben soha és sehol nem történt ez másképp, csak az idő tüntette fel politikusok bölcsességeként a gazdasági és politikai kényszer hatása alatt tett engedményeket. Hogy csak egy magyar példát idézzünk: a századfordulón már a nemesség bölcsességeként, önzetlenségeként, hazafiasságának bizonyítékaként idézték az 1848-as jobbágyfelszabadítást is.

Bölcsékben ugyanis ekkor sem volt hiány. Az uralkodó magatartásformától eltérően, ami a csendes években nemtörődömségben, a válságos pillanatokban pedig az erőszakos fellépésben és egy nagyon félvállról vett, moralizáló „felvilágosító”, „népnevelő” tevékenységben mutatkozott meg, a kilencvenes évek elejétől – ekkor is nyugati példák alapján – megjelentek a gyökeres rendezést javasló elméletek is.

Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk – hiszen könyvünk kereteit szétfeszítené ezeknek az áramlatoknak a részletes bemutatása –, említsük meg azt a két irányzatot, amelyek közül az egyik a kilencvenes évek legelején, a másik pedig a századforduló táján jelentkezett. A szociálkonzervativizmusról és a szociálliberalizmusról van szó, amelyek a szabad verseny kapitalizmusnak imperializmussá való alakulásának időszakában Európa-szerte egyre jelentősebbekké váltak.

A munkásmozgalomhoz való viszonyukat tekintve e két irányzat jelentősen különbözött egymástól. Az előbbi a „közgazdasági patriarchalizmus” alapján kívánta rendezni a „munkáskérdést”, tehát az önálló munkásmozgalom létét veszélyeztette. Szerinte – ha egyáltalán szükséges – a munkásokat

a gyárosok, de – Magyarországon – még inkább az egyház és az arisztokrácia vezetése alatt kell megszervezni.

Az utóbbi más úton akarta a „társadalmi békét” megteremteni: az önállóan megszervezett érdekcsoportok tárgyalásainak és – esetleges – megegyezésének segítségével. Hívei tehát elfogadták, sőt szorgalmazták a munkások autonóm szervezkedését, mi több, a sztrájkot nemcsak jogosnak, de célszerűnek is tartották, mindaddig, amíg a megegyezésért s nem a viszonyok „fölforgatásáért” folyik.

Mindkét irányzatban megfigyelhető a szabad verseny „anarchiájának” szabályozására törekvő erőfeszítés; a társadalom „szervezettségének” új formáit keresték. (Nem nehéz felismerni bennük az első világháború utáni fejlődés előzményeit, az erőszakkal létrehozott korporációkat hirdető fasiszmus és a munkás- és munkáltatószervezetek közti rugalmas együttműködést célzó „szervezett kapitalizmus” gondolati előlegzését.)

Csak éppen a feltételek hiányzottak általában ehhez. Nálunk a „közgazdasági patriarchalizmusból” igen gyorsan egy újkonzervatív agrárizmus jött létre, még akkor is, ha szavakban modernizálta magát, s nemegyszer – így az e fejezet elején bemutatott vitában – még szocializmusnak, azaz keresztényszocializmusnak is nevezte magát. Ifj. Leopold Lajos – úgy hisszük – pontosan jellemezte ezt az irányzatot: „... még leginkább konzervatív, már valamivel kevésbé keresztény, és legkevésbé szocializmus”. Tegyük hozzá, még inkább agrárkonzervativizmus.

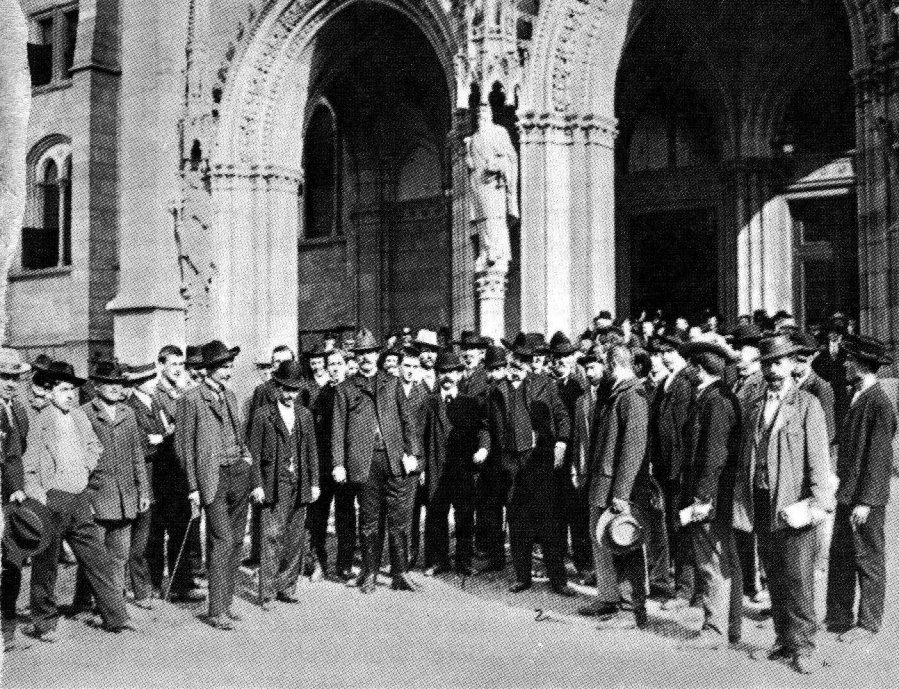
Bernát István lapja, a *Szövetkezés*, mely 1890-ben közgazdasági folyóiratként indult, mire hetente kétszer megjelenő néplappá vált, végigjárta azt az utat, amit hazánkban ez az irányzat az elmélettől a gyakorlattá fejlődése során megtett. Kezdetben „munkásbarát”, a szocialisták nem egy követelését is rokonszenvvel tárgyalja, és inkább tanácsokkal, mint szidalmakkal látja el őket. Igaz, ez a lap is „magának a munkabérnek emelése nélkül” akarja „letörölni a könnyeket”, azonban mégis elismeri, hogy a munkások törekvései közül sok

jogos, s hogy nemcsak a lázítás, de a viszonyok is okai a munkások elégedetlenségének. Újra és újra visszatér erre a témára – tapasztalatunk szerint ez a folyóirat foglalkozott a leggyakrabban a „szociális kérdéssel” ezekben az években –, és újra meg újra javasolja mindenkinek: munkásnak, parasztnak, kismesternek, arisztokratának, egyháznak az összefogását a „kegyetlen” viszonyok megváltoztatására.

S mit mond néplappá válva? Az időközben valóban jelentős erővé szerveződött Gazdaszövetség – az arisztokrácia vezetése alatt létrejött agrárius tömegmozgalom – lapjaként heves harcba kezd a szociáldemokraták ellen, s hangja most durvább, mint a többi lapé. Most már nincs megértés; nem győzi a kormányt felszólítani kemény eszközök bevetésére a szocialisták, a munkások ellen.

Ha nem is olyan egységesen, mint a szociális konzervativizmus esetében történt, a szociális liberalizmussal kacérkodók is hasonló utat jártak végig. S itt is csak jellemzőként álljon egyetlen példa: az a Tisza István, aki miniszterelnökként igen keményen törte le a vasutassztrájkot, szakszervezetet oszlat fel, és az általános választójog bevezetésének talán legnagyobb hatású és legmerevebb ellenfele lesz, 1897-ben a parlamentben a trade-unionokat Anglia „összes csodái közt talán a legnagyobb csodának” nevezte, s azt javasolta, hogy „ne akadályozzuk, hanem, ellenkezőleg, megkönnyítsük azt, hogy ... a munkásosztály érdekeit képviselni tudó munkás-egyesületek jöjjenek létre”. A sztrájktól sem fél: „... ha békés összebeszélés által azt akarja elérni, hogy magának jobb munkafeltételeket eszközölhessen ki, ez olyan jogosult, természetes következménye a szabad verseny és a közgazdasági szabadság teóriájának, amellyel szemben a rendőrség feladata csak ott kezdődik, ahol a sztrájk rendetlenségbe vagy a munka megakadályozásába megy át.”

A képviselőházi napló szerint jobb oldalról – tehát a kormánypárti padsorokból – végig helyeslés hangzott. De ugyanez az országgyűlés fogadta el a sztrájkot tiltó Darányi-féle „rabszolgatörvényt”, adott felhatalmazást a Bánffy–Perczel-

34. Ez meg zsákutca volt : a „hazafias” szocialisták küldöttsége,
élén Áchim L. András és Mezőfi Vilmos

féle szocialistaellenes rendelkezésekre, sőt, mint mondtuk, maga a szónok vált a törvényes munkásszervezkedés egyik legkövetkezetesebb gyakorlati ellenfelévé. Gondolhatunk hát másra e színeváltozások kapcsán, mint arra, hogy a közvetlen szükség megint erősebb lett a bölcs előrelátásnál, a Tisza által is emlegetett, mások kárán tanulni akaró „józan észnél”? Mert pl. maga Tisza is úgy akarta megoldani a „modernizálást”, hogy minden lényeges változatlanul maradjon. Mindenekelőtt az uralkodó osztályok munkásokkal szembeni egysege. Az ugyanebben az évben megjelent *Magyar agrárpolitika* című könyvében így ír: „Egy irányban igenis tudok a tőke szolidaritásáról, s ez a szolidaritás a magántulajdont

megtámadó szociáldemokratikus törekvésekkel szemben. Ezek leküzdése igenis közös érdeke mindenféle vagyonnak, de elsősorban az ingatlan tőkének. Kivált nekünk, magyaroknak, szarvashiba erről a szolidaritásról megfeledkeznünk. Nálunk a szocializmus eleitől fogva földosztási törekvésekben nyilvánult, a magyar nép előtt az uradalmak sokkal előbb képviselői a nagytőkének, mint az ingó vagyon, s ha sikerül őt harcba vinni a tőke ellen, bizony ott támadja meg azt, ahol közelebb éri, s a Zichyeken keresztül jut el a Rothschildokhoz.”

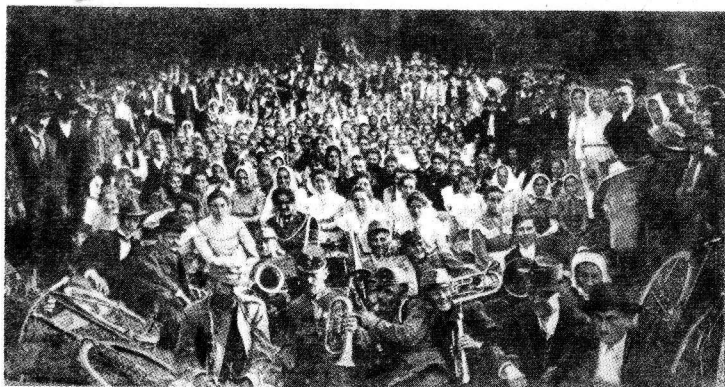
A geszti birtok ura s egyben az iparfejlesztő bankelnök személyesen is átélhette mindkét tőketípus érdekeit a szocialista munkásmozgalommal szemben. És az egymásrautaltság e tudata erősebb volt a jövőbe tekintő bölcsességnél, ebben a kérdésben is a változatlanságot sugallta.

Hiába volt tehát az a szándék, amely „visszafelé” lépve akarta a békét megteremteni, s visszaállítani „azt a bizalmat, mely egykor a parasztot mindkettőjük előnyére az úrhoz kötötte”, de éppígy az is, amely – ezt is angol példán bizonygatta egy közgazdász – „előre” akart lépni, felismerve, hogy nem mindig a legkisebb munkabér mellett legolcsóbb a munkaerő. Egyfelől túlságosan fejlett, másfelől túlságosan fejletlen volt a magyar gazdaság ahhoz, hogy béke legyen: a munkásmozgalmat megsemmisíteni patriarchalizmussal már nem, megszelídíteni gazdasági előnyökkel, politikai engedményekkel még nem lehetett. Eszközként tehát a kényszer maradt, a korlátozás, a „mézeskalács” – helyett egyedül a „korbács”.

Legfeljebb még a „mézesmadzag”.

Az eltévelyedettek felvilágosítása

A munkásmozgalom fellendülésére a legkényelmesebb magyarázatot a „lelkiismeretlen izgatók” okként való megjelölése jelentette. Erre lehetett a legkönnyebben felépíteni az erőszak legitimálását, már csak azért is, mert izgatók valóban voltak: a szociáldemokraták minden erejükkel ezt tették.

35. *Harcformák : sztrájkoló munkásnők*

A program így szinte magától adódott: el kell pusztítani a „kígyót”, s „a felizgatott népet vissza kell vezetni nyugalomához”. Az előzőhöz az erőszak, a másodikhoz valamivel több is kell, a nép megnevelése, „a kormányba, a hatóságokba, az urakba, az egyházba vetett hitének visszaállítása”.

A szocialista, szocialisztikus mozgalmak térhódításával együtt így létrejött, megszerveződött a velük szembeni ideológiai harc is. Ugyanazon az értekezleten, amelyet már bemutatunk, a hozzászólók erről is szót ejtettek. A szocialista izgatás korlátozása mellett többen hangsúlyozták annak szükségességét, hogy indítsanak el egy „jó irányú” propagandát, hogy az eszmékkel is ellensúlyozzák a szocialisták hatását. Hatósági ellenőrzés alatt álló munkásegyletek létesítését javasolták egyesek, mások ezt viszont aggályosnak tartották, mert féltek attól – mondjuk meg, joggal –, hogy ezek az egyesületek kicsúsznak az ellenőrzés alól, végül megint csak a munkásharc szervezeteivé válnak. Mások néplap kiadását javasolták. Ennek a javaslatnak ellenzéke nem volt, létrehozása azonban mégis nehézségekbe ütközött. Egyrészt a „népnevelésben” jártas szakemberek hiánya miatt – ugyanis ki gondolt még

csak néhány évvel azelőtt is arra, hogy nevelni kellene a népet! –, másrészt azért, mert lelke mélyén a többség mégiscsak azt hitte, hogy az izgatók megfékezése önmagában is elégséges lesz a nyugalom helyreállítására, de meg azért is, mert a kezdeti kísérletek nem sok jóval kecsegtettek. A városokban már megbuktak azzal a kísérlettel, hogy egy „nemzeti irányú” „józan” munkásszervezkedést hozzanak létre; az ún. Nemzeti Demokrata Munkáspárt s lapja, *A mi zászlónk* – a rendőrség jelentése szerint – „csak tengődött”, s aztán szép csendesen ki is szenvedett.

A központilag, a kormány által szervezett „népművelés” így igen korlátozott maradt. Inkább csak beszéltek róla, mint tettek, ebben elsősorban a „társadalom” segítségére vártak.

És onnan érkezett is segítség. Elsősorban a hagyományos ideológiai támasz, az egyház mozdult meg, pontosabban: erőteljesebben folytatta azt, amit már korábban is elkezdett.

A kilencvenes évektől kezdődően a klérus – mindenekelőtt a katolikus – bizonyos változtatásokat hajtott végre a munkáskérdés és a szocializmus értékelésében. Továbbra is folytatta a liberalizmus elleni támadásait, de ezzel egyidőben közvetlenebbül és nyíltabban is felvette a harcot a szocializmus és a szociáldemokrácia ellen. Így még szorosabbra fűzte kapcsolatát a fennálló társadalmi renddel, s elkötelezte magát annak védelmére.

Említettük már, hogy a Szent István Társulat a néphez szóló füzet sorozatába, a *Népiratok* közé egyre több szocialistaellenes broszúrát is felvett. Ezekben az írásokban a régi értékek, a haza, a család, de mindenekelőtt a tulajdon szentségének védelmezőjeként mutatkozott meg, és érdekes módon hiányzott az a szociális demagógia, amit korábban fel lehettünk. De ez nem meglepő, hiszen most nem az „urakat” kívánta jobb belátásra bírni akár a „vörös rém” felidézésével is, hanem a népet akarta rávenni arra, hogy törődjön bele sorsába, az „Isten által rámért szenvedésbe”.

Így egyidőben két vasat tartott a tűzben. Az urakat arról akarta meggyőzni, hogy változtatni kell – azaz szakítani a

liberalizmussal, a szabadgondolkodással, a vallás nélküli, „ridég” manchesterizmussal –, a népet viszont arról, hogy az adott világ a „lehetséges világok legjobbika” – változtatni nem kell, s nem is lehet. Szabó Ervin pontosan fogalmazta meg ez utóbbi céljukat: minden konzervatív módjára az „ember erkölcsi természetét” kívánták javítani, azt elérni – s csupán moralizálással –, hogy a munkás „szeresse az uralkodó osztályokat, tisztelje a tekintélyeket”.

Ez az irányvonal igen jól domborodik ki XIII. Leó pápa enciklikájának, a *Rerum novarum*nak a közvetítésében. Az uralkodó osztály számára Viktor Kolb jezsuita atya „fordította le” *A szociális kérdés* című komoly hangú, terjedelmes könyvében, a nép számára egy „népiratka”, a már említett *Mit üzen a római pápa a magyar népnek* című brosúra. Nos, a „tudományos” műben a „szociális” – értsd: antiliberális – pápa jelenik meg, aki új elvek alapján kívánja megreformálni a társadalmakat, a népiratkában viszont az urak papája, aki azt kívánja bebizonyítani, hogy a népet sújtó állapotok istentől származnak, és nem változtathatók. S Márton bácsi, a bölcs paraszt is ezt mondja a felizgatott népnek egy másik népiratkában: nem az urak, hanem a szocialisták a hibásak abban, ha fegyverrel lépnek fel ellenük, mert „...mindenki, aki a cucilistákkal tart, vétkezik az ország békessége, nyugalma ellen, a törvény hát fegyverrel némítja azt, aki szép kérésre és okos szóra nem hallgat... Hát addig, míg ezek a hamis próféták föl nem zavarták eszeteket, hallotta-e valaki is közülünk, hogy fegyvert fogtak volna az emberre?”

A manipuláció mai, kifinomult eszközeinek ismeretében rendkívül otrombának hat az efféle érvelés. De már akkor is éles ellentmondásokat hívott ki maga ellen, s nemcsak a szocialisták táborából. A TT vitájában Leopold Lajos egy másfajta keresztényszocialistát vonultat fel, az angol Kingsleyt, aki így nyilatkozott a keresztény elvek ilyenén felhasználása ellen: „A biblia a szegény ember Chartája, és nem rendőrségi vezérfonal, nem megkínzott igavonó barmok kábítószere, s nem külön a szegények számára készült büntetőkódex.” Ek-

kor azonban még másra használni nemigen tudták, s hangváltásra csak akkor kerül sor – de ekkor is igen elszigetelten, a keresztényszocializmus giessweini értelmezésében –, amikor a szociáldemokrácia már megsemmisíthetetlen erőként jelentkezett a magyar társadalomban. S innen nézve érthetőbb az a heves antiklerikalizmus, amely a szociáldemokrácián belül kialakult.

De nemcsak az egyház járt így el. A világi, sőt liberális indíttatású népnevelő szándék sem érvelt sokban eltérő módszerekkel. A *Magyar mesemondó* sorozat, melyet Gaál Mózes és Benedek Elek szerkesztett és részben írt is a nép számára, hasonló következtetésekre jutott. Nézzünk példaként egy verseszetet, Rudnyánszky Gyula – minek is nevezzük? verses regénynek, balladának? – *Két munkás* című, e sorozatban megjelent írását. Ilyen sorokat találhatunk benne:

„Küzd a munkás ezer bajjal,
De más is kél bús sóhajjal,
A küzdésben, szenvedésben,
Egyenlőség van már régen.”

A változtathatatlanság hirdetése mellett jóformán egyetlen újabb elemet fedezhetünk fel, de ennek hatékonyságát már nem becsülhetjük le. Magukat a szocialistákat kísérlik meg lejáratni, egyrészt a nép idegenek ellen érzett gyűlöletére apellálva, másrésztől pedig azt terjesztve, hogy a szocialistákat egyetlen cél vezeti: saját „piszkos zsebeik” megtöltése a néptől kicsikart fillérekből.

E röpiratokban megjelenő szocialisták általában idegenek, németek, zsidók, majd pedig – a konzervatív, agrárius szóhasználatban – mindehhez még „városiak” is. S agitációjukban, szervezkedéseikben magyarellenos érzelmek vezetik őket – hisz pl. Márton bácsi szerint a „német sógornak mindig is fejőstehene volt a magyar”. Egy másik röpiratszerző pedig, aki magát a „munkásnép igaz barátjának” nevezte, azt feltételezte, hogy a nemzetiségiek bérelték fel az izgatókat,

36. Harcformák : tüntetés 1912. május 23-án

hogy gyengítsék a magyarság összetartását. A bizonyíték? Az, hogy a szocialisztikus mozgalmak csakis az Alföld színmagyar vidékein törtek ki, s mi lehet ennek más oka, mint a nemzeti-ségi „rém”.

A századforduló után bizonyos modernizálódás is elkezdődik. A keresztényszocializmus már a szociális demagógiát is megkísérli felhasználni, s megindulnak a keresztényszocialista munkásszervezkedés előkészítő munkálatai is. De az alaphangot itt is, ekkor is sokkalta inkább a konzervatív módra értelmezett kereszténység, mint a szocializmus-fejezi ki, s a keresztényszocializmus aktivistái – többnyire papok – inkább imakönyveket – bennük szocialistaellenes imákat – s más „léleknevesítő” műveket adnak ki. Eszükbe sem jut, hogy a szocializmussal mint a nép sorsának javítását célként

kitűző politikai eszmerendszerrel vitatkozzanak: egyszerűen sátólától való, gonosz emberek mozgalmaként tárgyalják.

A korszakból egyetlen olyan népszerűsítő írást ismerünk, amely a szociáldemokrácia érvrendszerét cáfolja, s ez sem magyar termék, hanem – a szocialista brosrák java részéhez hasonlóan – németből történt fordítás. A német liberálisok egyik vezetőjének, Eugen Richternek egy nem kis elmeéllél készült pamfletjéről van szó, amelyet kétszer is kiadtak rövid időn belül, előbb az *Olcsó könyvtárban*, majd egy újabb sorozatban, a *Munkásfüzetekben*.

A könyv a győztes szocialista forradalom utáni állapotokat írja le napló formájában. Mondjuk, a könyv szellemes, mert a szocialista utópiákat fordítja visszájára, s így bizonyítja megvalósíthatatlanságukat. A napló egy kaszárnyszocializmus kialakulásának, anarchiába fulladásának s végül bukásának történetét írja meg. Az ábrázolt munkások kezdeti lelkesedése előbb apátiába, majd pedig ellenállásba fordul, s maguk vívják meg az ellenforradalmat is az elveket szigorúan és következetesen megvalósítani akaró korábbi vezetőikkel szemben.

A röpiratokon kívül más eszközöket is harcba vetettek. Népkönyvtárakat rendeztek be állami és társadalmi segítségével, népakadémiát szerveztek a munkások számára, szociális kurzusokat indítottak be és így tovább. S kifejezetten a szocializmus térhódítása ellen. Az 1902-ben megindított Erzsébet Népakadémia például így kérte a „társadalom” segítségét: „hátha az elvakult szocializmust adja cserébe a műveltségre szert tett munkásság”.

A szocializmusról itt elmondottak azonban aligha különböztek attól, ami a „népiratkákban” s a *Magyar Mesemondó* füzeteiben volt. A szocializmus a „haza, a vallás, a család és a tulajdon szentségeinek” ellensége, a szocialista pedig a lusta és iszákos munkás, a sötét célokat követő agitátor vagy legjobb esetben az álmodozó fantasztá és a félrevezetett tömeg képében jelent meg. Úgy tűnik fel, hogy a valóban demokráciák s valóban műveltek tág körében is.

Ugyanabban a *Budapesti Napló*ban s ugyanabban az évben, melyben a szilveszteri és újévi számokban a szocializmusról mint a jövőt formáló erőről beszéltek, az igazi demokrata Goda Géza a szocialistákat a gyűlölet apostolaiként állítja be. S írásművészetét – amelyet később is, ekkor is, sikeresen alkalmazta a demokrácia szolgálatában – most így forgatja: „Attól az időtől fogva, hogy Babeuf megkezdte propagandáját, a marxizmusig ezerféle szédelgő, féltudós és őrző tanította a világmegváltás módjait s jobbára úgy, amint azt az ál-Krisztusok szokták. Tanításaik a gyűlötségben és tudatlanságban gyökereztek.” S bár arról is szól, hogy vannak jó szocialisták is – azok ugyanis, akik nem politikai pártot, hanem iskolát, szövetkezetet, kórházat stb. alapítanak –, a többséget, az osztályharcos pártokba tömörülteket így jellemzi: „A gyűlölködés apostolai, a sunyi szocialisták vagy ami jóval inkább jellemzi őket, az egoisztikus kommunisták rendesen a maguk szegényes, nyomorúságos viszonyaikon keresztül nézik a világot, s a maguk pénztelenségéből indulnak útra, hogy felfedezzék a gyermekek éhségének s az özvegyek könnyeinek okozóit. Nem a szeretet viszi lelküket, nem a jóság irányítja gondolkodásukat, hanem a saját nyomorúságukból kiejtett gyűlölet, a harag, a féktelen, lelketlen irigység az a mesgye, melyen az emberi szenvedések okait és okozóit keresik... A sunyi, irigkedésből szocialistává lett világmegváltó apostolok a gyűlölet logikájával dolgoznak, s a tagadás szellemét viszik bele abba a harcba, amely a legtisztább szeretetért és a létező legnemesebb tiszteletért folyik. Ezek az emberek nem a szocializmus harcosai, nem az emberiség jótévői, hanem a gyűlölködés apostolai, a szocializmus Luciferjei.”

Így tehát a szabadgondolkodó s őszintén demokrata érzelmű Goda. És hasonlóan a magyar tudomány szinte teljes egésze is, melynek szocializmusfelfogása alig-alig különbözik a röpiratokból megismerttől.

A szocializmus a magyar tudomány előtt. II.

A magyar tudományt ismertetésünkben megint az a Földes Béla fogja képviselni, akitől a hetvenes évek közepén elbúcsúztunk. Az akkor még fiatal közgazdász ekkorra képviselő és egyetemi tanár, tudományos tekintély lett, a legnagyobb magyar képviselője „a társadalmi gazdaságtan rideg, üzleti jellegét erkölcsivé nemesítő, a szocializmust a tudománnyal kiegészítő társadalometikai iskolának” – mint ahogy ezt egyik tisztelője, Kuncz Béla a *Budapesti Szemle* 1911-es évfolyamában *A szocializmus irodalomtörténete* című dolgozatában megállapította.

Ő volt tehát az, aki „objektivitást”, a tudomány előfeltevésszerűségét ígérte mindig, amikor a szocializmusról beszélt.

Mindenesetre mintegy negyedszázados hallgatás után újra beszélni kezdett a szocializmusról. 1893-ban a vaskos, két kötetből álló *A társadalmi gazdaságtan elemei* című könyvének fejezeteként, majd átdolgozva, ugyanezen írásának 1898-as második kiadásában ugyancsak önálló fejezetben számolt be „a szocializmus főbb irányairól”, a „szocialisztikus rendszerekről”. Ő írja a három vaskos kötetből álló *Közgazdasági Lexikon* több száz soros *Szocializmus*-szócikkét. 1903-ban kibővítve önálló könyvben adja ki ugyanezt *A szocializmus fejlődése napjainkig* címen, s kisebb írásait már nem sorolva, 1910-ben megjelenteti *A szocializmus* című kétkötetes, több mint 800 oldalas monográfiáját.

Több mint ezer, németes alapossággal megfogalmazott oldal áll tehát rendelkezésünkre, hogy megtudjuk, mint vélekedett a magyar tudomány e téren legjelesebb tagja a szocializmusról. Próbáljuk hát egy-két oldalon összefoglalni.

A legszembevetőbb az, hogy milyen jelentős elmaradással követte a szocialista és a szocializmusról szóló irodalmat. Lényegében csak 1910-re éri utol az európai fejlődést. 1903-ig – néhány utalást leszámítva – egyenlő arányban foglalkozik a 19. század elejének és második felének szocializmusaival, s

jórészt az 1870-es években és korábban megjelent szocializmuskritikák alapján. Úgy tetszik, hogy csak 1910 előtt fedezi fel, hogy a jelenlevő szocialista munkásmozgalom voltaképpen a szociáldemokráciával azonos. 1893-ban a marxizmusról még jóval kevesebbet ír, mint az utópistákról és a ma már teljesen elfelejtett „szocialistákról” – akiknek nagy része soha életében nem volt szocialista. A marxizmusról alig másfél oldalt ír, míg a többi szocialista iskoláról tizet. 1898-ra egy kissé már módosul az arány, itt már 5 oldal jut a tudományos szocializmusra és 21 a többi iskolára, 1903-ban ismét, itt 14:59 az oldalakra átszámított arány. Viszont 1910-ben megjelent könyvében már több mint 200 oldalon csak a marxizmusról ír, s bár még mindig foglalkozik a cím alatt az öskeresztényektől kezdve az utópista szocialisták művein keresztül Bernsteinig mindenki-vel, beleértve kedvenceit, a katedraszocialistákat – tehát a szociálkonzervatívok képviselőit – is, már nem hagy kétséget afelől, hogy a legjelentősebb szocialista iskola a marxizmus.

A század utolsó évtizedében már szaporodó marxizmus-bírálatokat csak a legutolsó művében használja fel, holott a századfordulóra Európában majdnem mindenütt már ezek számítanak standard műveknek: Sombart, Tugan-Baranovszkij, Masaryk, Böhm-Bawerk s a többiek írásai, amelyekben a marxizmus konkrét, tudományos tételeinek elemzését, bírálatát találjuk meg, a történelmi materializmusét csakúgy, mint a politikai gazdaságtanét. A korábbi szocializmusbírálatoktól eltérően a fentebb megnevezett írók már nem a morálra, nem a „józan észre” vagy a vallásra alapoznak, hanem valóban tudósként közelítenek a problémához: a jelenségeket és azok összefüggéseit elemzik. Így pl. Sombart a kapitalizmus társadalmi struktúráját vizsgálja, egy másik könyvében a munkásmozgalmak történetét írja meg, Böhm-Bawerk az értéktörvény érvényesülését kíséri figyelemmel, Masaryk a történelmi materializmus alapkategóriáit elemzi stb. Ezek az írások már egy megváltozott helyzetet tükröznek: egyrészt a direkt apológia hatástalanságát, másrészt viszont azt, hogy – nem utolsósorban a marxizmus hatására – a társadalomtudományok na-

gyot léptek előre, s valóságos társadalmi igény merült fel a társadalmi, gazdasági, politikai jelenségek minél mélyebb elemzésére.

Az a gyanúnk, hogy mindennek oka nem műveletlenségében, gyenge olvasottságában van – hisz e fenti műveket korábban is megemlítette irodalmi utalásaiban. E hiányosságoknak gyakorlati funkciója – ideológiai, politikai funkciója – volt: nem akarta, nem tudta megérteni, hogy Magyarországon a modern szocializmus hódít egyre inkább tért. Árulkodónak érezzük olyan mondatait, mint pl. ezt: „A szocializmus gyengeségét mutatja az is, hogy majdnem minden író más elvi állásponton áll.” (E mondat szerepel mind a négy elsőként említett írásban.) S amikor „rendszerbe foglalja” a szocializmusokat, akkor teljesítménye már igazán bámulatos: ismer utópisztikus és gyakorlati szocializmust, ez utóbbin belül tudományos szocializmust (Rodbertust, a német szociális konzervativizmus megalapozóját is ide sorolja Marx mellé), államszocializmust s ezeken túl, számunkra kideríthetetlen alapon még pontosan húszat, arisztokratikust és demokratikust, fantasztikust és tudományost, békést és forradalmi, általánost és gazdasági, teljest vagy részlegest, materialisztikust és etikait, világít és vallásit, államit és állam nélkülit, politikait vagy polgárit, doktrinért és empirikust. S ezzel még nincs vége. Célja szerint újabb öt, alapelveit tekintve viszont további tizen négy csoportot állapított meg. S nem mulasztotta el, hogy figyelmeztessen rá: a „szocializmusok” ilyen nagy bősége már önmagában is bizonyítja, hogy milyen helytelen e sok nagy gondolkodó közül csak egyre esküdni.

Vizsgáljuk meg most, hogy mit mondott számára Marx. A marxizmus lényegét a következőkben fogalmazta meg: „... a kizsákmányolás, a tőke központosítása addig halad, amíg a társadalom tőkehüvelye szükségképpen magától szétreped... Ezen fejlődés be fog következni, midőn a jelen viszonyok tarthatatlansága előáll, és ezt siettetni nem lehet... ezen törvények érvényesülése és a helyes tudományos felfogás terjedésével a mai visszás állapotok külső forradalom nélkül fog-

nak megszűnni.” Majd – summázva a marxizmus szerinte való lényegét – így ír: „Ha tehát volna esetleg a tőkegazdaságnak oly alakja, mely a mainál jobb, anélkül, hogy ez a munkás javára válnék, Marx álláspontjából az elfogadható volna. Nem a munkások jobb helyzete, hanem a tőke helyesebb felhasználása és szervezése a közvetlen és tulajdonképpeni feladat.”

Igen sajátos értelmezése ez a marxizmusnak, s beleillik azoknak a „szocialistáknak” Marx-interpretációjába, akik – mint pl. Schäffle, még a hetvenes években – Marxra próbálták alapozni szociálkonzervativizmusukat.

Földes így elvette Marxot, a tudóst a szociáldemokratáktól. Nem tudományos nézetei élnek tehát a szocialista mozgalomban – mondja –, hanem az, hogy Marx és Engels „... forradalmi hajlamaikat nem tudták mindig megtagadni, és alkalomadtán forradalom szítása által akarták eszméik győzelmét siettetni”. De biztos, ami biztos, az 1893-ban még megjelent mondatát: „A kapitalisztikus rendszer megszüntetésére Marx szükségesnek tartotta, hogy a munkásosztály a hatalmat magához ragadja”, a továbbiakban kihagyja, így is szalonképesebbé téve azt a Marxot, akit már a képviselőházban is tekintélyként idéznek.

1903-ig tehát ezt az utat járja, hogy a szocialista mozgalmat elítélhesse. Mert miután azt megfosztotta nagy neveitől, úgy vélte, minden további nélkül jellemezheti a gyakorlati szocializmust, munkásmozgalmat így: „Egy fantazmagória létesítése kedvéért odateszi a fejszét az ember és a társadalom legnemesebb javainak gyökerére, a családra, az államra, a válásra, a szerelemre, a szeretetre, a honszeretetre, a haladási törekvésekre, az előrelátásra.” Tehát az „objektív”, „tudósi” megközelítésnek sommázata nem más, mint a brosúráké volt.

S ha 1910-ben már nem szerepel ez az 1903-ban megjelent mondat, úgy talán nem túlzás feltételezni, hogy emögött annak tudatosodása áll, amit ekkorra a „társadalom” egy jelentős része is tudomásul vett: a szocializmust már nem lehet kiirtani, esélye csak olyan politikának lehet, amely az együttélés

lehetőségeit teremti meg, „megszelídítve” a szocializmust. És ez a magyarázata annak, hogy gondolatmenetében ekkor már megjelennek a revizionisták érvei s azok a fentebb említett modern szocializmusbírálatok is, amelyek ennek az együttélésnek és megszelídítésnek a lehetőségeit kutatják: többségükben a szociálliberalizmus, a szervezett kapitalizmus megteremtésének útját.

De ekkor már a tudomány sem volt egységes a szocializmussal kapcsolatban, hiszen a társadalom sem volt az: voltak, akik még mindig a teljes konfrontációt választották – ezek érvelése a régi maradt –, és voltak, akik az együttélést, mi több, az együttműködést keresték a szocialistákkal.

A századforduló táján már nem Földes monopóliuma a szocializmus. Egyre gyorsuló ütemben vonja „ítélőszéke elé” más tudós is. Elemzések, részletes bemutatás helyett elégedjünk meg utalásokkal. 1899-ben a „tanítók könyvtára” második köteteként megjelent Schön Józseftől *A szocializmus ismertetése*, egy közel százoldalas könyv, amely azonban még a szocializmus schäfflei értelmezésével vitázik, 1903-ban Jászi Oszkár *A történelmi materializmus állambölcselete* című könyve, 1904-ben Pataj Sándor politikai esszéje, a *Magyar szocializmus*. 1905-ben Wolfner Pál *Osztályharcok a XIX. században*, 1906-ban *A szocializmus története és tanításai* című könyvei. Mailáth József, a „tudós gróf”, ahogy Szabó Ervin nem minden él nélkül nevezte, két könyvecskét is kiadott, melyekben a szocializmus múltjáról, jelenéről és jövőjéről értekezik. (Mindez a könyv címében is benne van.) Szilvek Lajos, a katolikus teológiai kar tanára több tudományos művet is írt, pl. *Egyház és szociáldemokrácia* vagy *A szocializmus vallása*. 1907-ben egy igazán mértéktartó és objektív szocializmusbemutatás is születik, Kovács Gábornak, a neves demográfusnak *A szocializmus* című könyve. Ez utóbbit a *Szocializmus* recenzense tankönyvként is elfogadhatónak ítéli.

Fordítások is megjelennek, részben az MTA Könyvkiadó Vállalatának kiadványaként, így pl. Leroy-Beaulieu könyve, az *Új szocializmus*, amely azonban legalább annyira támadja

az „államszocializmust”, mint a marxizmust. Mössmer *A német szocializmus* vagy Sombart *A szocializmus és a szociális mozgalom* című testes könyvei a *Társadalomtudományi Könyvtár* sorozatában jelennek meg, az előbbi támadva, az utóbbi mértéktartással és pozitívan ítélve meg tárgyát. S egyre több az olyan írás, ami ha nem is a szocializmussal foglalkozik, a szocializmust is érinti, a tárgyalás során figyelembe veszi a szocialisták tudományos álláspontját, s Marxot is egyre többen olvassák s idézik.

A tudományos folyóiratok lapjain is egyre gyakrabban jelenik meg a szocializmus és a marxizmus, sőt már bírálati szemponttá vált az, ha egy szerző, mondjuk a filozófia történetéről írva, csak sietve intézi el Marxot. Somló pl. ezt vetette Pekár szemére filozófiatörténeti könyvének bírálatában. Kuriózum ugyan, de említsük meg, hogy gróf Teleki Pál is hivatkozik egy Engels-írássra, *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című könyvére doktori disszertációjában. Igaz, hogy az egynejlőség kérdésében tartja tekintélynek, az állam kialakulásáról értekezve már nem említi felfogását.

A *Közgazdasági Lexikont* már említettük. Végezetül még annyit, hogy az egyetemen is megjelent a szocializmus speciális kollégiumi tárgyként, Medviczky Frigyes egyetemi ny. r. tanár, majd Somogyi Manó magántanár hirdeti meg.

A munkásmozgalom és jelenségei is a tudomány tárgyává válnak. Könyvek jelennek meg a sztrájkokról mint gazdasági és politikai jelenségről, a magyar munkásmozgalom történetéről – pl. Ferenczi Imre írt egy jeles könyvet e témakörben *A munkásaink szakszervezeti joga és mozgalma* címen. 1905-től kezdve rendszeres statisztikai jelentések jelennek meg magyarországi sztrájkokról és a munkásság gazdasági küzdelmeiről. Bernát István 1906-ban összegyűjtve kiadja a szocialista programokat, és számos szociálpolitikai tanulmány is megjelenik.

A magyar tudományos élet tehát felfedezi a munkásmozgalmat, a szocializmust mint szellemi és politikai áramlatot, s magát a marxizmust is, s egyre több példáját találhatjuk annak, hogy tárgyukkal tudományosan – ez nem azt jelenti fel-

tétlenül, hogy egyetértően vagy „objektíven” – foglalkoznak. Elemeznek, bemutatnak, ismertetnek, adatokat közölnek és rendszereznek, tehát nem elégednek meg a szidalommal vagy azzal a taktikával, amivel – láttuk – Földes is élt, hogy az utópistákon elverve a port azt állítsák, legyőzték a marxizmust.

A tudományban is kialakultak – ha úgy tetszik – iskolák, s ezek egyike-másika már olyan impulzusokat is adott, adhatott, amelyek olvasóit, hallgatóit – esetleg az elméleti kérdésfeltevések által is inspirálva – a politikában is új szemlélet irányába indíthatták el.

Neoliberálisok, demokraták, radikálisok

Annak jelei, hogy a szocialista munkásmozgalommal szembeni „nemzeti egység” lassan bomlani kezd, a századforduló táján mutatkoztak meg. Az „új szelek” első fuvallatait új folyóiratokban fedezhetni fel. A század első évében megjelent *Huszadik Század*, *Új Század*, *Új Magyar Szemle* a címlapon is újat ígért.

A *Népszava* – feltehetően Szabó Ervin írta e cikkeket – azonnal s többször is reagált megjelenésükre.

„Ezek a folyóiratok – írta az új szellemiséget már címükkel is kifejező három folyóirat kapcsán – azt mutatják, hogy magában a polgárság egy részében is felülkerekedett a tisztesség-érzet, s igyekeznek olyan orgánumokat szervezni maguknak, melyben komoly dolgokról komolyan és annyira amennyire függetlenül tárgyalhassanak. Mi egyformán távol állunk mindhármuktól, de kénytelenek vagyunk, s ez tulajdonképpen szomorú, megjelenésüket haladásnak vagy még inkább egy beteg állapot első javulásának tekinteni.”

Majd később, már ideiglenes mérleget is készítve, így írt a fent említett három közül a mindenképpen legfontosabb folyóiratról: „A *Huszadik Század* rövid ingadozás után, ma európaiságra törekvő irányzatot követ, s bár ez az irányzat a szocializmussal szemben elutasító, a becsületességet, a tudo-

mányos komolyságot és a Magyarországon különösen szokatlan és így annál inkább méltánylandó bátorságot az egyenes szókimondáshoz örömmel ismerjük el. Oly jólesik... az ország minden életerőit elfojtó, elsorvasztó sártengerében tiszta, friss áramlatot látni, hogy minden bizalmatlanságunk mellett, amelyekkel a polgári reformtörekvések iránt viseltetünk – mozogjanak akár a legelvontabb tudományosság terén is – a sajátos, példátlanul aljas magyar viszonyok közt kívánnunk kell, hogy a *Huszadik Század* gárdájának tisztító tevékenysége erősödjék, talaja szélesbedjék... Ha a *Huszadik Század* körül csoportosuló ideológok egy réteget törölnek is abból a két-százados piszokrétegből, mely Magyarország közéletére rakódott, ha csak egy szemernyivel is járulnak hozzá, hogy a politikai hazugságok halmaza csökkenjen, hogy a közállapotok őszinte feltárása ne menjen hazaárulás számba – kultúrmunkát végeztek, amelyeket elismerni a szocialisták késnek majd legkevésbé.”

Mi volt hát az az új, amit ezek a folyóiratok s mindenekelőtt a *Huszadik Század* hozott? Célja szerint kultúrát, tudományt, szabadgondolkodást – tehát mindazt, amit a liberalizmus már Magyarországon több mint fél évszázada, az első reformnemzedéktől kezdve, sőt még korábbi, a felvilágosodás híveitől kezdve ígért. Szimbolikus jelentőségű – s aligha véletlen –, hogy a lap címlapján, majd a lap körül megalakult Társadalomtudományi Társaság élén a nemesi liberalizmus nagy nevei álltak: a reformkor és 48, majd a 67-es szabadelvűség vezéralakjaié. Pulszky Ferenc fia, Ágost volt a Társaság első elnöke, s őt ifjabb gróf Andrássy Gyula követte. Pulszky Ágost nagy híré egyetemi tanár, képviselő, a liberalizmus meggyőződéses képviselője, s a gróf is haladónak számít osztályában, a modern művészetekért lelkesedik, egész gondolkodása európeér.

Innen nézve tehát semmi új nem történt. De mégis. A század utolsó éveiben a magyar szellemi és politikai életben minden eddiginél hevesebben jelentkező konzervatív áramlatokra adott válasz volt ez a lap, amelyben összeverődött a liberaliz-

mus számos áramlata, hogy aztán természetesen megint szétváljanak, amikor a társadalmi fejlődés újabb útelágazáshoz jutott.

A munkásmozgalommal és a szocializmussal kapcsolatos írásokban, előadásokban is ez a helyzet. Mivel nincs terünk a részletes bemutatásra, csak egy-egy példával szemléltetjük ezt.

Hegedüs Lóránt 1902-ben az angol munkásmozgalomról értekezik, s egyáltalán nem hallgatja el célját, azt ugyanis, hogy a „magyar közönségnek” be akar mutatni egy olyan munkásmozgalmat, amely a kapitalizmussal való kiegyezés talaján áll. „... a szervezett munkásság maga is belép ebbe a kapitalisztikus társadalomba. A mai rend alapján folyik tehát Angliában a nemzeti jövedelem megosztásának (sic!) nehéz küzdelme, s hazai talajon készül a jövő társadalma.” A munkásmozgalommal kiegyező liberalizmus elve ez. Gratz Gusztáv – láttuk már – ezen is túllép, az ő „szociális liberalizmusát” már semmi más nem választja el a szocializmustól, mint az, hogy „nem zárja ki a társadalmi tényezők szabad konkurrenciáját” – magyarul a termelés tőkés típusát. Saját liberalizmus-felfogását pontosan úgy különíti el tehát „a doktrinér liberalizmustól”, mint a „doktrinér szocializmustól”. S valóban, az állami beavatkozást sem zárja ki, ha ott a kapitalizmus szociális tartalommal való megtöltéséről van szó.

Somló Bódog pedig könyvében, *Az állami beavatkozás és individualizmus* című írásában éppenséggel egy demokratikus államkapitalizmus tervét vázolja fel, szinte pontosan azt, amit ma a demokratikus játékszabályokat tiszteletben tartó, „szervezett kapitalizmus” megvalósít.

De ugyanakkor Jászi Hegedüssel szemben azt állítja, hogy az angol munkásmozgalomnak is át kell majd térnie a politikai harcra, s az „valóságos osztályharcot jelent, melyet az öntudatos munkásosztály mindenütt a világon sorsa javítása érdekében folytat”, s melynek célja „öntudatos küzdelem a kollektív társadalmi rend létrehozására”. Vagy pl. Zigány Zoltán a szakszervezetekről írva egyetértően átveszi azt a megállapí-

tást, hogy az egész világtörténelem nem ismer olyan csatát, „... amely a napjainkban működő munkásegységek fontoságához – nagyítás nélkül is – hasonlítható volna”. És ő – Hegedüstől eltérően – a német szakszervezetekkel példálózik: „Mert míg a reichstreu, a szabadelvű és a keresztényszociális szakszervezetek a fennálló állami, egyházi és politikai szervezetek egy-egy cölöpéhez tapadtak hozzá vékony, kapaszkodó légyökökkel; addig a szociáldemokrata egyesületek a munkásosztályok közös érdekeinek kimutatásával az egyetemes osztályöntudatot és osztályönérzetet jelölték ki működésük bázisául. Bizonyítván, hogy az állam, az egyház, a politikai pártok mindegyike s valamennyi társadalmi osztály, réteg, kivétel nélkül minden alkalommal ellentétbe helyezkedik a munkások osztályérdekeivel: igen éles taktikai érzékkel elszigetelték magukat a saját osztályszervezeteikbe. S a következők fényesen igazolták e taktikai ösztön helyességét... a szociáldemokrata egyesületek a bérmunkásosztályok széles és mély rétegeibe eltéphetetlen erős gyökérral kapaszkodnak bele... Az ellenség félelme és barátsága igen világos intés volt a munkások számára, hogy merre forduljanak, hova tömörüljenek.” Zigány azt bizonyította tehát, hogy még gazdasági érdekeik képviselőit is hasznosabbak az önálló, harcos munkásszervezetek, mint a „birodalomhoz való hűség” talaján álló, a munkáltatóval való megegyezést kereső szakszervezetek.

A szocialista munkásmozgalom iránti szimpátia megnyilvánulásával gyakran találkozhatunk e folyóiratban. S ha elhangzanak szép számmal olyan, a magyar szociáldemokratáknak szóló célzások, felhívások, amelyek a revizionista, tehát a bernsteini és nem a bebeli út követésére biztatnak – többek között Jásztól is –, az ellenkezőjére is találunk több példát. Cikkek helyett csak neveket sorolunk: ír a lapban Szabó Ervin, Mérő Gyula, Garami Ernő, később Csizmadia, Kunfi és több más szocialista. Sőt, még a veterán radikális szocialistát, Engelmann Pált is megszólaltatják. S a szerkesztőség neki adott

igazat az avított, konzervatív patriarchalizmust képviselő Geléri Mórral szemben.

A *Huszedik Század* tehát helyet biztosított a szocialistáknak, s mi több, azoknak is, akik balról bírálták az SZDP irányvonalát, nem kevesellték, de sokallták békülékenységét.

A Társadalomtudományi Társaságban való szakadaskor többek között – de a lehangsúlyosabban – azt vetették a Társaság és a lap szemére, hogy túlságosan is a szociáldemokrata párthoz s a marxizmusához kötődött – ami nem volt teljesen igaz, de az bizonyos, hogy cikkeinek zöme rokonszenvet árult el az önálló, harcos magyar munkásmozgalom iránt.

De vessünk egy pillantást azokra az évekre is, amelyek megelőzték a felbomlást.

Jászi Oszkár, e körnek kezdettől fogva központi jelentőségű egyénisége s az innen induló polgári radikalizmus legnagyobb hatású szellemi és politikai vezére – 1910-ben így tekint vissza a tíz év előtti önmagára: „Irtóztunk a jogdogmatika kietlen paragrafusmagyarázataitól, a törvényszerűség gondolata nélkül kuriózumokat, genealógiákat s csatákat cséplő történetírástól, az egyre növekvő vallásos-nacionalista ideológiától s a haldokló 'liberalizmusnak' tehetetlen és gyáva politikai vergődésétől.” Az indulás tehát tipikus értelmiségi indulás.

S céljaik is „értelmiségiek”. „Fiatalok és optimisták” voltak, akik hittek a „fejlődési tan” optimizmusában, az eszmék és az igazság erejében, s úgy vélték – ismét Jászit idézzük –, „a fő dolog a mi szép, egyszerű és tiszta igazságainkra megtanítani az embereket. Racionalista és korrupciógyilkos lovagok voltunk, akik nem törődve a seregek szervezésével s a muníció előkészítésével, a terep kinyomozásával és a taktika szabályaival, lenézve és megvetve a hagyományokat és az évszázadok érzelmeinek erejét: büszke és magányos gerillaharcokat folytattunk evolúciós vagy utilitarista gyémántos hegyű lándzsáinkkal a feudalizmus és a klerikalizmus évezre-des lovagvára ellen... A széles néprétegek érdekeit akartuk felkarolni a kaszinók urai táplálása helyett, a természettudományt akartuk felemelni a vallási babonák füstölgő oltáira,

37. Kalapok egy tüntetésen

az emberszerető földi morált a hierarchiák megkövesült és Krisztus-ellenes osztályetikája helyébe, és a szűk látókörű, elmaradt, dühös és vérengző nacionalizmus romjain meg akartuk alkotni a művelt népek testvéri köztársaságát. Lehet ennél kábítóbb program és biztosabb diadal-remény? S akik látják az evolúció ragyogó végcéljait, mit törődjenek azok kis részletkérdésekkel és taktikával? Hisz soká nem habozhat a józan emberi ész, a helyesen felfogott önérdék, a mi boldogságot adó eszméink és a mai tudatlan, nyomorgó, fázó és véres jelen között.”

Amit 1910-ben, sok tapasztalattal a háta mögött, bölcs öngúnnyal szemlélt, az 1900 körül égő hit volt. E csoportosulás fiataljai valóban változást akartak, haladást előre, Európa felé.

Egyikük Kolumbusszal példálózva írta: „Azzal a bizalommal, mely Columbus csüggedt hajóslegénységét elfoghatta, mikor a végtelen, hónapok óta határtalan tengeren egyszerre úszó fatörzsek, kitépett gyökerek, valamely partról lesodrott nővények kezdtek mutatkozni. Még nem látták a szárazföldet, de az eléjük úszó törmelékek megnyugtatták őket afelől, hogy nincs okuk a visszafordulásra, hogy csak előre: *nyugat* felé.” S Leopold nem elégedett meg azzal, hogy az irányt kurzívval ugratta ki, le is fordította saját képét: „... a töredékes jelek, a megállapítható tények minket is arra sürgetnek, hogy még ha tudnánk se próbáljunk visszafordulni, a jelek előre szólítanak: nyugat felé.”

A Nyugat felé való haladás a liberalizmus megújítását, demokráciát, az anyagi és a kulturális élet gazdagítását jelentette számukra. Így a szociáldemokráciával való találkozásuk, mely szintén kultúrát és jólétet, demokráciát, azaz a tömegek politikai emancipációját hirdette – legalábbis minimális programként –, nem maradhatott el.

Demokratáink, radikálisaink azonban igen hamar válaszúton – sőt, mezsgyén – érezhették magukat. Vázsonyi Vilmos, egy másik lap, a demokrata *Új Század* főszerkesztője a következőképpen jellemezte helyzetüket:

„Állok tehát a két tábor között egy mezsgyén... mert a polgári osztály nem közeledik a demokráciához, hanem egyre nagyobb szeretettel ölelkezik a reakcióval, a munkások pedig a szocialista pártban joggal látják a maguk pártját.”

E csoportosulás további útja azt példázza, hogy milyen nehéz volt a „mezsgyén” megállni, ott haladni, és persze azt is, hogy e mezsgyéről többfelé lehetett elindulni.

Az „úri vihar” – ugyanaz, mely Adyt is a munkásokhoz üzte – csakhamar kirobbant. A felheccelődött egyetemi hallgatók Pikler Gyulát, a nagy híré jogfilozófust akarták elűzni a budapesti tudományegyetemről, Somlót tanártársai a Nagyváradai Jogakadémiáról. A harcos katolicizmus lapja, a *Religio* egyenesen így fogalmazott: „Csak egy lépés még, és egyszerre benne leszünk a család, a tulajdon, a trón, az oltárok teljes

38. Tüntetés után. Csendélet a Parlament előtt 1907. október 10-én

felforgatásában... Sion őrei, ha valaha, most – most legyetek éberek!” S mi tagadás, Sion őrei éberek voltak. Pergőtűz-szerűen jelentek meg a támadások ez új irányzat fórumai ellen, s természetesen, szocialistasággal vádolták meg Piklert, Somlót és Vázsonyt is, a *Huszedik Századot* éppúgy, mint az *Új Századot*. S amikor Vázsonyi tiltakozott ez ellen, a szociáldemokrata párt tudomására hozták, hogy lám, megtagadta elveit.

Hogy ki merre indult a mezsgyéről, abban ennek a vihar-nak is szerepe volt.

A neoliberalizmus irányába indulók többsége, Hegedüs Lóránt, Gratz Gusztáv s velük a TT egyik szakosztálya, a Munkásvédelmi Szakosztály visszakanyarodott a „nemzeti egység” felé. A szakosztály átment a hagyományos elveket valló Közgazdasági Társulathoz, majd Gratz és Hegedüs is többedmagukkal – természetesen az elnököt, Andrássy Gyulát is közéjük értve – 1906-ban kivált, s egy „nemzeti” társulatot, a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet hozták létre. Ugyanezt az utat járta Vázsonyi is, a demokrata párt-vezér; 1905-ben megtalálta helyét a nemzeti koalícióban, „összeölelkezett” a reakcióval, még a szélsőreakcióval is, a néppárti Kaas Ivorral, Rakovszky Istvánnal és táborával, az ultramontánokkal, antiszemitákkal, feudális érzelmű mágnásokkal és így tovább. Vitte tagadhatatlan ékesszólását, félelmetes debatterti képességét s a városi kispolgárságot is a döntően agrárius-konzervatív vezetés alatt álló táborba, megkísérelve, hátha mégis van lehetőség kompromisszumra a kispolgári és az agrárérdekek, a demokrácia és a konzervativizmus, a szabadongondolkodás és a klerikalizmus között.

Hegedüs Lóránt hamarabb, Gratz egy kicsit később – hiszen ő valamivel határozottabban képviselte az újliberalizmus szociális tartalmát – jutott vissza a „nemzetbe” –, de Tisza István új pártjában, a Nemzeti Munkapártban már ők is ott vannak. Reformszándékaikból jóformán csak annyit vittek magukkal, hogy el kell tűrni az önálló munkásszervezeteket. S a „nemzet” kormányában belügyminiszterré lett Andrássy

Gyula? – az européer arisztokrata? Ő a koalíció kormányra jutása után a munkásszervezetek ellen megindított hajsza egyik gyakorlati irányítója lett, s megalkotója a plurális választójogi tervezetnek, amelynek Európában ugyancsak kevés párja volt: egy nagytőkés vagy nagybirtokos szavazata akár a tizenkétszeresét is érhetne volna ennek alapján egy munkásénak.

A radikálisok Ady útján jártak, s őszinte szövetséget kötöttek a szocialista munkásmozgalommal. Némelyek szocialistává váltak, fenntartás nélkül. Mások, a zöm, mindenekelőtt Jászi, Szende Pál, Rácz Gyula, Pikler Gyula, ifj, Leopold Lajos, Kégl János, kissé visszahúzódoan, de nem elfordulva, Somló Bódog és mások, így a radikálisok hatása alatt szerveződő Galilei Kör ifjai s a *Huszadik Század* szellemiségével sok rokonságot mutató irodalmi és művészi csoportosulások, a *Nyugat* számos munkatársa, a Kernstock Károly körül szerveződő képzőművészek, a TT Munkástanfolyamokat Rendező Bizottságának legtöbb tagja s az oktatásban részt vevők többsége, majd a TT Szabad Iskolájának szervezői és oktatói – egy-két ezer neves és névtelen értelmiségi viszont szilárd szövetségre léptek a munkásmozgalommal. Elsőként kezdve ki azt a falat, amely a szocialista munkásmozgalmat gettóba zárta, kirekesztette a „nemzetből”.

Ezzel többet teljesítettek, mint amit Szabó remélt, többel, mint „szemernyivel” járultak hozzá a magyar közélet, társadalmi és politikai erkölcs tisztulásához. S ha a sokszor meg nem értett, félretett „szocializmusukkal” talán hozzájárultak is a szociáldemokraták elméleti tévelygéseéhez, mégis igazságtalan, mi több, értelmetlen lenne őket „rossz szocialistaként” megítélni. Ennél ugyanis minden bizonnyal fontosabb volt az, hogy jó demokraták voltak, egy olyan szellemi, kulturális és politikai irányzat képviselői, amelyből oly keveset ismert a magyar történelem.

Ha tehát demokrataként ítéljük meg őket, helyük mindenképpen a magyar progresszió élvonalában van. S a demokrácia erőinek megszervezésére irányuló tevékenységük igen

sok értéket tartalmaz – nem rajtuk múltott, hogy a várt áttörés ekkor nem következett be, s ahelyett, hogy a gettó falai leomlottak volna, ők maguk is karanténba kerültek a szociáldemokratákkal együtt.

„Rossz” szocialistaságuknak bizonyítéka lehet, hogy Magyarország felfedezésének programját az 1905 előtt a neofiták dühével és felületességével elsajátított marxizmus revíziójával kötötték össze, de azzal, hogy ezt a programot kiadták, s hogy hozzá is kezdtek megvalósításához, politikailag is igen jelentős tettet hajtottak végre.

„Káprázó szemeink előtt egyre színesebben bontakozott ki a társadalmi valóság rendkívüli bonyolultsága, az egymással küszködő erők sokszoros rétegzettsége, melyek sehogy sem akartak beilleszkedni a szimplista formulákba” – írta Jászi indulásuk után tíz évvel, s ezzel nagyon fontos problémára utalt. „Magyarország felfedezése” során a szociáldemokratáknak is sok újat tudtak mondani: kinyitották – sajnos, inkább csak szerették volna – szemüket a nemzeti és a nemzetiségi kérdésre, a társadalmi és nemzeti haladás összefüggéseire, a föld- és parasztkérdésre, s egyáltalán, a társadalmi-politikai erők tényleges, valóságos rétegzettségére, amit annak, aki politikát akar csinálni, mindenképpen figyelembe kell vennie.

Őket is egy nagy csalódás vezette ebbe az irányba; ők is a „megváltásban” csalódtak. „Az utópiák kéklő vizein jártunk; gyönyörű, színes elméletek pillangói után szaladtunk, s nagy részvétlenséggel néztük a körülöttünk elterülő zsíros és szomorú magyar életet. Minden gondolatunk Nyugat felé fordult: onnan vártuk nemcsak az elméleti fáklyagyújtást, hanem gyakorlati kezdeményezéseket is. Úgy éreztük, hogy ex occidente lux!, és nem kételkedtünk benne, hogy a rövid idő múlva diadalmas szocializmus tabula rasát csinálva, feudális állapotunkból egyszerre fog átvezetni bennünket a kommunista gazdálkodást folytató művelt népeknek gazdag, kulturális és szabad testvéri szövetségébe.”

E csalódásuk után a demokráciáért, Magyarország demokratikus átalakításáért folyó harcba indultak el, ugyanabba

tehát, amire a szociáldemokrácia is kényszerült. Így váltak szövetségesévé a szociáldemokratáknak, s nemegyszer gyűlöltebb ellenfeleivé társuknál a reakció képviselőinek. A Néppárt például az 1910-es évek elején a szociáldemokratákkal hajlandó volt „paktumra” lépni, de a megalakult Polgári Radikális Párttal semmiképp. És „Sion őreinek” dühét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a jobboldali radikális Burján Károly a *Magyar Kultúra* című katolikus folyóiratban 1914 augusztusában még Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáért is vád alá veszi a Társadalomtudományi Társaságot, egy aligha félreérthető utalással a Narodna Obrana és a TT közötti állítólagos összeköttetésekre és személyesen Jászi jó szerb kapcsolataira. „Mert az bizonyos – írja –, hogy amint a Narodna Obrana nem volt ártatlan dalárda, éppúgy a Társadalomtudományi Társaság velejében minden, csak nem tudományos és nemzeti célokat szolgáló egyesület.”

E radikálisok szellemi tevékenysége, a demokratikus Magyarország megteremtéséért folytatott harcnak való igaz elkötelezettsége, a nemzetiségi és a parasztpárti politikusokkal való kapcsolat keresése, s az, hogy ezeket az erőket a szociáldemokrata munkássággal együtt a demokrácia táboraként kívánták megszervezni, legalább annyira kihívta maga ellen a reakció táborának dühét, mint ahogy a szocialista munkásmozgalom.

És hogy joggal, azt Ady is igazolta. Újra magas kitüntetésként értelmezzük dicséretét: „Hitvallásom és hős örüitem / Az ő diktáló, tiszta lelkétől függ. / Ez is asszonyosság, de szívvel állom: / A Jásziság én akart ideálom.”

... és a politikusok

Hátravan még, hogy megvizsgáljuk, hogy alakult a politikai pártok viszonya a szociáldemokráciához.

Idéztünk már eddig is a politikusoknak a munkásmozgalommal illető kijelentései közül nem egyet. Most azonban fel-

adatunk az, hogy a politikai áramlatok különbözőségeire is figyeljünk, hiszen az úri politika tagolt volt. Igaz, hogy a szociáldemokráciával szemben ez később, csak a XX. században vált érzékelhetővé. Említettük már, hogy a parlament a szocialistaellenes intézkedéseket általában ellenvetés nélkül fogadta el, egyetlen ellenszavazat esett pl. a „rabszolgatörvényre”, s az agrárszocialista mozgalmak idején egy sem az ország „veszélyeztetett” részein kihirdetett kivételes állapotok ellen.

A parlamentben néha elhangzott egy-egy a szocialisták által kért interpelláció, melyben a többnyire függetlenségi párti képviselők hol kisebb, hol nagyobb indulattal magyarázatot kértek a „köszabadság” megsértése miatt, általában azonban nemcsak a kormánypárti többség, de az ellenzék is napirendre tért a kormány által adott magyarázaton. Nézzünk egy példát. 1899. március 16-án – egy nappal tehát a szabadság ünnepét követően – az SZDP vezetősége levelet írt az ellenzéki pártok vezetőinek, a nemzeti párti Apponyinak, a néppárti Zichy Jánosnak és a Függetlenségi Párt mindkét frakciójához, Kossuth Ferenchez és Polónyi Gézához, melyben kérték, tiltakozzanak a szocialisták elleni, a gyülekezési jogot sértő intézkedések ellen. Apponyi és Zichy egy rövid válaszban közölték, hogy kivizsgálás végett a levelet átadták a belügyminiszternek. Nem így Kossuth és Polónyi. Ez utóbbi legalább udvariasan, de kitért a közbenjárás elől, s miután leszögezte liberális elveit, így beszélt: „... a haza szent fogalma elleni izgatás céljaira szolgáló gyűlésre, ha én volnék a rendőrhatalóság feje, sohasem adnék engedélyt.” S ezután hozzátette: „Ha a szociáldemokrata párt a haza fogalmával való kibékülésnek útját egyengetné és támogatná, nagy örömmel állnék szóbeli érintkezés céljából is rendelkezésére.” Kossuth át sem vette a levelet, s csak közvetve, a párt lapjában, az *Egyetértés*-ben reagált arra: „a hazafias munkások érdekeit mindig szíven viselte és viseli – a nemzetközi érzelmekkel hivalkodó munkásokkal azonban mitsem törődik”.

A „nemzetköziekkel” tehát nincs párbeszéd.

Egy-két év múlva azonban mégis elkezdődött: az ellenzék a politikai harcok kiéleződése után egyre kevésbé bánták, ha az utcán akár szociáldemokrata munkások is, de tünettek mellettük, sőt főleg nemzeti követeléseik vagy a katonaság kérdésében megindított küzdelmeikhez óvatosan, lehetőleg titokban már segítségért is fordultak az SZDP-hez. Mindez természetesen nem akadályozta meg őket abban, hogy szidják a „hazátlan bitangokat”, sőt abban sem, hogy amikor a kormány került a szocialistákkal való „paktálás” gyanújába, mélysegesen fel ne háborodjanak ezen a botrányon.

1903-ra – nem tehetünk komolytalan megjegyzésünkről, s majd kiderül, hogy miért – ez már-már viccessé válik. Márciusban a kormányra támadt szinte a teljes ellenzék, s azzal vádolta, hogy titkos szövetségben van a szocialistákkal, s csak úgy röpködtek a „bizonyítékok”: Bokányi rendőrügynök, a rendőrség kinyomtatja az elkobzott szocialista írásokat, és propagandát csinál a szocialistáknak (arról van szó, hogy 1894 óta a fővárosi rendőrség, melyet országos hatáskörrel ruháztak fel a „szocialisztikus üzelmek” megfigyelésére, évi jelentéseiben egyre növekvő terjedelemben számolt be a szocialista munkásmozgalom tevékenységéről, s hivatalos jelentésében – amelyet a belügyminiszterhez terjesztett föl – valóban kinyomtatta a szocialista kongresszusok anyagát és számos szocialista röplapot, esetleg inkriminált cikk kifogásolt részeit is), s hogy – és ez volt a legnagyobb vád – maga a miniszterelnök is tárgyalta velük. Széll Kálmánnak arra a válaszára, hogy csupán a gyermekvédelemről szóló ankéttra hívta meg őket, Bartha Miklós dühödten fejtegette, hogy ilyen sehonnai bitang emberekkel ő egy asztalhoz sem ülne le, hogy a rendőrség egyenesen dédelgeti a szocialistákat, akiket pedig nem dédelgetni kellene, hanem – ez már Ugron Gábor leleménye – kiirtani, mint a patkányokat. Vázsonyi Vilmost és Vészi Józsefet, akik védelmükbe vették a szocialistákat, lehurrogják, pedig utóbbi csak annyit mondott, hogy ne nevezzék a munkásvezetőket élősdinek, hiszen az újságíró és a tisztviselő is dolgozik.

39. A kiránduláson is szocialisták!

S vajon miért volt ez a düh? Felsülésük miatt. Ugyanis az SZDP a katonai javaslat ellen csak úgy volt hajlandó tömegeit a Függetlenségi Párt oldalán mozgósítani, hogy benyújtotta saját számláját is: a munkásság nemcsak a katonai javaslat ellen tüntetett, hanem a sorokban ilyen feliratú táblákat is vittek: „A nemzeti színű pántlika nem szünteti meg a nép nyomorát.” S amikor még azt is követelték, hogy a függetlenségi párti vezetők után, de még ugyanazon a gyűlésen ők is beszélhessenek a többnyire szocialistákból álló tömeghez, akkor már elfogyott a „nemzetiek” türelme. A tömeg függetlenségiekre és szocialistákra bomlott, s – ez volt az igazi felsülés – a megjelentek nagy többsége a szocialistákkal ment

tovább. S természetes, hogy a kormánypárti lapok nem győztek eleget derülni.

A tárgyalások mégis folytatódtak. Hol az ellenzék, hol a kormány tapogatózott, újra és újra alkalmat adva a felsülésre és az úri politikán belüli ellenlbasok gúnykacajára. Mert roppant érdekes megbeszélések voltak ezek. Többnyire titokban zajlottak, Polónyi egy kis szállodában tárgyalt Goldnerrel s Bokányival, mások meglehetősen kétes egyének közvetítésével. Vegyünk egy tárgyalást szemügyre, amelyben már Khuen-Héderváry Károly kormánya jeleskedett.

Ismeretes, hogy ez a kormány az ellenzék obstrukcióját vesztegetéssel akarta „leszerelni”, s ebből óriási botrány keletkezett. A megkörnyékezett képviselők egyike színleg belement, majd a parlament szónoki emelvényén leszámolta a vesztegetési pénzt. Egy Szapáry gróf volt a szervező, de a szálak magához a miniszterelnökhöz vezettek. A bomba tehát felrobbant, s a parlament bizottságot választott az ügy kivizsgálására. És itt újabb bomba robbant.

A szocialisták bejelentették, hogy őket is meg akarták vesztegetni, mégpedig ugyanaz a Szapáry, aki képviselőket kívánt megvásárolni. A bizottság tehát behívta a szociáldemokrata vezéreket is, akik – bármily furcsa – ekkor lépték át először politikusként az országház küszöbét. A kihallgatásukról szóló jegyzőkönyv igen terjedelmes, és a sajtó ugyancsak hosszan foglalkozott vele.

Mit ajánlott a gróf a szociáldemokratáknak?

Goldner így vallott: egy Szeless Adorján nevű ember kereste meg őt, aki valamikor a szociáldemokrata párt körül forgolódott, majd kapcsolatba került gróf Szapáry Lászlóval. Innen tehát a közvetítő szerepre való alkalmassága. Arra kérte, hogy látogasson el Szapáryhoz, mert ő maga és a designált miniszterelnök – tehát Khuen-Héderváry Károly – nevében közölni akar valamit. Egyedül nem volt hajlandó menni, így a meghívást kiterjesztették két másik szocialista vezérre, Bokányira és Groszmannra is. Az egyik kérdésre válaszolva

Goldner rögtön közölte, hogy Viktor Adlernek semmi köze nem volt az ügyhöz.

A találkozóról beszélt a következőkben. „Elmentünk tehát gróf Szapáry Lászlóhoz, aki holmi konvencionális bókók között értésünkre adta, hogy ez idő szerint a szocialisták némi súllyal bírnak... azt mondta, hogy nagyon szíven viseli a munkásság érdekét, úgy ő, mint a deznált miniszterelnök, gróf Khuen-Héderváry, s éppen ezért azt kívánja tőlünk, jelöljük meg azt, amiért hajlandók volnánk attól az állásponttól, melyről ő a lapokban értesült, eltérni. Mi magunk részéről azt mondtuk, hogy mi az akciónkat éppúgy gróf Khuen-Héderváry mint minden kormánnyal szemben fenntartjuk, mert nekünk követeléseink vannak, amelytől mindaddig el nem állhatunk, míg azok teljesedésbe nem mennek... Többek közt azt mondtotta erre, hogy az egész szocialista programot ez idő szerint nem lehet megvalósítani. Megemlítette azután a gróf, hogy az angol munkások gazdaságilag szervezkednek, az úgynevezett Trade-Unionokban. Mi felemlítettük, hogy ezt mi is megtennők, de ehhez szükséges az egyesülési és gyülekezési szabadság. Erre Szapáry nemcsak mint a deznált miniszterelnöknek, hanem mint saját magának a véleményét is, tényleg kijelentette azt, hogy nálunk ez kivihetetlen, mégpedig nem annyira a szocialistákra, mint inkább a nemzetiségekre való tekintettel.”

Érthető, hogy ezek után a szocialista vezetők megkérdezték, hogy akkor vajon miért hívta őket, mit kínál fel a támogatásért. S a válasz valóban elképesztő, de mélyen jellemző: Szapáry felajánlotta, hogy a kormány teljesíti a szocialisták azon követeléseit – ilyen követelést azonban sehol és semikor nem fogalmaztak meg –, hogy a két forintnál kisebb értéket képviselő zálogkölcönöket magára vállalja.

Goldnerék erre nyersen búcsúztak és távoztak.

A munkásbarát gróf tehát ennyivel akarta megfizetni a szocialisták támogatását. Vagy többel is? A meglehetősen zavaros vallomásokból nem derül ki, hogy ígért-e többet, mindenestre feltételezhető, hogy ez után az első tárgyalás után a

Bánffy–Perczel-féle s szocialistaellenes rendelet visszavonásának lehetőségét is megcsillantotta. Úgy látszik, hogy erről a miniszterelnök is tudott. Ugyanis Polónyi igen kellemetlen kérdéseire Khuen-Héderváry annyit bevallott, hogy tudott Szapáry gróf missziójáról – aki rá „mindig bizonyos misztikus és különködő benyomást tett” –, s hogy az tényleg javasolta neki e rendelet visszavonását. De erre csak annyit válaszolt, hogy „Perczel miniszter rendeletét nem ismerem, de arra sem nyilatkozhatom, hogy mennyire lehetne óhajaiknak eleget tenni, hanem ha a szocialista vezéreknek van valami kívánságuk, méltóztassék azt folyamodvány alakjában a minisztériumba benyújtani, vagy hozzám hozni”. S azt is beismerte – igaz, módfelett körmönfontan –, hogy a tárgyalások megfeneklése után a kormány félhivatalosában, a *Magyar Nemzet*ben megjelent cikket – amelyet a szocialisták ismét „táncra való felkérésnek” értelmeztek, s a *Népszavában* utasították vissza – már megjelenése előtt ismerte. A kérdés így hangzott: „Azt méltóztatik megengedni, hogy a szerkesztőségben való előzetes értekezés alapján jelent meg ez a cikk. Az információt kegyelmes uram adta-e, vagy csak annyit mondott, hogy írjanak?” A válasz: „Azt nem mondtam, hogy írjanak, csak amikor kérdezték tőlem, mondtam, hogy írjanak. Amennyire tudom, a sajtóirodában készült a cikk.”

Végül a bizottság a szocialistákkal szembeni vesztegetés vádja alól felmentette a miniszterelnököt és Szapáryt is, mondván: „Oly politikai vétség, amely akár pénzzel, akár ígéretekkel vétkes politikai cselekvőséget állapítana meg, nem volt konstatálható”.

Fogadjuk ezt el. Valószínű, tényleg ingyen vagy majdnem ingyen akarták megvásárolni a szocialistákat, pontosan úgy, ahogy az ellenzék. Mert az is újra és újra megkísérelte ezt. A *Budapesti Napló*, a kormánypárti liberális Vészi József lapja viszont ezen mulatott. A *fekete és vörös* című kis jegyzetében írta: „Beszéli, hogy a pártegységhez való görcsös ragaszkodásnak [Arról van szó, hogy a Függetlenségi Párt ismét megoszlott, most abban a kérdésben, hogy folytassák-e

az obstrukciót, vagy „szereljenek-e le”. Sch. I.] egy olyan tényező az oka, amellyel eddig nem volt illő foglalkozni. A vidéki vendégszereplésre induló függetlenségiek mindenütt szembetalálják magukat egy vörös színű tömeggel, amely meg sem akarja hallgatni a beszámolót, hanem csökönyösen követeli a választói jog kiterjesztését, sőt az általános választói jogot. A szociáldemokrácia konkurrenciát csinál a Függetlenségi Pártnak, s ezt a konkurrenciát nagyon komolynak kell venniök, ha olyan erősen őrzik a pártegységet.”

A „vörös színű tömeg” utcára sereglése valóban kezdi éreztetni hatását. Kossuth már más hangon válaszol a szociáldemokraták egyik népgyűlésének felszólítására, mint négy évvel korábban: „Tisztelt Goldner úr! – hangzik a válasz. – Udvariassági kötelességet teljesítek, midőn Önnel tudatom, válaszol az Ön által mint elnök által aláírt közleményre, hogy a Függetlenségi és 48-as Pártnak régóta egyik sarkalatos programpontja az általános választói jog és a titkos szavazás létesítése. Ezért küzdök én, küzd és küzdeni fog a párt, mint elvei mindenikének megvalósításáért; a küzdelem módjára, taktikájára és részleteire nézve – természetesen – minden külső befolyástól eltekintve, maga határoz a párt.”

Úgy tűnik tehát, hogy létrejöhet egy valóságos politikai szövetség is, mert a szocialisták már korábban is kifejezésre juttatták, hogy amennyiben a Függetlenségi Párt komolyan fellép az általános választójog mellett, úgy cserében a munkásmozgalom támogatni fogja a kormány elleni harcukat s a nemzeti követeléseiket is.

Egy ilyen szövetség mélyreható változásokat ígért. A *Buda-pesti Napló* így értékeli a meginduló tárgyalásokat: „A szociáldemokraták odanyújtották egyik kezüket a küzdő függetlenségieknek. A demokratikus reformokra egyre jobban érik az idő... Az első, egyben legjobban érő gyümölcs a parlamenti reform... Ellenzéki körökben ma sokat tárgyalták azt a kérdést, hogy a legközelebbi napokban értekezletet tartanak a szocialistákkal, hogy miképpen kellene a parlamenti reform megvalósítására ad hoc szövetséget létesíteni...” A lap annak

a reményének adott hangot, hogy „... úgy látszik, a népuralom friss vesszője fog kihajtani, s az utóbbi napok kemény harcai után a parlamenti pártok új talajra fognak helyezkedni. Ez a talaj a népakarat lesz.”

A *Budapesti Napló* már egészen közelinek érzi a magyar politikai élet átszerveződését. Egyre többet cikkezik arról, hogy a „kisebbségi parlament többsége” nem alkalmas arra, hogy az országot vezesse. A válságot csakis egy olyan változás oldhatja meg, amelynek eredményeképpen az udvar és a kasszinó, az addigi két fő hatalmi központ mellé a népakaratot megtestesítő parlament is odakerül.

És valóban, 1903 közepének politikai küzdelmei valami hasonló átalakulást sejtetnek. Mintha most már rászánná magát a Függetlenségi Párt is, hogy nemzeti céljaiért való küzdelmét szélesebb alapokra helyezze, s ennek érdekében demokratikus követelésekkel kapcsolja egybe, s mintha a liberalizmus hívei is belátnák, hogy a konzervatívok megelégnélkül támadását ugyancsak a demokrácia alapjáról verhetik vissza leghatásosabban. S ha így történnék, akkor a szociáldemokrácia helyzete is megváltoznék, hiszen a demokratikus átalakulásért vívott harcban természetes szövetségese lenne mind a nemzeti függőség, mind a konzervativizmus ellen fellépő erőknek.

Azonban nem ez történt. A dualizmus érlelődő s nemso-kára nyíltan, egy súlyos politikai krízisben kirobbanó vál-sága a politikai struktúrának egy másfajta átalakulását hozta. A Khuen-Héderváry-kormányt Tisza István első kormánya követte, s ő másféle megoldást hozott. „A gyújtogató, csóvás ember” a dualizmus változatlansága mellett lépett fel, s itt legalább annyira fontosnak tartotta azt, hogy a parlamenti pártok ne helyezkedjenek „új talajra”, a „népakarat talajára”, mint azt, hogy a 67-es alapok érintetlenek maradjanak.

A „harcoló ellenzék” Tisza érkezésekor meghunyászkodott, és „leszerelt”. Az urak közti kompromisszumnak még csak a reménye is rögtön csökkentette demokratikus érzelmeik hevességét, s így igen könnyen le tudtak mondani a szocialis-

40. Az önművelés kötelesség! Fővárosi szocialista olvasókör

tákkal kötendő szövetségről. Hirtelen újra sértő lett annak még csak a feltételezése is, hogy egy úriember és hazafi rebellis elemekkel szóba áll. Ha sértés, akit illet, párbajjal vehet elégtételt. S ez meg is történt. Az egyik Zichy – ezúttal egy függetlenségi párti tagja ennek a nagy hatalmú családnak – ilyen „rágalom” miatt hívta ki párbajra Vészit. Vészi ugyanis írt egy cikket a „harcos” ellenzék és a szocialisták közötti tárgyalásról még 1903 forró nyarának végén. Ezt a címet adta neki: *Bokányiék és Zichyek*. E szarkasztikus írásában azt állí-

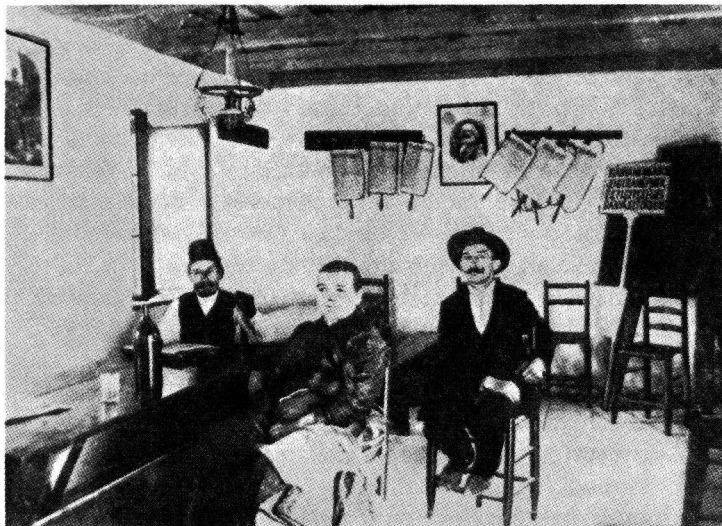
totta, hogy Zichy is megjelent azon a tárgyaláson, melyen Bokányitól kosarat kapott a Függetlenségi Párt. Ezt Zichy a parlamentben rágalmazásnak nevezte, mire megtörtént a duellum – szerencsére minden nagyobb sérülés nélkül. De per lett belőle, hiszen a párbaj büntetendő cselekmény volt. S itt hangzott el a következő párbeszéd: Zichy: „Vészi cikke sértő volt reá nézve, mert rebellis elemekkel való összejátszással gyanúsította meg.” Vészi: „... Azt a ténybeli állítását, hogy Zichy jelen volt azon a tanácskozáson, amelyen Hollóék a szocialistákkal a rendezendő tüntetés érdekében paktálni akartak, de Bokányitól kosarat kaptak, a *Magyarországból* [Ez egy függetlenségi párti újság volt. Sch. I.] vette. ... a cikkben semmi sértő nincs gróf Zichy Jenő ellen.” Zichy: „De van. Azzal gyanúsít, hogy Bokányiékkel cimborálok.” Vészi: „Ez nem sértés. Az érintkezés Bokányi Dezsővel, aki tisztességes és rendkívül művelt úriember, nem dehonesztáló dolog, sőt öröm és haszon. Bokányi a parlamentben is méltán helyet foglalhatna.”

Zichy: „Ezt nem tudom.”

Vészi: „Én tudom.”

Az 1903-as év nagy felbuzdulásából hát ennyi maradt. Vészi állította, hogy Bokányi úriember, s hogy méltán helyet foglalhatna a parlamentben is. De annak a pártnak a képviselője, amely szintén „hirdette” a választójogot, s amikor szorult a hurok, bizony rebellis elemekkel is tárgyalt, még erre a feltételezésre is csak egy nem tudommal válaszolt.

De mint ahogy e párbaj nem dönthetett ebben a kérdésben, a Tisza és az ellenzék közötti béke is rövid életű volt. Tiszának az a kísérlete, hogy a „kisebbségi parlament többségének” akaratát a kisebbséggel szemben érvényesítse s a házszabály revíziójával lehetetlenné tegye leghatásosabb fegyverük, az obstrukció alkalmazását s ezzel a parlament munkájának megbénítását, a vártnál nagyobb vihart kavart. A kormánypárt – a magyar történelemben először és utoljára – vereséget szenvedett az 1905 januárjában megtartott parlamenti választásokon. A rendkívül heterogén összetételű ellenzék

41. Vidéki szocialista olvasókör

elsöprő győzelmet aratott. S ezzel kezdetét vette egy majd két évig tartó kormányzati válság, ami természetesen a politikai harcok kiéleződésével járt.

„Harc dobogott, de zűrzavarosan...”

Nem lehet feladatunk az 1905–1906-os évek politikai válságának részletes bemutatása, minthogy ezt ugyanebben a sorozatban egy másik írás már megtette. Elégedjünk meg azzal, hogy röviden összefoglaljuk e két év eseményeit.

Kétségtelen, hogy ez a politikai válság sokat ígért a magyarországi szocialista munkásmozgalomnak. Mindenekelőtt azt, hogy meggyengül az az úri egység, amely a politika intézményes formáiból kizárta a magyar szocialistákat.

E remény nem volt teljesen alaptalan. A kiélezett politikai küzdelmek, egy mély politikai válság általában kedvező feltételeket biztosít a politikai tagozódás átalakulására s új hatalmi centrumok kialakulására. Ezt számos történelmi példa bizonyíthatta. Úgy tűnhetett, hogy most már valóban bekövetkezhet az a változás, amit a szociáldemokraták mellett a polgárság liberális és demokrata szárnya is várt: a meddő közjogi viták és harcok helyett az ország demokratikus fejlődését szolgáló kérdések kerülnek előtérbe.

A kormánypárt veresége nem egyszerűen egy kormány bukását jelentette. A király ugyanis nem a választásokon győztes koalíciót bízta meg kormányalakítással – s ezt nem is tehette. Az ellenzék programja egyszerűen elfogadhatatlan volt számára, minthogy erősen kérdésessé tette azt a kényes egyensúlyt, amin a dualizmus rendszere épült. Éppen ezért – az alkotmányos előírások megsértésével – a bukott kormány majd fél évig tovább vezette az ügyeket, s azután egy parlamenten kívüli kormányt neveztek ki, az úgynevezett darabont-kormányt.

Ezt a megoldást az ellenzék természetesen nem fogadta el. A parlament elvesztette működőképességét – a király több ízben el is napolta üléseit ezért –, s így egy abszolutisztikus kormányzáshoz hasonló állapot született.

Ennek súlyos következményei voltak. A politika – az intézményes keretek bénultsága következtében – az utcára került, s az ellenzék arra kényszerült, hogy tömegnyomással kísérelje meg akarátát a királyra kényszeríteni.

Az utcán viszont egy olyan erő is megjelent, amely nem illett be az egymással harcban álló két fél egyikének elképzeléseibe sem. S a szocialista munkásmozgalom nemcsak hogy ott volt, de Budapesten és néhány nagyobb ipari központban uralta is az utcákat – mi sem természetesebb, hogy mindkét fél szemet vetett rá. Ez azt a reményt keltette a szociáldemokratákban, hogy a döntetlen helyzetet a maguk javára segíthetik feloldani; erejüket annak fejében bocsátják valamelyik

tábor rendelkezésére, hogy az legfontosabb követelésüket, az általános választójogot megadja.

E várakozás megalapozottságát igazolta az is, hogy az ellenzék valóban újra tárgyalásokat kezdeményezett a szocialistákkal. Az 1905. januári választásokon bizonyos helyeken gyakorlatilag ez már szövetséggé vált, s ennek eredményeképpen a szocialisták – nem az anyapárt, tehát nem az MSZDP, hanem a demokratikus agrárpárttá váló Újjászervezett Szociáldemokrata Párt színeiben – két mandátumhoz jutottak. Békéscsabán és Szegváron a pótválasztásokon a függetlenségiiek támogatásával képviselővé választották Mezőfi Vilmost és Áchim L. Andrást. De további együttműködést sejtetett az is, hogy az ellenzék legfőbb ereje, a Függetlenségi Párt választási kampányában újra elővette az általános és titkos választójog jelszavát, s így tett az ugyancsak az ellenzéki koalícióban levő Néppárt, a Bánffy Dezső által alapított Új Párt s a Vázsonyi Vilmos vezette Polgári Demokrata Párt is. Ha e pártok képviselőit, valamint azokat a képviselőket, akik más párthoz tartoztak ugyan, de elkötelezték magukat az általános választójog mellett, összeszámoljuk, úgy a parlamentben többségbe kerültek az általános és titkos választójog hívei.

De tudjuk, e reformra nem került sor, sőt még csak elő sem terjesztették. Pedig a szocialisták nap mint nap hangoztatták, hogy e reform fejében az utcát birtokukban tartó tömegeiket felsorakoztatják a dinasztia abszolutisztikus tervei ellen.

Miért nem került sor mégsem erre a sokat ígérő megoldásra? Miért nem fogadta el ezt a feltételt a nemzeti koalíció, jöllehet ők maguk is tudták, az „átkos Bécs” elleni harcukban erejük nagyon megnövekedne általa?

Ha az egyesült ellenzék összetételét egy kissé alaposabban megvizsgáljuk, úgy gondoljuk, megtaláljuk ennek magyarázatát. Említettük már, hogy a győztes koalíció roppant heterogén összetételű volt. A Függetlenségi Párt maga is sokat változott ezekben az években. Sok mindent elárul az a tény

is, hogy maga Apponyi Albert csatlakozott e párthoz. De még fontosabb, hogy a koalíció politikai programjának kialakítására rendkívüli befolyásuk volt a kormánypártból alig egy-két hónapja kivált disszidenseknek, az Andrássy Gyula vezette mágnásoknak, akik csakhamar megalapították az Alkotmány Pártot. Az ellenzéki egység feltétele ugyanis az volt, hogy maga a rendszer ne változzék, épségben maradjon az a belső hatalmi struktúra, amely a földbirtokosok és a nagyburzsoázia sajátos egyensúlyán alapult. S Andrássynak és társainak annál könnyebben sikerült akarataikat érvényesíteni, mivel a Függetlenségi Párt tagjai között is szép számmal akadtak olyanok, akik elleneztek a demokratikus átalakulást s így a választójog kiterjesztését. A függetlenségiek minden vonakodás nélkül megadták az egységért ezt az árat: programjuk eme pontjának megvalósítását a távoli jövőbe helyezték át. S ez csakhamar cáfolatlanul kiderült. Mutatták az egyre másra születő új megfogalmazások. Idézzünk ezek közül egyet, Kossuth Ferenc „zseniális” megoldását: a függetlenségiek nem ígérték, csak hirdették az általános választójogot.

Ez világos beszéd volt. Nem szegték meg tehát szavukat, ha csak védik az alkotmányt és nem kívánják annak megváltoztatását, s egyébként is – ez már Apponyi megállapítása – a koalíció „az alkotmány sáncaiba és nem romjaira akarja bevezetni a népet”.

A szociáldemokraták és a „nemzeti” ellenzék szövetsége tehát nem valósulhatott meg, mert ennek lehetséges alapját, a demokratikus átalakulást szolgáló reformokat a koalíció irányadó elemei nem akarták, a szocialistákat viszont nem érdekelté az, amiért a parlamenti ellenzék harcolt. Egyszerűen nem tulajdonítottak jelentőséget azoknak a követeléseknek, amelyeket a koalíció szegezett szembe az udvarral.

1905 nyarán egy bomba robbant. A „darabontkormány” belügyminisztere, Kristóffy József tárgyalásokat kezdeményezett a pártvezetőséggel, s csakhamar megegyezés született: a kormány hajlandónak mutatkozott arra, hogy szövetséget köt a szociáldemokráciával. Merész, noha nem példa nélkül

álló kísérlet volt ez. A „népet” kívánták felsorakoztatni a „nemzet” ellen, egy „demokratikus cezarizmust” a dualizmust pusztulással fenyegető nemzeti követelésekkel szemben.

A dinasztia nehezen szánta rá magát erre a lépésre. Érthetően, inkább csak fenyegetésnek szánta, s a koalíció behódolását várta e lehetőség megcsillantásától. Kristóffy e tervét ugyan királyi jóváhagyással, de mégiscsak magánvéleményként terjeszthette elő. A szocialisták mégis kaptak rajta, s a felkínált lehetőség eredménye lett az akkor is, azóta is sokat vitatott Garami–Kristóffy-paktum.

Egy új politikai tagozódás körvonalai jelentek meg itt – mint mondtuk – lehetőségként. De kézzelfogható eredményei is lettek. A szociáldemokraták tevékenységének feltételei kétségkívül könnyebbé váltak, s ennek eredményeképpen a szocialista munkásmozgalom erejének növekedése újabb lendületet vett. Megindult a földmunkások szervezkedése is, s alig fél év alatt nagyon előrehaladt. 1906 közepére több tízezerre tehető a szociáldemokratákhoz csatlakozott szervezett földmunkások száma. A szakszervezeti mozgalom harcának feltételei is javultak, a belügyminiszter sorra engedélyezte országos szervezeteinek megalakulását. Ennek is következménye, hogy a szervezett munkásság száma újra megduplázódott, s elérte a másfél százezret. Sőt, a kormány odáig ment, hogy anyagi támogatást is adott – egyes visszaemlékezések szerint 50 000 koronát. Nem rendelkezünk bizonyítékkal rá, de valószínűsíti ez állítás igazságát az, hogy a párt költségvetésében ebben az évben különösen magas az adakozásból származó bevétel összege, meghaladta ugyanis a 80 000 koronát.

Viszont a kormány, következképpen az udvar is, javított pozícióján. A szociáldemokraták tömegei ellensúlyozták a nemzeti koalíció által szervezett tömegnyomást, s ennek rendkívül nagy volt a jelentősége. A kormánynak ugyanis nem kellett nyílt erőszakot alkalmaznia, Budapest és néhány más nagyobb város utcáit a munkásság szilárdan ellenőrzése alatt

tartotta, s kézzelfoghatóan bizonyította, hogy a „nemzeti koalíció” nem léphet fel a nép nevében.

A politikai harc tömegharccá változott, kikerült a parlament és a kaszinók falai közül, s valóban azt ígérte, hogy a „népakarat” is intézményesült politikai erővé válik.

Az újabb történelmi elemzések bebizonyították, hogy a „demokratikus cezarizmus” valóban egyik lehetséges alternatívaként jelent meg e politikai válságban. A Monarchia vezető körei ugyanis három lehetőséget fogalmaztak meg. Az első – és számukra a legkívánatosabb – az volt, hogy behódolásra kényszerítik a koalíciót, s a dualizmust bomlasztó követelések feladása ellenében őt bízzák meg kormányalakítással. Második lehetőségként a katonai megoldással számoltak. Kidolgoztak egy olyan tervet, miszerint – ha az ellenzék továbbmegy, s követeléseit komolyan véve az ország elszakadását is vállalja – akár harc árán is biztosítják a Monarchia egységét. Harmadik megoldásként – és a Fejérváry-kormány ezt szorgalmazta – vették számba a „nép” felsorakoztatását a „nemzettel” szemben; szociális és demokratikus reformok megvalósítását, hogy ezáltal törjék meg a főleg a nagybirtokra, a dzsentrire és az úri középosztályra támaszkodó ellenzék ellenállását.

Mint korábban már jeleztük, e megoldási lehetőséget Krisztoffy királyi jóváhagyással, de mégiscsak magánvéleményként pendíthette meg. Később a kormány többi tagja, így maga a miniszterelnök, Fejérváry Géza is elkötelezte magát mellette – s ezzel bizony a balek szerepét játszották el. A beígért reformok ugyanis az udvar számára sem voltak kívánatosak, a Monarchia egységéért alighanem ez lett volna részükről is a legmagasabb ár. Mert valódi, érdemleges reformokról volt szó. A választójog kiterjesztése mellett szó esett az adóügy reformjáról a nagybirtokosság érzékeny veszteségével, parcellázásról, nagyvonalú szociálpolitikai intézkedésekről, az egyesületi törvény modernizálásáról stb. Olyan változtatásokról tehát, amelyek sokban egybeestek a demokrácia híveinek követeléseivel, haladásvágyaival. Nem csoda, hogy e prog-

42. Művelődés – öntevékenység.
Építőmunkások színelőadása: A forradalmi nász

ram visszhangot váltott ki köztük: Vészi József, majd őt követve maga Ady is „darabonttá” vált, hivatalt vállalt a „nemzetietlen” kormány szolgálatában. S egy pillanattig Jászi is hitt e megoldásban. Egyik levelében arról ír, hogy képviselőséget is vállalna Kristóffy mellett, s esélyt látott arra is, hogy ez a program akár a többséget is megszerezhetné az új választásokon.

Az események azonban csakhamar bebizonyították, hogy a reménykedők újra csalódtak. Nem volt szükség valódi erőpróbára, a felülről jövő demokratizálás ígérete is elegendő volt mumusnak. Az ellenzék újra szögre akasztotta programját, „leszerelt”, s megtörtént a „nemzet” és uralkodója újabb kibékülése. S természetesen a legkevesebb változást ígérő első alternatíva alapján.

Igaz, hogy ez semmit nem oldott meg a válság okai közül, de az is igaz, hogy a kiegyezést lehetővé tevő külső és belső

kompromisszumok fennmaradását csakis ez biztosíthatta, csakis ez adott lehetőséget arra, hogy konzerválják a megújulásra képtelen dualizmus rendszerét. S erre csakhamar bizonyíték érkezett: az egész válságot kirobbantó Tisza István azonnal hátba támadta a „demokratikus cezarizmus” programját hirdető Kristóffy, s híveit szembefordította a dualizmus rendszerét a társadalmi reformokkal megújítani szándékozó tervekkel.

Kristóffy új pártalapítási terve látványosan megbukott. Még a mindenkori kormánypártiak, a szabadelvű „mamelukok” sem csatlakoztak a Haladó Párthoz, s ami ennél mérhetetlenül fontosabb, a merkantil körök, az ipari burzsoázia sem sietett egy antifeudális tömörülés kialakítására. Legfeljebb néhány liberális és demokrata értelmiségi kínálta fel – de ezek is vonakodva – támogatását. Az úri politikusok meglepő egységet mutattak e reformokkal szemben, mert az, amit nyerhettek volna vele, aránytalanul kisebb volt, mint amit veszíthettek. A demokratikus reformok ugyanis alapjaiban veszélyeztették volna érdekeiket. Félő volt, hogy megnövesztenék az amúgy is rettegést keltő „rémek”, a vörös rém és a nemzetiségi rém erejét. S félelmük – lássuk be – indokolt volt. Az anakronisztikus társadalmi viszonyokat – a dolgozók millióinak, a nemzetiségeknek gúzsbakötését – csakis anakronisztikus uralmi viszonyok tarthatták fenn, olyanok, amelyek az úri osztályok és rétegek belügyének tartották meg a politikát. Mivel arra nem volt mód, hogy „megvesztegessék a népet”, nem maradt más hátra, mint hogy „a nemzet kitagadja a népet”.

Ez a rövidlátó, de semmiképpen nem irracionális döntés megpecsételte Kristóffy kísérletének kudarcát.

A koalíció megpuhult, s az „elvfennntartás” mellett kormányt alakított a király feltételei alapján.

A szocialisták reményei ezzel füstbe mentek. A „kormány-szocialisták”, a „Burg-zsandárok” – a Kristóffyval paktumot kötő MSZDP-t hívták így a koalíciós lapok – éppúgy vesztek voltak, mint a koalíció „házi szocialistái”. (A darabontok

a Mezőfi- és Áchim-féle „hazafias” szocialistákat, az Újjászervezetteket illették ezzel a kifejezéssel. Sch. I.) A „korona” és a „nemzet” közti béke antidemokratikus alapon született meg, lényegében csak egyetlen feladatot megoldva: érintetlen maradt mind a dualizmus, mind az ország politikai társadalmi berendezkedése. A válság valódi okainak megoldása lekerült a napirendről, meghíúsultak a nemzeti remények csakúgy, mint az ország demokratikus átalakulásának reménye. Ady így írt erről egy fél évtized múlva:

„Összeomlásoknak ideje volt
S ez összeomlást már előre láttuk:
Az úrfajták ekkor egymás között
Gyujtogatták és oltották a lángjuk.
Mi már tudtuk, hogy a halálbagoly
Föluhuzott fejük fölött vidáman,
De azt is tudtuk, hogy ilyen ledérnek
Indult forradalmak nem hamarost érnek.”

A szociáldemokrácia és a magyar társadalom

Az 1905–1906-os „csodálatos Tél és kora tavasz” lezárultával a magyar szocialista munkásmozgalom már második kudarcán elmélkedhetett. A 19. század végére azt kellett belássa, hogy a „megváltás” nem sikerülhet, hogy – idéztük már Garami szavait – „messze van még az út, amely a munkások anyagi és erkölcsi nyomorúságából való felszabaduláshoz vezet”. Most azt kellett megtanulják, hogy „... ilyen ledérnek indult forradalmak nem hamarost érnek”.

Persze, e két csalódás között nagy a különbség. A 19. század végén még abban reménykedhettek, hogy a szocializmus győzelme old meg minden problémát. 1905–1906-ban reményük nem volt ennyire radikális. Nem a kizsákmányolás rendszerének megsemmisülését várták harcuk eredményeként, ennél jóval kevesebbet, „csak” Magyarország demokratikus átalakulásának megindulását, azt, hogy hazánk felzárkózik „a művelt nemzetek sorába”, létrehozza azt a politikai berendezkedést, amely kiemeli Ázsiából, s Nyugat-Európához csatlakoztatja. A kapitalizmus akadálytalan fejlődését remélték, a feudalizmus erőinek megtörését, demokráciát s ezzel a munkásosztály gazdasági és politikai harca feltételeinek kulturáltabbá válását.

De ez sem teljesedett be. Az úri társadalom ellenállását az MSZDP most sem törhette meg. Hogy miért nem? Elöljáróban két idézettel felelnék, az egyik 1903-ból, a másik tíz év múltán, 1913-ból származik. Az elsőt Weltner Jakab, a másodikat Nyisztor György kongresszusi felszólalásából idézzük.

Weltner így válaszolt 1903-ban Kovács József nagykanizsai

küldöttnek, aki az általános sztrájk eszközének harcba vetését javasolta a kongresszuson: „Hogy legyen általános sztrájk, az teljesen önöktől függ. Hosszanak oda, hogy a munkások 90%-a szervezve legyen, s akkor rögtön kimondjuk az általános sztrájkot. Addig, míg a munkásságnak csak 8–9 %-a van szervezve, gondolni sem lehet az általános sztrájkra. (Helyeslés.) Ha ez a 8–9 % abbahagyja a munkát, akkor ez nem általános sztrájk, hanem általános nevetség lenne. (Zajos helyeslés.)” S most nézzük az 1913-as kongresszusi jegyzőkönyvből Nyisztor fel szólalását: „... nyilvános népgyűléseken, ahol csak én fogok szavalni meg Landler elvtárs, és csak mi fogunk bizonykodni, hogy rettentő erősek vagyunk, nem érjük el. [Mármint az általános választójogot. Sch. I.] Landler elvtárs nagyon jól tudja ezt és Schwarcz Gábor is, hogy ebben a kérdésben tisztán az erő dönt csak. Nem úgy vagyunk itt, mint a régi egyiptomi világban, amikor még, azt hiszem, isteneket imádtak, és mindent az istenektől vártak, és mert szenvedett a nép, azt hitte, hogy majd az istenek küldenek valakit, aki megváltsa őket. Ma nem így van... Hiszen, ha őszinték akarunk lenni, legjobban szeretnők, hogy mi most ezt a rothadt társadalmat kidönthetnénk a sarkából és holnap a szocialista társadalmat csinálhatnánk meg! (Egy hang: „Jó volna!”) Jó volna. (Derűltség.) Azonban nincs erőnk hozzá. Éppen a választójognál is így vagyunk.”

A „megváltáshoz” is, de egy reformhoz is kevés volt tehát az erő. S noha ez nem teljes és végső magyarázat a kudarca, realitását nem vonhatjuk kétségbe; a politikában valóban az erő dönt. Nézzük meg hát mindenekelőtt, milyen erőt képviselt a szociáldemokrácia ebben a válságperiódusban, s aztán térjünk ki annak vizsgálatára, hogy miért csak ekkorát, s vajon meglevő erejét jól használta-e föl.

„Az új tábor, mely jólétet és kultúrát ígér”

A válság által felkavart magyar politikában a mérleg nyelvének szerepét eljátszani törekvő szociáldemokrácia 1905. szeptember 15-én a parlament előtti téren tartott seregszemlét. Nagy napnak ígérkezett ez a péntek. Nemrégiben még úgy volt, hogy az elnapolt parlament újbóli összehívásának napja az igazság napja lesz. Az ellenzék vagy hajlandóságot mutat arra, hogy a nemzeti követeléseket kiegészítve, maga terjeszti elő a demokratikus reform tervét, vagy pedig betervezik az új kormányprogramot, középpontjában az általános választójoggal. A szociáldemokrácia arra készült, hogy tömegeivel gyakoroljon nyomást a honatyákra. Nos, a szociáldemokrácia megtette a kötelességét.

A pártvezetőség felhívására „hatalmas”, „nyugodt és mégis félelmes”, „végtelen, zárt sorokban”, „rémitő rendben, tömegben”, „amit még nem látott Budapest”, vonult fel száz-ezer ember, hogy nyomatékot adjon a párt memorandumának, amelyet azonban – milyen ellentmondás – csak közvetítő segítségével adhattak át a Ház elnökének. A kívül álló tömegeknek ugyanis nem volt a parlamentben képviselője.

A fentebb idézőjelbe tett szavak egy polgári lap, a liberális *Budapesti Napló* szavai. S a lap főszerkesztője, Vészi József még annál is többet sejtett, mint látott. A felvonuló százezer mögött ott látta az ország „tizenötmillió proletárját”: „Ez a százezer főnyi tömeg jelképnek is hatalmas. De még hatalmasabb az, aminek jelképes megjelenése: a nép.” S e békés felvonulást mintegy utolsó figyelmeztetésnek ítéli: „hova lenne az osztályállam és mihez fogna az osztályparlament a tizenötmillió proletárnak e passzív rezisztenciájával szemben?” – teszi fel vezércikkében a kérdést. „E kérdés hátborsóztató” – ez saját válasza rá.

Százezer valóban sok. De ott volt-e mögöttük az a tizenöt millió proletár valóban? Igaz volt-e az a képlet, amit előbb

a szociáldemokraták, azután a liberálisok egy része s végül a kormány maga is felállított: a nép egésze áll szemben az urak parlamentjével.

A szociáldemokrácia biztosan hitte ezt, ha nem is a jelen, de a jövő igazságaként mindenképpen. S ezért mindig nevükben beszélt. De mennyien támogatták valójában szóvivőjüket? Azaz az erőviszonyokat valóban kifejezte-e a fenti képlet?

Aligha. Nemcsak hogy az egész nép nem állt mögötte, de még a munkásság jelentős része sem. A „nép” egyik része a nemzeti ellenállás bűvkörébe vonva a Függetlenségi Pártot követte, másokat a Mezőfi és Áchim képviselte „parasztsozializmus” kapcsolt a „nemzetiekhez”, a városi kispolgárság egyes csoportjai Vázsonyi után haladtak kacskaringós útján. A nemzetiségi tömegek pedig ekkortájt fordulnak nagyobb számban saját politikusaik felé. Megint másokat a vallási érzelem a Néppárthoz kötött, vagy a keresztényszocialisták irányába tájékoztak, s már szép számmal voltak olyanok is, akik valamiféle agrár érdekképviselőt keresve a nagybirtok járszalagán a város ellen fordultak.

A nagy többség azonban – s ezt a *Népszava* többször nagy elégtétellel állapítja meg – közönyös volt ugyan a nemzeti jelszavakkal szemben, de ugyanakkor – ezt mi tesszük hozzá – süket volt a demokratikus követelésekre is. És néma a politikában. Egyszerűen nem jutott el hozzá a politika, nem hallotta, nem hallgatta a szocialisták szavát sem, hanem apatikusán tűrt, vagy a „néma forradalom” alternatíváit, a kivándorlást, a szektát találta meg.

A „tizenötmillió proletár” nagyobb része tehát hallgatott, egyik kisebb része tévelygett – az „új tábor” csak a nagyobb városok utcáin nem volt kisebbség. És szövetségesei is csak maroknyian voltak. A Társadalomtudományi Társaság radikális elemei, néhány szabadkőműves páholy – nagyrészt az előbb említett radikálisok hatása alatt álló – tagsága, néhány tudós, író és újságíró. Szellemileg komoly értéket képviselve, de politikailag alig.

A munkásmozgalom gyakorlatilag egyedül állt. S bár ereje

igen gyorsan növekedett, mégis kisebbséget jelentett. A munkásságnak is csak 10, legfeljebb 15 %-a tartozott hozzá, az ország felnőtt férfilakosságának pedig alig 2–3 %-a. S bár jól tudjuk, hogy a politikai erőviszonyok nem fejezhetők ki ilyen számokkal, mégis, jelzésként sokat mondanak. Megmutatták a párt átalakítóerejének korlátait.

Szólunk már arról, hogy a párt csakis tömegnyomásával szólhatott bele a politikai történésekbe. Fegyveres harcra nem gondolhatott – s minden bizonnyal azok az alkalmankénti felszólalások is, amelyek az „orosz” módszerek követését javallották, inkább az általános sztrájkra, mintsem a fegyveres felkelésre vonatkoztak. Ne felejtjük el ugyanis, hogy 1905-ben Oroszországban egy megvert hadsereg és egy háborús vereség által megtépázott államapparátus állt szemben a kastélyokat égető paraszti felkelőkkel és a fegyveres felkelésre vállalkozó munkásokkal, míg Magyarországon az erőszakapparátus érintetlen volt. Itt a lángokat nem a parasztok, hanem – mint Adyt idéztük – az urak gyújtogatták, s igencsak vigyázva.

Milyen eszközökkel rendelkezett tehát a párt? Tömegeit arra használhatta, hogy nyugtalanságot keltsen, s hogy nyomást gyakoroljon a hivatalos politikára. Ígéretét, miszerint „nem lesz addig nyugalom Magyarországon, míg az általános választójogot meg nem kapjuk”, jó két éven át beváltotta. Népgyűlések százain és nagy tüntetések tucatjain keresztül újra meg újra harcba indult, és gyakran fenyegetett keményebb eszközökkel: az általános sztrájk kimondásával. De meg kell értsük, hogy óvatos volt ennek tényleges meghirdetésével.

1903 óta ugyan nagyot haladt a fejlődés útján, de mint mondtuk, a munkások többségét nem vonta magához. S egy általános sztrájk kudarca pontosan attól fosztotta volna meg, ami legnagyobb ereje volt, bebizonyíthatta volna, hogy a nép nagyobbik része nem hallgat rá. Nem utolsósorban ez tartotta vissza attól is, hogy 1905. szeptember 15-én országos sztrájkot hirdessen, mert míg Budapesten sikerre számíthatott, vidéken már kevésbé.

1907. október 10-e bizonyítja, hogy nem a gyávaság volt az,

ami a keményebb fellépéstől visszatartotta. Ekkor ugyanis országos sztrájkot hirdetett. S bár a sztrájk adatai megbecsülésre méltóak, s nyilván senkinek sem jutott eszébe, hogy „általános nevetségnek” tartsa, mégis, kiábrándító volt a nagy várakozáshoz képest. És figyelmeztetés, ami még mindig érvényes volt. „... messze van még az az út...”

E napon – a kereskedelemügyi miniszter által kiadott statisztika szerint – az egész országban 176 000 munkás sztrájkolt. Ha e kiadvány alapadatát vesszük figyelembe – az 1900-as népszámláláson alapult –, akkor a munkásoknak mintegy egyharmada követte az MSZDP sztrájkfelhívását. Valójában sokkal kevesebben, hisz 1907-re az ipari munkások száma jelentősen megnövekedett, s az 1900-ra vonatkoztatott – s jóval alábecsült – félmillióhoz képest minden bizonnyal megközelítette az egymilliót. Ehhez viszonyítva tehát nem minden harmadik, hanem csak minden ötödik, hatodik munkás tette le szerszámát.

A sztrájkolók területi megoszlása további problémákra utal. Az összes sztrájkoló munkás közül több mint 95 000 a fővárosban és környékén élt, a fennmaradó, durván számolva mintegy 80 000 sztrájkolónak pedig több mint fele tizenkét nagyobb városban dolgozott. Ezeken a helyeken – ha az 1900-as munkáslétszámhoz viszonyítjuk – a sztrájk valóban nagyarányú, a munkásoknak felét, sőt háromnegyedét is magával ragadta. S máshol? A vidékre jutó kb. 350 000 munkásra 40 000 sztrájkoló jut, ott tehát csupán minden nyolcadik, kilencedik munkás szüntette be a munkát, valójában még ennél is kevesebben, hisz az ipari munkásság száma vidéken is növekedett.

Az MSZDP tehát nagyarányú erősödése ellenére is, még mindig csak az ipari proletariátus kisebbik részét sorakoztathatta föl. S bár e munkások jelentős része komolyan el volt szánva a harcra, önmagukban aligha érhettek el döntő eredményt. Nem akadályozhatták meg, hogy az urak kioltásuk a maguk gyújtotta lángot.

Azt állítjuk ezzel, hogy az MSZDP mindent megtett, amit

lehetett, s mindent a legjobban tett, amit tett? Korántsem. S erre a továbbiakban még kitérünk, akkor majd, amikor az MSZDP-nek a magyar társadalomról és saját feladatairól alkotott képét vesszük szemügyre. De azelőtt még vizsgáljuk meg, hogyan vészelte át a szocialista munkásmozgalom az 1905–1906-os reményeinek összeomlását.

Az I. világháborút megelőző években 1906-ban volt a legtöbb szervezett munkás. A csúc 153 000 tag volt, s ebben szép számmal szerepeltek a földmunkások is. Országos szövetségüknek még a koalíciós kormány ellentámadását követően is, az év végén, 24 000 tagja volt.

Az úri ribillió nyújtotta szervezkedési lehetőségeket a szociáldemokraták tehát jól használták ki. A hozzájuk csatlakozott munkások száma egyetlen év alatt a kétszeresére emelkedett. A hatóságok zavart, néha elnéző magatartása ezekben az években vidéken is könnyebbé tette a szervező munkát. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy itt gyorsabb volt a növekedés. 1905 januárja és 1906 decembere között Budapesten csak kétszeresére, míg vidéken négyszeresére növekedett a szervezett munkások száma, és elérte a százezres határt.

A magyar munkások szervezettsége ebben az évben megközelítette a nyugat-európai szintet. Ezt bizonyítja a Szakszervezeti Internacionálé ez évi jelentése is. A bizonyára nemcsak Magyarországra pontatlan adatok – ami elsősorban abból következett, hogy a bázisszám, tehát a szervezhető ipari munkások száma már több mint fél évtizedes népszámlálási adatokon nyugodott – szerint a szervezettség szintje Magyarországon 28%-os volt, de nem volt sokkal magasabb Angliában, Németországban és Svédországban sem. Ezekből az országokból ugyanis 35–40%-os szervezettséget jelentettek. Ausztriából csupán 18%-ot – ebben persze benne van az összes „Lajtán inneni” terület, tehát az elmaradottabb keleti tartományok csakúgy, mint a fejlettebb Csehország és a szorosan vett Ausztria –, Norvégiából, Olaszországból vagy Spanyolországból csupán 5–6%-ot s a Balkánról még ennél is kevesebbet.

S az európai mezőnyből – Olaszország mellett – magasan

kiemelkedett a mezőgazdasági munkásság szervezettségét mutató adat, Magyarországon 1,38%-os volt, míg a többi országban csupán néhány század százalék.

E számokon mérve úgy tetszik, hogy Magyarország ebben a két évben nagyot lépett előre a „művelt nemzetek” felé.

Azonban nem tekinthetünk el az abszolút számoktól sem. Láttuk, hogy az impozáns számarány Magyarországon mintegy 120 000 szervezett ipari munkást jelentett. Ausztriában a kisebb százalék viszont 200 000-et, s Németországban és Angliában már 2–3 milliót. És itt ennek is jelentősége van.

A koalíció hatalomra kerülése, az urak közti béke e „kompországot” újra visszabillentette, ha nem is Ázsia, de Kelet-Európa felé. És ennek jelei a szervezett munkások számában azonnal megmutatkoztak – a városokban kevésbé, de a vidéken drasztikusan. „Ázsiában” újra a szolgabírák lettek az urak, s a kormány támogatásával, nemegyszer kezdeményezésére csaknem azok a viszonyok álltak helyre, mint 1905 előtt. Az elnyomó, korlátozó intézkedések – valamint az ipari konjunktúra újabb hanyatlása – megakasztották a fejlődést, sőt komoly visszaesés következett be. 1907 és 1909 között az 1906-ban elért nyereség szinte teljesen elveszett. Budapesten csak 15%-os volt a csökkenés, vidéken azonban szinte összeomlásszerű. A korábbi százezer szervezett munkás helyett csak 37 000 maradt meg a szervezetekben. A földmunkásokat tömörítő szervezet, a Földmunkások Országos Szövetsége szinte teljesen eltűnt, ez évben már alig 1500 tagja volt.

A munkásmozgalom tehát szervezett tagjainak majd felével fizetett a „korona és a nemzet” új kiegyezéséért.

Mégis a mozgalom összehasonlíthatatlanul erősebb volt, mint annak előtte. A városokban, mindenekelőtt Budapesten és környékén szilárdan megvetette lábát, s betört a gyári proletariátus soraiba is – beszéltünk már róla, hogy legerősebb szervezetévé a vas- és fémmunkások szervezete lett, amely már nagyrészt a gyárak népét gyűjtötte egybe. A szakszervezetek erejének növekedését mutatta az is, hogy pénztári forgalmuk-

ban nem vehetünk észre akkora visszaesést, mint a taglétszám-ban. A bevétel ugyan csökkent, de a csúcshoz képest, az 1907. évi 1 944 233 koronához képest a mélypont, 1909 nem volt oly nagy távolságban, ekkor 1 506 637 koronát fizettek be a munkások.

A gazdasági harcban megszerzett pozíciókat sem vesztette el a munkásság. Igaz ugyan, hogy a sztrájkharcok hevéssége és sikeressége csökkent az 1905–1907-es évekhez képest, a sztrájkok miatt kiesett munkanapok száma – a *Szakszervezeti Értesítő* adatai szerint – az 1907-es csúcshoz képest, az 1 825 000-rel szemben 1909-ben csak 418 000 volt. Megnövekedett a munkaadói „sztrájkok”, a kizárások aránya is (1906-ban az arány 652 : 70, 1909-ben 181 : 32 volt), de a munkásság – mindenekelőtt a szakmunkásság – nagyrészt megtartotta a korábban kivívott eredményeket; a munkaidő csökkentését, a munkabérek emelkedését, sőt szervezetének elismerését is kiharcolta. Egyre inkább terjedt a kollektív szerződések rendszere, s ennek keretében a munkáltatók a szakszervezeteket hivatalosan is tárgyalófélnek ismerték el. Ezzel összefüggésben a bérmozgalmak egyre nagyobb hányada sztrájk nélkül, tárgyalások útján zajlott le, úgy tehát, ahogy ezt a szakszervezetek már rég javasolták, de a munkáltatók – a jó tanácsok és a „józan ész” ellenére is – csak nehezen fogadták el. A szakszervezetek jelentése szerint – 1911-től kezdve választották ezt külön – a munkáskövetelések nagyobbik részét már „békés” úton érték el. 1911-ben pl. – ekkor már újra megkezdődik a szakszervezetek tagságának gyarapodása – 28 143 munkás ért el megegyezéssel, 8654 munkás pedig sztrájkharccal átlag napi félórás munkaidő-csökkentést, 19 162 munkás tárgyalással, további 17 801 munkás pedig harccal átlag 135 korona évi bérnövekedést.

Nem valószínű, hogy tévednénk, ha ezek mögött a számok mögött nemcsak a munkáltatók megegyezésre való hajlandóságának, de a munkásszervezet erejének növekedését is felrételjezzük. A szakszervezetek jelentős része már olyan létszámmal, olyan anyagi háttérrel rendelkezett, s a szervezett

munkásság szolidaritása már annyi bizonyítékot produkált, hogy a munkáltatók közül mindenki, aki tehetett, megegyezéssel akarta biztosítani az újra meglóduló konjunktúra kihasználásának lehetőségeit.

A lassan-lassan csak beinduló állami szociálpolitika mögött is ott sejtjük a munkásmozgalom erejét; a kompromisszumokra való hajlandóságáról ismert Wekerle minden bizonnyal számolt vele, amikor az ipari munkásság helyzetét javító törvényeket terjesztett elő.

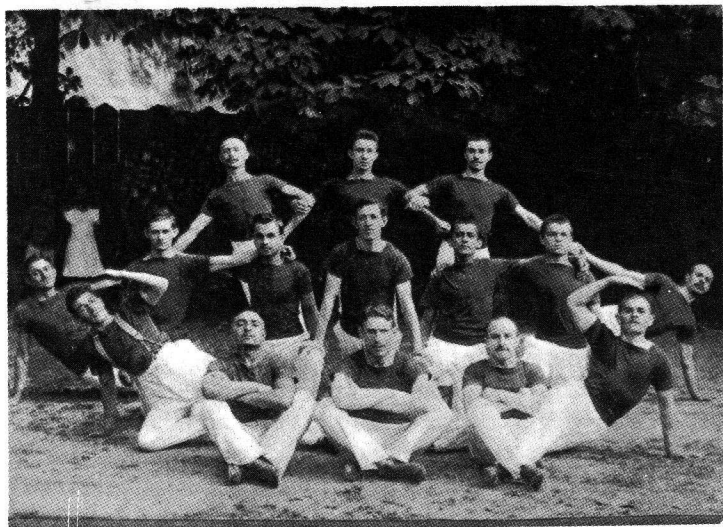
A „boldog békeidők” utolsó éveire, nem függetlenül a munkásszervezetek harcától, a századelő munkásnyomorához képest az ipari munkásság viszonylagos jólétet harcolt ki magának, olyat, amely majd tíz-húsz év távlatából nézve aranykor-nak számított.

És az MSZDP? Mivel a szakszervezetekkel való összefonódása szinte változatlanul érvényben volt, a politikai mozgalom erejét a fent elmondottak szintén jellemzik.

Az 1905–1906-os fellendülés során szerzett pozícióinak jelentős részét a párt megőrizte. A szervezett munkásság szilárdan állt mögötte, sőt talán még mások is. Láttuk, az 1907 októberében meghirdetett egynapos, kimondottan politikai célért meghirdetett általános sztrájkban többen vettek részt, mint amekkora a szervezett munkásság létszáma volt. S bár a hanyatlás jelei kétségtelenül megmutatkoztak, a párt még mindig jelentős tömegeket tudott az utcára hívni.

A szervezettségben való előrelépés jórészt kiegyenlítette a veszteségeket. Ezekben az években a pártszervezetek kiépítése is előrehaladt, s az ország számos városában hivatalosan is megalakultak. Több helyen már függetlenített párttitkárokat is alkalmazni kellett. 1907-ben állandó titkárság működött már Aradon, Debrecenben, Kassán, Kolozsvárott, Lugoson, Miskolcon, Nagyváradon, Pozsonyban, Szegeden, Székesfehérváron és Temesvárott. A vidéki szervezkedésért ezek a titkárságok viselték a felelősséget, s e munkájukban további megyei és városi szervezetek segítették őket.

A párt anyagi helyzete is tovább szilárdult. A napilappá vált

43. *Ép testben ép lélek! A Munkás Testedző Egyesület tornászai*

Népszava el tudta magát tartani, s az, hogy példányainak nagyobbik fele előfizetés formájában lelt olvasóra, bizonyította, hogy a párt tagjainak öntudata erősebbé vált.

Az MSZDP évi bevétele tehát akkor, amikor a szervezett munkások száma a legmagasabb fokot érte el – 1906–1907-ben –, közel 450 000 korona volt. S itt nem tapasztaljuk azt a nagyarányú visszaesést, mint aminek a szervezett munkások számának vizsgálatakor tanúi voltunk, sőt az anyagi eszközök még gyarapodtak is. A mélypontnak tekinthető 1909–1910-es elszámolási évben a bevétel majd 100 000 koronával több volt, mint három évvel korábban. S különösen a *Népszava* erősödött látványosan: a nyereséget teljes egészében a *Népszava* bevételeinek növekedése hozta.

Úgy hisszük, hogy joggal feltételezhetjük e számok mögött azt, hogy noha a szervezett munkásság száma csökkent, a szer-

vezetben megmaradtak öntudata, elkötelezettségérzése emelkedett. Ezzel függhet össze az, hogy a párt a nehéz esztendőekben is képes százezreket megmozgatni. Az utcai tüntetések a koalíció hatalomra jutása után sem kevésbé hevesek és népesek; a nemegyszer a karhatalommal való összecsapással befejeződő gyűlések és felvonulások sora bizonyította, hogy nem volt üres fenyegetés a párt által kiadott jelszó: nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az általános választójogot a munkásság meg nem kapja.

Az MSZDP a beígért nyugtalanságot elsősorban ezekkel a tüntetésekkel valósította meg. Említettük, hogy ezek hevesége növekedett. A korabeli sajtó, sőt bírósági tárgyalások és ítéletek is bizonyítják, hogy ezekre a tüntetésekre a munkások egy része felfegyverkezve vonult ki, néhányuknál revolvereket, sokuknál vasrudakat, vasdarabokat és köveket találtak. Nem túrték hát a kardlapozást, a tüntetések „szétugrasztása” nemegyszer valóságos ütközetek árán sikerült csak.

A pártvezetőség természetesen nemcsak a közvetlen tömegnyomást használta fel, hanem kiterjedt propagandatevékenységet is folytatott.

A *Népszava* volt harcában a legfontosabb fegyver. Azonban a mintegy 25 000 példányban megjelenő napilap mellett a nemzetiségi nyelven kiadott újságok is erősödtek. Ezek közül a német nyelvű lapok voltak a legelterjedtebbek, a központi *Volksstimme*, a temesvári *Volkswille* és a pozsonyi *Westungarische Volksstimme*, de rendszeresen megjelent – komoly anyagi áldozatok árán – a román *Adverul* és a *Glasul Poporului*, a szerb *Narodni Glas*, a szlovák *Slovenska Rabotnicke Noviny*, és támogatták a Fiumében kiadott olasz nyelvű *Il Lavoratore* című munkásújságot is.

Időről időre nagyarányú röplapkampányt is indítottak, évente az egymilliót is elérte példányszámuk.

A megerősödött anyagi helyzetük lehetővé tette egy elméleti folyóirat kiadását is. 1906 végén megindult a *Szocializmus* kiadása. Füzet- és könyvkiadásuk is változatlan lendülettel folyt. Újabb és újabb kiadásban jelentek meg a kátéirodalom

legjobb darabjai, de ezek mellett újdonságok is. Kiadták a nemzetközi munkásmozgalom jeleseinek egyes elméleti írásait is, így pl. Kautsky, W. Liebknecht, Lafargue egyes műveit s eredeti magyar alkotásokat is: Szabó Ervin *Szocializmus* című írását vagy Rácz Gyula problémagazdag politikai elemzéseit, a *Pusztuló Magyarország* és a *Társadalmunk osztálytagozódása* című tanulmányait.

Tüntetések, népgyűlések sora, a megnövekedett írásbeli és szóbeli propagandatevékenység eredményeképpen a szociáldemokrácia politikai súlya tehát semmivel sem csökkent. Az ipari proletariátus egy jelentős része rendíthetetlenül mögötte állt. Az „új tábor” magva tehát átvészelte a nehéz éveket, mi több, bizonyos nyereséget is elkönyvelhetett.

Ezek sorában – a már korábban felsoroltak mellett – két dolgot említek még meg. Mindkettő arra utal, hogy a szociáldemokrácia a magyar társadalmi-politikai élet jelentős tényezője lett.

Egy korábbi fejezetben már ejtettünk néhány szót arról, hogy a szociáldemokrácia köré vont karantén falán 1905-től kezdődően repedések mutatkoztak. Beszéltünk arról is, hogy a „bevett” politikai erőcsoportok is megkezdték felemás kísérleteiket a kapcsolatok felvételére, s arról is, hogy ezek ekkor még igen csekély eredményeket hoztak. Nos, a koalíció felbomlása után már határozottabb lépések történtek. A szociáldemokraták és a mindenkori polgári ellenzék közötti tárgyalások már nem keltettek szenzációt, s többé nem fordulhatott elő olyasmi, mint korábban, amikor is párbajjal záruló összecsapást válthatott ki a szocialistákkal való „cimborálás” vádja. A parlamentbe nem kerültek be a szocialisták, de az egyes politikai pártok már úgy bántak vele, mint akik tudják, hogy legfeljebb elodázni, de megakadályozni nem lehet ezt a folyamatot. Minden kormányválság, minden jelentősebb belpolitikai döntés előtt tárgyalások kezdődtek a szociáldemokratákkal – s ha ezek sok eredményt nem hoztak is, azt mindenképpen mutatták, hogy terjed a felismerés: a szociáldemokratáknak helyet kell biztosítani az intézményes politika keretei kö-

44. Együtt ez is lehetséges! Az MTE tagjai Abbáziában

zött. S az 1910-es évekre már nemcsak időleges érvényű paktumok, de tartós együttműködést biztosító szövetkezés is született a szociáldemokrácia részvételével; a Függetlenségi Párt Justh-frakciója az egyenjogúság alapján lépett szövetségre az MSZDP-vel.

S már nemcsak a vesztesre állók voltak azok, akik kénytelen-kelletlen a szocialistákhoz fordultak. A mindenkori többség és a kormány sem zárkozhatott el a tárgyalások elől. Ami alig tíz éve még felháborodást keltett, az rendszeressé vált: a hivatalos körök szabályszerűen kikérték a munkásmozgalom szervezeteinek véleményét szociálpolitikai, olykor kulturális s nemegyszer általános politikai kérdésekben is. Félreértés ne essék; az MSZDP nem vált a hatalom részesévé. Arról van szó csupán – de ennek a jelentőségét sem szabad lebecsülni –,

hogy megnyíltak számára olyan tevékenységi területek is, melyekről korábban ki volt zárva.

Előrehaladásának másik fontos bizonyítéka az a szerep, amit szellemi téren, a közgondolkodás formálásában, a tudományos gondolkodás bizonyos módosulásában elért.

A művészeti és tudományos közélet számos jelentős képviselője igen közel került a munkásmozgalomhoz. Többször említettük már Ady nevét, beszéltünk a polgári radikálisokról, de jegyezzük meg, a névsor jóval bővebb ennél. A szociáldemokrácia tág körű rokonszenvre számíthatott már e körökben, mindenekelőtt a fiatalabbak között. S ezek közül nem egy – utaltunk már rá – a párthoz, a pártba is eljutott.

Tevékenységük nyomán a párt teljesítménye számos vonatkozásban minőségileg fejlődött. Mindenekelőtt arról van szó, hogy a párttevékenység intellektuális színvonala megemelkedett. Ennek jelentőségét persze nem szabad eltúlozni, hiszen a politikai eredményesség elsősorban nem az intellektuális színvonal következménye, de elhanyagolni sem. Hiszen annak óriási jelentősége volt, hogy magasabb színvonalon fogalmazódott meg a szocializmus integrációs jellege, az tehát, hogy nemcsak „gyomorkérdésről”, hanem az emberi emancipáció kérdéséről is szó van. S annak is volt jelentősége – politikai jelentősége is –, hogy a társadalomtudományi tevékenység is megerősödött ezáltal: a *Szocializmus* számos értékes tudományos elemzést is közzétett, a marxizmus számos vonatkozásban megtermékenyítette a magyar társadalomtudományokat is.

A párt köré gyülekező értelmiségiek között több jelentős tudós is jelentkezett. Varga Jenő közgazdasági elemzései, Ágoston Péter, Révész Mihály történelmi vizsgálatai, Pogány József, Diener-Dénes József művészettörténeti és esztétikai fejtegetései vagy a kevésbé ismert Basch Imre politológiai írásai – így pl. a pressure groupok tevékenységének bemutatása –, nem is beszélve Szabó Ervin teljesítményeiről, tudományos mércével mérve is jelentős. S minden bizonnyal ez is erősítette a munkásmozgalom vonzerejét.

Mégis, mindezek ellenére, politikai céljai megvalósításában jöttányit sem mozdult a párt előre. Mi több, a horizont talán még sötétebbé vált, mint „a csodálatos Tél és kora tavasz” előtt volt. Az „új tábor” magva erősebb lett ugyan, de jórészt még mindig egyedül állt. A „tizenötmillió proletár” nem sorakozott fel mögéje, sőt bizonyos csoportjai önálló utakat kerestek s követtek. A reakció tábora sem hullott szét. Ellenkezőleg, szervezettebb s erősebb lett, mint annak előtte volt.

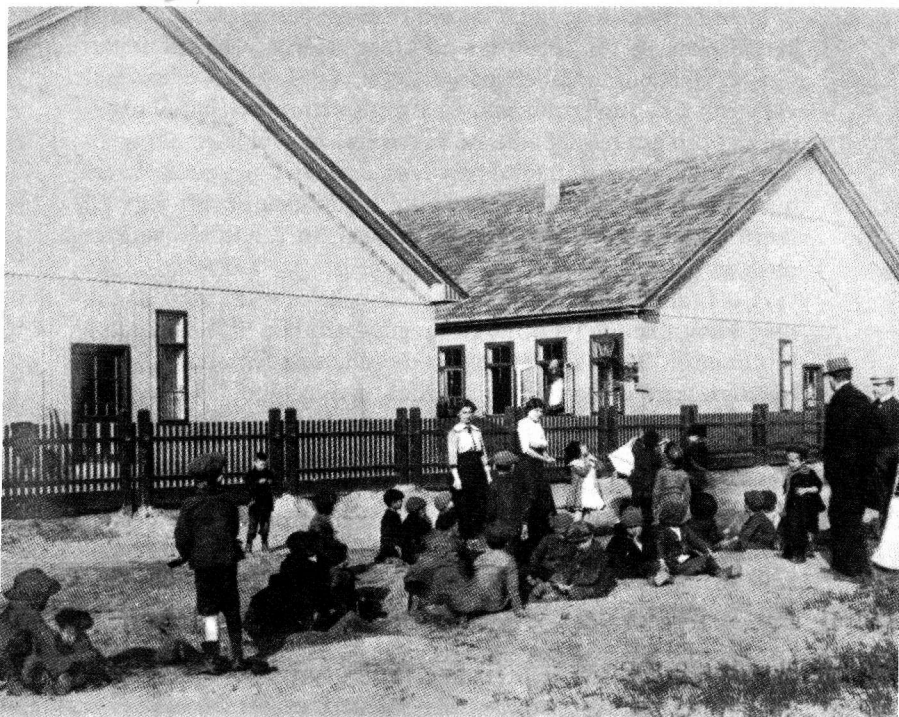
Az előrehaladó idő nem hozta meg azt a fejlődést, amit tőle vártak: Magyarország nem lépett be még mindig a „művelt nemzetek sorába” társadalmi struktúrája, gazdasági szerkezete, politikai és szellemi élete továbbra is terhelt volt az elmaradottság, az „ázsiaiság” sok jegyével.

Vajon miért? A cél volt rossz, vagy a taktika? Netán a fejlődés vett más irányt, mint amit vártak tőle? Ezekre a kérdésekre kellett felelniök a szocialistáknak, s erre kell felelnünk nekünk is, amikor tevékenységüket értékeljük. Lássuk hát a szociáldemokraták választát.

„... a jelek előre szólítanak: nyugat felé”

Talán emlékszik rá az olvasó, a címként kiugrasztott mondatnál már találkozott. Ifj. Leopold Lajosnak a Társadalomtudományi Társaság 1904. évi vitaülésén elhangzott hozzászólásából való. S azért idézzük ismét, mert az az iránymeghatározás nemcsak a polgári radikálisoké volt. A magyar progresszió minden áramlata nyugat felé fordult.

A szociáldemokrácia is. S persze nem Leopoldot követve; nála sokkal tekintélyesebb tudós és politikus is ezt az utat ajánlotta. Engels a magyar szociáldemokratákhoz intézett levelében 1894-ben a következőket írta: „Magyarországon, mint másutt is, a tőke az egész nemzeti termelést hatalmába keríti. Nemcsak új ipart teremt, hanem a földművelést is aláveti magának, átalakítja ősrégi eljárását, tönkreteszi a független földművest, a mezei népességet nagy földbirtokosok, kapi-

45. A szociálpolitika kezdetei. Ilyen munkáslakások is épültek

talista bérlők kis csoportjára és vagyontalan polgárok tömegére választja szét. Hogy milyen haladást tett már a tőke ezen forradalma Magyarországon, azt nemrég láttuk Hódmezővásárhelyen. Ezt a kapitalisztikus forradalmat egyszer át kell élnünk. Kimondhatatlan szenvedést jelent a nép nagy zömére, de egyedül ez alkot olyan állapotokat is, melyek lehetővé tesznek egy új társadalmi rendszert. Megteremti azokat a férfiakat és asszonyokat, akiknek lesz erejük és akaratuk ezen új, jobb társadalmi rendet megvalósítani.”

Nem hisszük, hogy pl. Garami rosszul értette ezeket a sorokat, amikor így fogalmazott a párt taktikájáról folyó számtalan vita egyikében: „Mi ellenségei, elvi, gyűlölködő ellenségei vagyunk a kapitalizmusnak, és a kapitalizmus karjaiból akarjuk az országot felszabadítani, és nekünk be kell látnunk, hogy a mi pillanatnyi munkánkban igenis azért dolgozunk, azért küzdünk, hogy ebből az országból kapitalista ország legyen, mert ez az ország még nem kapitalista, itt a feudális oligarchák az urak.”

A cél tehát – a szociáldemokrácia célja is – az, hogy az ország kapitalista legyen, hogy megszabaduljon a feudalizmus bilincseitől. Kapitalista legyen teljesen, azaz lépjen ki köztes, felemás, elmaradottságot tükröző helyzetéből, képletesen szólva Ázsiából, „európaisodjon”, zárkózzon fel Nyugathoz.

A szocialisták demokratizálási programja ebből az állásból következett, s két okból is. Egyrészt azért, mert harca számára kedvezőbb körülményeket ígért, mint az a fél-ázsiai helyzet, amiben tevékenykedett, másrészt azért is, mert úgy vélte, a kapitalizmus kifejlődésének is ez a legkedvezőbb politikai feltétele. Kunfi Zsigmond így írt: „A magyar gazdasági és társadalmi élet feudális formái és az ország kapitalisztikus terhei: ez az a nagy ellentét, amely mindannyiunknál nagyobb erővel és biztosabb eredménnyel hajtja az országot vagy a hajótörés, vagy a demokratikus átalakulás felé.”

E programot a szociáldemokrácián belül senki sem vitatta. Az Új Magyarország a szocialisták elképzeléseiben egy iparilag fejlett, demokratikusan szervezett ország volt, amelyben a „múlt” terhei, a feudális maradványok elenyésztek. Ez az ország megszabadult a feudalizmus gazdasági, politikai és kulturális hatásaitól, benne szabaddá vált a munkásság gazdasági és politikai szervezkedése, s a feudális előjogok nem akadályozzák sem a gazdaság, sem a politika, sem a kultúra szabad fejlődését. Olyan ország tehát, amelyik Európához tartozik, Európán nemcsak földrészt, hanem egyfajta társadalmi fejlődési modellt értve.

A szocializmus felé való előrehaladásnak más lehetősége fel

sem merült bennük – s tegyük hozzá, ekkor máshol se az egész világon. A demokratizálás és a kapitalizmus kibontakozása – nos, ezek a nem szocialista célkitűzések jelentették számukra a végcélhoz való közelítésnek egyetlen megvalósítható programját.

Innen érthető, hogy a párt politikai tevékenységének közép-pontjába – a munkásság szervezése mellett – egy demokratikus követelést, az általános választójog kivívását állította. Abban a meggyőződésben, hogy „európaisodni” csakis a korábbi politikai berendezkedés és tagoltság átalakítása után lehetséges, s hogy ennek az átalakításnak legfontosabb feltétele az intézményes politika kereteinek kiterjesztése, a nép bevonása az országot érintő minden politikai döntésbe.

Ennek eredményeképpen az általános választójog jelentősége roppant mód felértékelődött a magyar szociáldemokrácia politikai céljai között. Míg a kilencvenes évek legelején csak „mint az agitáció és a szervezkedés egyik fontosabb eszközét” említi föl, s rögtön hozzáteszi, hogy követeli, de „anélkül, hogy a parlamentarizmus értéke felett csalódásba ejtené magát”, ugyanennek az évtizednek a végén már előrehaladása alapkérdésének tekinti. De ne feledjük, hogy ebben az évtizedben egy döntő stratégiai fordulat zajlott le a szociáldemokrácián belül. Míg az évtized elején a közvetlen szocialista fordulatban reménykedtek, a végén már a pozícióháborúra tértek át.

S e pozícióháború Magyarország esetében azt jelentette, hogy elsőként a szocializmusért vívott harc terepét kell elérni, megteremtteni a demokratikus Magyarországot.

Világosan kifejezésre jut e felfogás a káatérolalom egyetlen eredeti magyar példányában, Szabados Sándornak az 1890-es évek végén kiadott kis írásában is.

A magyar nép kátéja így fejeződik be: „Rabszolga vagy-e hát?

– Igen, rabszolga vagyok.

Ki uralkodik rajtad? Ki igazott le?

– Ötvenezer kiváltságos.

Derék emberek-e ezek a kiváltságosok?

– Nem, mert nem dolgoznak, a mi munkánkon élnek, s tölünk mindent elvonnak.

És mi marad neked?

– Semmi. A gazdagok elveszik leányainkat, hogy a bűn fertőjébe gyúrák. Mi magunknak pedig elveszik életünket, hogy jövedelmüket gyarapítsák.

Miféle munka vár reád?

– Rabszolgaságunk megszüntetésének nagy munkája.

Hogyan érheted ezt el?

– Az általános választási jog kivívásával.

Miért követeled az általános választási jogot?

– Mert meg akarom dönteni az igazságtalanság uralmát...

És ha megkapod a választás jogát?

– Akkor szabad ember válik a rabszolgából. S küzdeni fogok, hogy amiként leráztam magamról a politikai szolgaság rabbilincseit, azonképp széttörjem a gazdasági elnyomás béklyóját is. A küzdelemben el nem lankadok, üldözéstől meg nem riadok, a csábításnak nem engedek, a szociáldemokraták vörös lobogója alá állok, ott megmaradok, s bátran haladok előre az úton, mely az emberiségnek a nyomorból, az elnyomatásból való megváltásához vezet.”

Az általános választójog kivívása tehát az első lépés, de már nemcsak mint az agitáció és szervezkedés „egyik fontosabb eszköze”, hanem mint a felszabadulás folyamatának elengedhetetlen feltétele, a politikai szolgaságból való felszabadulásnak eszköze.

A magyar szociáldemokrácia ebben látta összpontosulni az előrehaladás feltételeit, ebben látta – hogy egy később született hasonlatot vetítsünk vissza – azt a „következő láncszemet”, melynek megragadásával a jelenből a jövőbe vezető folyamatokat megindíthatják.

Logikailag összefüggő folyamatot képzeltek el. Az általános választójog alapján lehetséges lesz az ország demokratizálása, e demokratizálás megteremti a kapitalizmus kiteljesedésének politikai feltételeit – emellett nagyobb lehetőséget ad a szer-

vezkedés sikeréhez, a munkások védelméhez is –, a kapitalizmus kifejlődése viszont megteremti a szocializmusra való áttérést.

A politikai realitást tekintve is sokat ígért ez az irányvétel. Azt feltételezték, hogy ebben a küzdelemben az egész nép felsorakozhat mellettük az „ötvenezer kiváltságossal” szemben, s mi több, maga a fejlődés, a kapitalista fejlődés is ebbe az irányba hat. Ugyanis a kifejlett kapitalizmust és a polgári demokráciát egymástól elválaszthatatlan jelenségeként feltételezték; Nyugat-Európa egyszerre jelentette mindkettőt számukra.

Irányvételüket tehát nemcsak logikusnak, tudományosnak, de reálisnak is tartották. S gyakorlatilag mindent ennek megvalósulásától reméltek. Ebből a szempontból értékelték a jelent a jövővel összekötő folyamatokat. Azt várták, hogy ebben a fejlődésben leegyszerűsödnek az osztályviszonyok, hogy a népesség döntő többsége valódi proletárrá válik, hogy eltűnnek vagy hatásukban csökkennek a szegény sorsú népességen belüli különbségek, és így megszűnnek azok az ellentétek, amelyek akadályozzák egységes erővé szerveződésüket. Másik oldalon viszont e fejlődés megszabadítja az országot a hamis alternatívák nyomán kialakult politikai csatározásoktól, lekerül a politikai harcok napirendjéről a minden „természetes” ellentétet maga alá gyűrő meddő közjogi vita, az ország megszabadulhat a nacionalizmus „mindent elöntő terrorjától”, és hozzákezdhet valódi feladatainak megoldásához, a demokrácia, a kultúra, a gazdaság fejlesztéséhez.

Ismerjük el, e program valóban Magyarország felemelkedésének programja volt, s annak az évszázados lemaradásnak a ledolgozását feltételezte, amely valóban súlyosan terhelte a magyar társadalmat.

S tudjuk, mégsem valósult meg. A Nyugat-Európához való felzárkózás terve terv maradt csupán, „Hunnia piszkos ólja” nem tisztulhatott meg. Irreális volt tehát maga a terv? A demokratizálás és a fejlődés programja egy helyszíntévesztés következtében jelent meg a szociáldemokrácia tevékenységében?

A tények, a következő évek hozta fejlődés mintha ezt bizonyítaná. S mégis – ha úgy tetszik, a tények ellenében –, nem tudjuk e kérdések sugallta rezignációt teljesen átvenni. Úgy tűnik fel, hogy e programnak volt realitása. S ez teszi indokolttá, hogy a sommás elvetés, a terv irrerealitásának bizonygatása helyett megvizsgáljuk a kudarc okait, s kérdéseket tegyünk fel arra vonatkozóan is, hogy a szociáldemokrácia taktikája megfelelt-e a saját maga megalkotta célnak.

Realitásnak fogjuk fel tehát e programot – még akkor is, ha sok minden s így a világ, a nemzetközi helyzet változásai is ellene szólnak sokban, s ezen az alapon próbálunk arról gondolkodni, hogy hogyan kellett volna.

Európa vagy Ázsia?

A szociáldemokrácia mindig büszkén vallotta, hogy politikája tudományos, s hogy – ellentétben a polgári pártokkal – soha nem tévelyeg céltalan. „Nagy bűn volna – írta Buchinger Manó visszaemlékezéseiben –, ha valaki hamis térképet adna a tengerre szálló hajósoknak.” A szociáldemokrácia úgy tudta, hogy az ő térképe pontos, hogy a marxizmus helyesen írja le a tengert, amelyen hajóznak, pontosan ábrázolja azt a társadalmat, melyben haladniuk kell.

De készített-e a marxizmus hazánkról térképet? Egyáltalán, hol volt Magyarország? Európában vagy Ázsiában? S ha Kelet-Európában – legyünk precízebbek, Közép-Kelet-Európában –, mit jelent ez? Csupán időbeli elmaradást vagy esetleg más fejlődést?

Nos, a szociáldemokrácia válasza e kérdésekre roppant egyszerű volt. Magyarország úton van Ázsiából Európába. Lefordítva a földrajzi meghatározásokat a társadalomtudomány nyelvére, úton van a feudalizmusból a kapitalizmus felé.

Általában aligha vitathatjuk e megállapítás jogosságát. Valóban, országunkban a kapitalizmus és a feudalizmus elemei vegyültek. De elegendő-e ennek ilyen általánosságban

való meghatározása a politikai gyakorlat megtervezéséhez? A párt vezetői úgy hitték, hogy igen. A *Népszava* egyik vezércikkében pontosan erre volt büszke, a „távlatos” gondolkodásra, arra, mely – véleménye szerint – a pártot toronymagasan emeli minden más párt s minden más tudós fölé. „Történelmi felfogásunk, gazdasági tudásunk oly magasra emelked, hogy szinte madártávlatból nézzük az egész magyar társadalmat... Haza, vallás, állam, parlament stb. stb. nekik [mármint a polgári politikusoknak és tudósoknak, Sch. I.] mind nagy és hatalmas, mert elfogja előlük a levegőt, de nekünk kicsinyek és törpék, miként kicsinyek a négyemeletes paloták a léghajóból szemlélőnek.”

De meddig szemlélheti egy politikai mozgalom „madártávlatból” azt a terepet, amelyen – sajnos – nem madárként s nem léghajóban, de igen kemény politikai harcokban, gyakorlatban kell előrehaladjon? Meddig tekintheti „kicsinységeknek” a hazát, a vallást, az államot, a parlamentet és még azt a rengeteg dolgot, amit a két stb. sejtet?

Egy bizonyos pontig mindenképpen. Addig, amíg önmagát szervezi, lehet, hogy nem is történhet másképp. Addig talán szükségszerű is, hogy eltekint e „kicsinységektől”, hisz ezek zavarhatják független erőként való megszületését, tudomásulvételük zavarhatná saját arculatuk kialakítását. A dogmatizmus pozitív lehet ekkor, hisz a nyitottság azzal a veszéllyel járna, járhatna, hogy idegen célok járszalagjára kerülhetnék. Ha tehát a szociáldemokrata pártok kialakulásuk idején „merevek” és „intranszigensek” voltak, ha nem hallgattak azokra a jó tanácsokra, amelyekkel a liberálisok és konzervatívok, a nacionalisták vagy a klerikálisok látták el őket, minden bizonynyal jól tették, még akkor is, ha e tanácsok nem nélkülözték a realitás elemeit sem. S valószínű, hogy akkor sem tehettek mást, mint amit tettek, amikor nagy lehetőségként kínálkozott az agrártömegek csatlakozása. A szociáldemokrácia aligha őrizhette volna meg munkás- és szocialistamivoltát olyan körülmények között, amikor tagságának túlnyomó többsége paraszt. Álljon itt bizonyítékként a parasztszocialista pártok fej-

lődése vagy pedig a Mezőfi-féle Újjászervezett Szociáldemokrata Párt esete, melyek „realitások” után indultak a forrongó agrártömegekhez, s a nemzeti jelszavak bővületében élő csoportokhoz alkalmazkodtak. Előbb munkás- és szocialistamivoltukkal fizettek érte, majd pedig bukásukkal, teljes eljelentéktelenedésükkel. Egy még gyenge, kiforratlan mozgalom számára a „realitásokkal” való szembenézés, a szövetség ugyanezekre a kérdésekre választ kereső pártokkal igen gyakran végzetes lehet. „Az egyetlen reakciós tömeg” elmélete ugyan nem igaz, de a mozgalom építésének idején mégis hasznos elv lehet.

De egy ponton túl elkerülhetetlen a réalpolitika, elkerülhetetlen a dogmák biztos bástyái mögül való kilépés. A csatát ugyanis a nyílt terepen kell megvívni. S a harcba indulóknak már részletesebb térkép kell, a földre ereszkedve számukra is hatalmassá válnak a „léghajóból” kicsinynek és törpének látszó akadályok.

Az 1905–1906-os válság idején, harcba szállva, ezt a magyar szociáldemokrácia saját bőrén is tapasztalhatta. Térképe nem volt pontos; a társadalom egyes osztályai és csoportjai nem úgy viselkedtek, ahogy a szociáldemokraták szerint viselkedniök kellett volna.

A legnagyobb csalódást a burzsoázia okozta. A szociáldemokraták szerint ugyanis a demokráciáért, a feudális oligarchia hatalmának megtöréséért kellett volna küzdenie, s ehelyett vagy a „nemzeti szédelgésben” vett részt, vagy pedig a Tisza István képviselte 67-es „álliberalizmust” követte. Ennek eredményeképpen nem bomlott fel a feudálisokkal kötött „természetellenes” szövetség, nem hajtotta végre a politikai rendszernek azt az átalakítását, amelyet pedig – a szociáldemokraták úgy tudták – érdekei parancsolóan előírtak számára.

De láttuk már, hogy a paraszti tömegek, a városi kispolgárság s egyre inkább a nemzetiségiek is más irányba indultak, mint ahogy azt tőlük elvárták. Vagy a koalíciót erősítették, vagy pedig önálló utakat kerestek – olyanokat, amelyek szem-

ben álltak a szocialisták elveivel. Azt mondhatnánk, hogy két olyan társadalmi csoport volt csak, mely hű volt önmagához: a munkásság, mely a demokratikus átalakuláson át a szocializmus felé törekedett, s a feudális eredetű földbirtokosság, mely konzerválni akarta a fennálló viszonyokat.

De valóban helyes-e így megítélni a magyar társadalom egyes elemeinek viselkedését? Feltételezhetjük-e, hogy a népesség zöme következetesen saját érdekei ellen cselekedett? Aligha. Arra kell tehát gondolnunk, hogy a szocialisták „történelmi felfogása és gazdasági tudása” nem volt elégséges ahhoz, hogy megértsék a magyar viszonyok sajátosságait, mindekelőbbt azt, hogy Magyarország nemcsak az időben maradt el Nyugat-Európához képest, de más is. S ha így van, akkor még ha ugyanoda is kívánnak eljutni, ahova Európa jutott, nem lehet ugyanúgy, mint az tette, az utat végigjárni.

A másságot, mint mondtuk, saját bőrükön is tapasztalhatták. S nem mondhatjuk, hogy nem birkóztak megértésével. Dániel Arnold egy Szabó Ervinhez írt levelében 1906-ban programatikusan is megfogalmazta a feladatot: „A magyarországi szocializmus most jutott a serdülőkorba, most fog az ország viszonyaihoz alkalmazkodni, hogy megkapja a maga egyéni karakterét. Igen nagy feladatok hárulnak a tudományos kutatás elé, és már ez maga is kíváncsiságot tesz, hogy vigyázzon magára és iparkodjék visszanyerni egészségét.”

Dániel maga is, de mások is, szocialisták és radikálisok valóban hozzákezdtek „Magyarország felfedezéséhez”, s ennek során sok mindenre rátaláltak. A korábbi dogmatikus megközelítésektől eltérően új módon foglalkoztak a társadalom legfontosabb kérdéseivel. Dániel maga például a parasztkérdés vizsgálatának szenteli magát, Jászi a nemzetiségi problémákról írt jelentős monográfiát, Ágoston Péter a nagybirtok problémáit vizsgálta, Ráczy Gyula a magyar társadalom osztályszerkezetének sajátosságait kutatta, Varga Jenő a magyarországi iparfejlődés, a magyar kapitalizmus problémáival foglalkozott sok egyéb mellett, Szabó Ervin a magyar történelem fejlődésének vizsgálatára fordította meglévő erőit. Még sorol-

SZOCIALIZMUS

SZOCIÁLBEMOKKATA FOLYÓIRAT

BUCHINGER MANÓ:	Oldal
A párt- és szakszervezetek különválasztásáról szóló jelszavak	97
SOMOGYI MIHÁLY:	
Az amerikai elnökválasztás és a szocialisták .	104
BRESZTOVSZKY ERNŐ:	
Magyarország szociális térképe	108
ADY ENDRE:	
Irodalmi háborgás és szocializmus	112
SOMOGYI BÉLA:	
A bizonyítvány-panama	115
GATTI G.:	
A földbirtok és a szocialista pártok	119
VINCE SÁNDOR:	
Adatok a választójog magyarországi történetéhez	126
LADÁNYI REZSŐ:	
Az agrárprogrammról	130
HENRY LAURENS CALL:	
A tőke koncentrációja az Egyesült Államokban	134
IRODALOM:	
A Magyar Gazdaszövetség	138
A sztrájk büntetése	140
FOLYÓIRATOK SZEMLEJE:	140
AGITÁCIÓ:	142

Kiadja a Népszava könyvkereskedés Budapesten

hatnánk a példákat arra, hogy sokan belátták, ha a magyar szocialisták sikert akarnak elérni, akkor „magyar párttá” kell váljanak, a szónak abban az értelmében, ahogy Dániel írta, alkalmazkodniok kell az ország viszonyaihoz.

A részeredmények azonban nem álltak össze egységes felfogássá, s ami még fontosabb, nem váltak új, önálló politikai stratégiává. A párton belül ugyan állandósultak a viták, de eredményt alig vagy egyáltalán nem hoztak. Lássunk erre néhány példát, ha csak röviden is.

A magyarországi agrárfejlődés sajátosságait, ezen belül a parasztság törekvéseinek újdonságát, mint említettük, többen szóvá tették. S így volt ez már a kilencvenes évektől kezdve – hisz szemet szűrő volt, hogy még a magukat szocialistának valló parasztok és földmunkások is sokszor olyasmire vágnak, amire pedig szocialista létükre nem szabadna, földre s kistulajdonuk védelmére. 1905–1906 után ez még világosabbá vált, hisz ekkor már programok is születtek, melyek földosztást követeltek.

Egyes értelmiségi szocialisták és polgári radikálisok e tényből fontos következtetéseket vontak le. Mindenekelőtt azt, hogy a szocialistáknak támogatniok kellene ezeket a törekvéseket – azaz a paraszttal nemcsak mint jövődő proletárral, hanem mint kistulajdonossal, a feudális eredetű és sok feudális viszonyt megörökítő nagybirtok ellenfelével is kell számolni. Végül az MSZDP is rászánta magát e kérdés vizsgálatára, de mint a további események mutatják, fél szívvel, s talán abban a tudatban, hogy ez az irány nem hozhat eredményt.

A pártvezetőség 1907-ben megbízta Csizmadia Sándort és egy bizottságot azzal, hogy készítsen el egy „olyan átmeneti agrárprogramot, mely a földmunkások és kiskgazdák között terjesztve alkalmas a nép széles rétegeinek a párt politikai csatáiba való bevonására”. A tervezet elkészült, aztán újabb is, de soha nem jutott el egyik sem a kongresszus elé. Évről évre halasztották vitára tűzését, míg végül 1912-ben egyszerűen levették a kongresszusok napirendjéről. Vajon miért? S te-

gyük rögtön hozzá, e példa nem volt egyedi. Ugyanez történt az ország függetlenségének kérdéseit feszegető védvámvitával is, csupán azzal az eltéréssel, hogy itt született határozat, de ennek alig volt hatása a párt politikai vonalára. S ugyanez az értetlenség mutatkozott meg a nemzetiségi kérdés tárgyalásában is; a nemzetiségi elnyomás tényei ellen tiltakoztak, de a „rendszer” többi bűne közé sorolva önálló problémaként nem vették számba. Kunfi még az ellen is tiltakozott – Jászival ellentétben –, hogy elismerje, a nemzetiségieknek a magyarsággal szemben egy „séreلمي többletük” van.

Ilyen alapon fel sem vetődhetett a demokrácia táborának újfajta megszervezése. A szociáldemokrata párt számított a nemzetiségiekre, a parasztságra, de csak mint proletárra, szocialistára, s nem mint az önálló nemzetiségi és paraszti követelésekért is harcba szerveződő tömörülésekre. Velük tehát nem szövetségre törekedett, hanem csatlakoztatásra: arra számított, hogy bennük erősebb a jövőre irányuló, a „proletár” elem, mint a múlthoz kapcsolódó érzelmi és érdekkötődés. Homogénnak feltételezte azt, ami heterogén volt, monopóliumra törekedett a népen belül ahelyett, hogy az autonóm csoportosulások szerves egységét kísérte volna meg létrehozni a demokráciára törekvő szociáldemokrata párt hegemoniája alatt.

Ezért fogadta bizalmatlansággal az önálló, demokratikus paraszti szervezkedéseket, még az olyat is, mint Áchim L. András parasztpártja volt. S nem lehet mentsége, hogy a bizalmatlanság kölcsönös volt, hiszen látnia kellett volna – s erre többen figyelmeztették is –, hogy ezek a paraszti tömörülések a demokráciáért folytatott harcban jelentős erőt képviselhetnek.

A majdani bázis féltése mellett elméleti szempontok is szerepet játszottak ebben, s ezt erősítette egyfajta munkásgög, a parasztsággal szembeni bizalmatlanság is. Úgy tetszik, fontosabbnak tartották a paraszt kétségtelenül meglevő konzervatív jellemzőit, mint demokratikus törekvéseit. A kisbirtokot a kapitalizmus kibontakozását gátló jelenségnek tekintették,

ennek alapján a paraszt demokratikus érzelmeit egy „vissza-felé forradalmi” tudatnak, reakciónak és egyben utópikusnak ítélték.

Minden bizonnyal szerepe volt ebben annak a formának is, ahogy a parasztkérdés és egyáltalán a társadalmi és politikai szerkezet alaposabb vizsgálatának programja felszínre került. Általában a revizionisták fogalmazták meg e problémákat az ortodox marxizmus ellenében. S Magyarország esetében is látni lehet, hogy az ellenfelek mindegyike hamis körben mozgott, egyik sem volt képes arra, hogy elkülönítse és saját érvényességén belül tárgyalja a politika és az általános társadalomelmélet egyes problémáit.

Ha ugyanis a pártok „hivatalos”, ortodox szárnya társadalomelméleti tételekre hivatkozva vetette el az adott helyzet elemzésére és ennek eredményeképpen új stratégiára törekvő kísérleteket – tehát filozófiai problémát látott ott, ahol politikai kérdésekről volt szó –, a revizionisták a politikai szükségleteket ugyancsak direkt mód kötötték az elmülethez. S ha felfedezték a parasztságban rejlő demokratikus potenciált, úgy nem késték ebből elméleti következtetéseket is levonni: jelesen tagadták, hogy a mezőgazdaságban is érvényes a tőke koncentrációjának és centralizációjának irányzata. S ezért joggal feltelezhették az ortodoxok, hogy aki új parasztpolitikát vagy új nemzetiségi politikát követel, az egyszersmind a marxizmus egyes alaptételeivel is szemben áll, hisz több példa volt rá – így a német Bernstein, vagy David, de a magyar Dániel Arnold is –, akik valóban végigmentek ezen az úton.

Úgy gondoljuk tehát, hogy ennek is szerepe volt abban, hogy a magyar párt visszariadt a felvetődött problémák komoly tárgyalásától. Jellemző, hogy amikor az osztrák párt lapja, az *Arbeiter Zeitung* – természetesen célzatosan – közölte a 11-es bizottság által elkészített, de nyilvánosságra nem hozott agrárprogram tervezetét, Szabó Ervin és Rácz Gyula tiltakozni kívánt az ellen, hogy nevükkel – egyébként jogosan – kapcsolatba hozták, félve attól, hogy a külföldi pártsajtó ked-

vezőtlen következtetéseket von le személyükkel kapcsolatban – azaz, hogy revizionistának ítéli őket.

Véleményünk szerint abban, hogy a magyar párt nem tudott „az ország viszonyaihoz alkalmazkodni”, hogy nem sikerült kialakítania „a maga egyéni karakterét”, nagy szerepet játszott a nyugat-európai szociáldemokrata pártokhoz való erős kötődése is, az, hogy nyugat-európai pártként kívánt viselkedni Közép-Kelet-Európában. Saját terepének felderítése helyett sokszor megelégedett általánosságokkal és Nyugat-Európa fejlődésének tapasztalataival, csak Marxot olvasta, ahelyett, hogy követve Marxot, a valóságot is olvasta volna. S ez nagy különbség, figyelmeztet rá Lukács György önironikusan magára is értelmezve ezt a nagyon komoly szójátékot.

Az igazság kedvéért azonban jegyezzük meg rögtön, hogy az utóbbi feladat sokkal nehezebb, mint az első. A magyar társadalom köztes állapota, az, hogy – Ady kifejezésével élve – „kompországként” ide-oda vándorolt Kelet és Nyugat között, képtelenül arra, hogy bárhol is kikössön, rendkívül bonyolult helyzetet teremtett. Olyat, melynek pontos leírása még ma is, háromnegyed század múltán is roppant nehéz feladat.

A tény azonban tény marad. A magyar szociáldemokrácia megelégedett a „madártávlatlaltal”, s bár megismétlődő kudarcok tanították, a demokrácia táborát keresve újra és újra a burzsoáziához jutott el. Azt ugyan látta, hogy a magyar burzsoázia már élharcosa nem lesz a demokráciának, mégis azt remélte, hogy innen kaphatja meg azt a támogatást, mely erőit kiegészítheti.

A magyar burzsoázia azonban más volt, másként viselkedett, mint ahogy azt a szociáldemokraták történetfilozófiai elméletük s Nyugat-Európa történetéből levont analógiák alapján feltételezték. A magyar fejlődés sajátosságaként ugyanis a burzsoázia – érdekeiből fakadóan – nem volt hajlandó felmondani sem a feudálisokkal kötött belső, sem pedig az osztrák tőkével kötött külső kompromisszumát. Nem, mert éppen ez biztosította számára az ország területi integritását, az olcsó munkaerőt, a nemzetközi versenyhez szükséges hatalmi po-

tenciált s ezáltal belső és külső piacot. S még kevésbé volt hajlandó ezekről az előnyökről lemondani a 20. században, a nemzetközi versengések kiéleződésének s a helyi nacionalizmusok fellángolásának fenyegetése alatt. A „természetellenesnek” ítélt szövetség így korántsem volt természetellenes, a nagyhatalmi pozíciónak még a látszata is csak ebben a rendszerben volt fenntartható. S e pozícióra, de ha csak látszat volt is, akkor arra, a burzsoáziának elengedhetetlenül szüksége volt. Alighanem jól ítélték akkor, amikor úgy vélték, hogy a Monarchia demokratizálása – ellentétben a progresszió bizonyos köreinek reményeivel – nem megerősödését, hanem szét-hullását eredményezné. S ezért nemcsak hogy arra nem volt hajlandó, hogy a demokratizálásért vívott harcot vezesse, de arra sem, hogy azt tevőlegesen támogassa. A Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt gyors felemelkedése mindennél jobban mutatja, hogy a burzsoázia vezető csoportjai merre keresték érdekeik megvalósításának biztosítékait.

Úgy tetszik, hogy szocialistáink – s a polgári radikálisok úgyszintén – nem vették észre e burzsoázia más voltát, s gyávaságra, gyengeségre következtettek azokból a jelenségekből, amelyek nem ezekből, hanem a racionálisan felfogott érdekekből következtek. Bátorítani olyanokat akartak, akik nem gyávaságból, gyengeségből nem mozdultak, hanem üzletemberi számítás alapján: jobb fizetni bizonyos pozíciók megtartásáért, mint elveszíteni azokat. Ott keresték tehát a tábort, az erőt céljaikhoz, ahol az hiányzott. A demokratikus átalakulást itt és akkor már nem a burzsoáziára támaszkodva lehetett volna megvalósítani, hanem jórészt ellenükre. Mert az a burzsoázia azok között a történelmi feltételek között más irányba tájékozódott. A kapitalista fejlődés fő ereje és mozgatója nem volt egyszersmind a demokratikus átalakulásnak nemcsak hogy motorja, de támogatója sem.

S nem volt kisebb azok tévedése sem, akik a „demokratikus cezarizmus” irányába tájékozódtak. A magyar burzsoázia „gyengeségéből” és „gyávaságából” ők is helytelen következ-

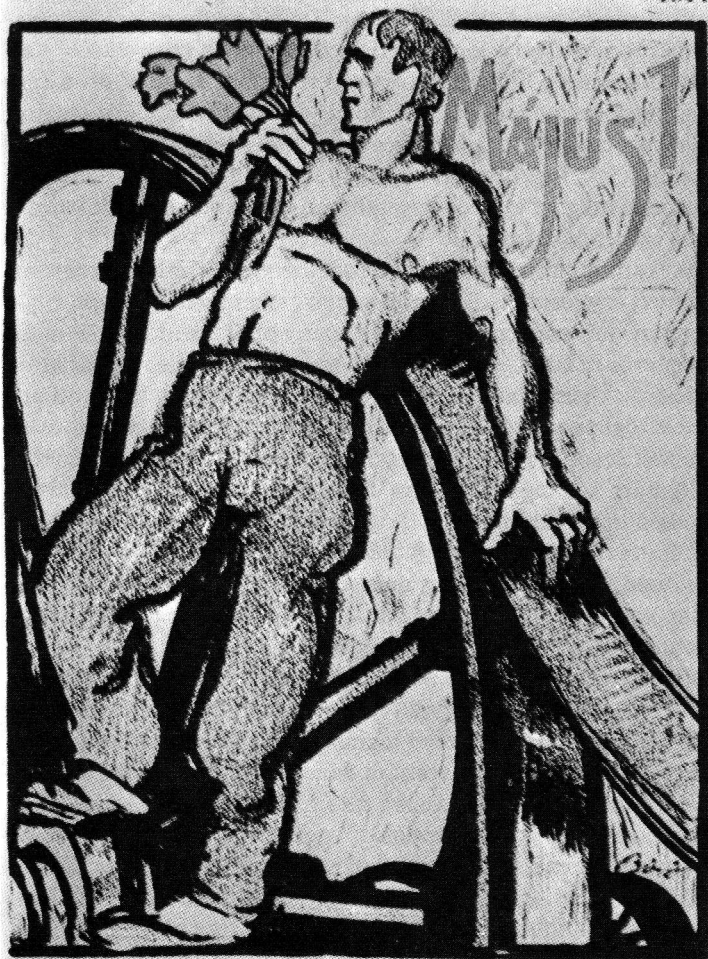
tetéseket vontak le. S ez nemcsak tévedést, de néha ízetlenségeket is eredményezett.

Vágó Béla az MSZDP 1909. évi kongresszusán, bírálva a pártvezetőség ama törekvését, hogy a felbomló koalíción belül találjon új szövetségest, így kiáltott föl: „Le a magyarokkal!” S ezt a nem túl bölcs közbeszólását még meg is tetézte. Visszautasítva Kunfi Vágót védeni igyekvő magyarázatát, miszerint utóbbi bizonyára nem úgy gondolta, ahogy mondta, leszögezte, hogy véleményét igenis fenntartja, s meg is indokolta. „Szóló a magyaroktól nem vár semmit; nem vár semmit a magyar dzsentritől és mágnásoktól; még magától a magyar proletárságtól sem vár mindent, hanem a monarchia országainak jelen viszonyát tekintve, a magyar demokrácia kialakulására rendkívül fontos tényezők Ausztria, az osztrák kapitalizmus, az osztrák demokrácia, sőt az osztrák demokratikus cezarizmus is. Az osztrák proletariátustól, a nemzetiségiéktől, szerbektől, románoktól s németektől különös helyzetüket tekintve többet várhatunk a magyar demokrácia érdekében, mint a magyar uralkodó osztályoktól. Ami demokratikus előrehaladás volt ebben az országban, az Ausztriának volt legtöbb esetben köszönhető. Hiszen a magyar polgári közigazgatás is a Bach-korszak műve volt. Ami ma a magyar érdekeknek mondott követeléseket támogatja, az a feudalizmust vagy a dzsentrit erősíti.”

Ne higgyük, hogy Vágó e felfogása kirítt a magyar szociáldemokráciából, legfeljebb durvábban fogalmazott. Ugyanis mondandójának magva az volt, hogy Magyarországon nincs burzsoázia, az országban „tisztá feudalizmus” van, s ezért kell Ausztriában bízni, mert ott megvan az a burzsoázia, amely természeténél fogva demokráciára törekszik. Ő sem másban bízott, mint a burzsoáziában, s legfeljebb abban tért el a pártvezetőség akkori véleményétől, hogy ezt a burzsoáziát nem Magyarországon, hanem Ausztriában vélte megtalálni.

Úgy hisszük, itt sincs másról szó, mint a helyzet fel nem ismeréséről. Ha tehát nincs demokrácia, demokratikus fejlődés, akkor nincs burzsoázia sem, akkor nincs kapitalizmus

1914

47. Erő, öntudat, méltóság! 1914. május 1.

sem. Garami így fogalmazott – láttuk már –, de mások sem sokkal másképp. Kunfi, Tarczai és még sokan mások, szocialisták, radikálisok is legfeljebb ha „kapitalista szigetekről” vettek tudomást a feudalizmus tengerében. S ezen az úton újra – csak most az ellenkező irányban – eltévesztették a helyszínt. Magyarországot még Oroszországnál is keletebbre helyezték. Tarczai így fogalmazott: „Magyarország nem Oroszország, itt nincs meg az az erős kapitalizmus, ami ott, itt csak kapitalista szigetek vannak”.

A kapitalizmust keresték tehát demokratizálási programjukhoz, az előrehaladást attól várták, s nem vették észre, hogy az jelen van, csak éppen más, s éppen ebből fakadóan a demokrácia erői máshol – de mindenképpen máshol is – találhatók. S ezért a demokratikus átalakulás programjának különböznie kell a régi sémáktól: Magyarország felzárkóztatása a „művelt nemzetek sorába” nem ismételheti meg a 19. század történetét.

A párt stratégiájáról újra meg újra felcsapó vita gyakran fejeződött be oly módon, hogy valaki megállapította: „Nem sokat nyert azzal a pártgyűlés, hogy a vitát megnyitották.” Valóban, hiszen a lényeg nem tisztázódott, még az sem vált világossá, hogy kire számíthat a szociáldemokrata párt a demokratizálás programjának végrehajtásában.

S ez korszakunkban soha nem tisztázódott. S bocsássuk előre végső ítéletünk egyik tételét: a magyar szociáldemokrácia alighanem itt követte el legnagyobb vétségét. Kétségtelen, hogy a körülmények nyomása és a szociáldemokrata elmélet súlya alatt nem talált rá arra az útra, amely ha a győzelmet, Magyarország „európaizálását” nem is garantálhatta volna – hiszen ezt mégis a nemzetközi és hazai erőviszonyok döntötték el –, de legalább esélyt adhattak volna bizonyos visszafordíthatatlan folyamatok megindítására. Egy olyan demokratikus tábor összekovácsolódására, amelyben szociáldemokrata hegemonia alatt a nemzeti, nemzetiségi törekvések és a demokrata paraszti, kispolgári követelések egyaránt helyet találhattak volna.

Ez nem történt meg ekkor. Nézzük hát, mi az, ami megtörtént.

Hova megy „Pannonia grófnő szekere”?

1905–1907 nagy, demokratikus reményeket keltő éveiben, amikor barátságok omlottak össze, és nagy szövetkezések követtek be, amikor mindenki „újakra készült”, született meg Adynak e verse:

„Havas esőben, ím, seregél,
Mint nyáron, a koldusok népe,
Soraiknak nincs hossza s vége.

Nincs tél, nincs gyász, nincs már akadály,
Nincs már szabad út, büszke dáma,
Állj meg, Pannonia batárja.”

A nagy munkástüntetések visszhangoznak e sorokban.

Vitathatatlan, hogy e remények mindenekelőtt a szociáldemokráciához, a munkásmozgalomhoz kötődtek. S 1912-ben újra felszökik a remény, s megint egy hatalmas munkástüntetés, a „Vérvörös Csütörtök” kelti fel országszerte. Adyban is újra. S kifakad belőle újra az „utólszor” hite: „Utólszor raktak katonákat, / Pandurt s vérebeiket nyakunkba” s az öröm, hogy

„Eljött hát végre a pusztánkba
Isten szent küldöttje: a Sátán.
Szűzek voltunk a forradalmak
Magas, piros, hős nászi-ágyán.
De bőrünk alól kisüt lobogva
Már vérünk, e bús, mindeddig lomha.
Csönd van, mintha nem is rezzennénk
S rohanunk a forradalomba.”

De ismerjük a rezignált Adyt is, aki „úri ribilliónak” ismerte fel 1905–1906-ot, és a „Vérvörös Csütörtököt” követően, 1913-ban majd így ír:

„Ez a hőkölő harcok népe
S mosti lapulása is rávall,
Hogy az úri kiméletlenség
Rásuhintott szíjostorával.

Mindig ilyen volt: apró khánok
Révén minden igának barma,
Sohse harcolt még harcot végig,
Csak léhán és gyáván kavarta.”

S csakis a „mégis”, az, hogy az „eb ura fakó”-t tartotta a
legszebb jeligenek, mondatta vele a „véres panorámák tava-
szán”:

„S nekünk, ha végitélet jönne is,
Úgy kell állnunk, mintha hinnők, hogy győzünk:”,

s hogy

„A Föld mozog, én ifjú feleim,
S mi rátesszük lábunk a magyar rögre
És esküszünk: mozdulni fog ez is
S minden mostanit jobbal pótolunk,
Vagy minden vész itt, ámen, mindörökre.”

Ha lelkes hangulatát a munkásmozgalom sikere, győzelmes
előretörése táplálta, rezignációjában ugyanúgy benne van a
munkásmozgalom megtorpanása. Mert a magyar demokrácia
reménye 1905-től mindvégig a szocialista munkásmozgalom
volt. S 1914-ben már látni lehetett – a vátesz-költő legalábbis
világosan látta –, hogy mindez kevés. A „seregetlen vezérek
honában” „Az úr-Hunnia dőzsölt hát megint”; „régí dal, régi
dal” – mondja keserű rezignációval s egyre ritkábban bizako-
dóan Ady.

A szociáldemokrácia valóban szinte csak körben forgott,
seregszemléi a feladatokhoz képest csekély növekedést mutat-

tak. Saját táborát, a megszervezett szocialistákat s a közvetlen hatásuk alatt állókat újra meg újra felvonultatta. S nem mondhatnók, hogy gyáván. Visszahőkölésüknek épp elég oka volt, például, erejük csekélyége.

Az 1905-ös „Vörös Péntekről” már beszéltünk. Ugyanezen az őszön sebesültekkel és holtakkal megterhelt tüntetések, már-már utcai harcok. A nyomdászok a pártot érő sértésekre válaszul maguk döntötték el néhány napig, hogy melyik újság jelenhet meg, s melyik nem, terrort helyezve szembe terrorral. Aratósztrájkok, tüntetések, ezek némelyikére már a munkások közt is volt, aki fegyverrel kezében jelent meg, politikai tömegsztrájk jelzi 1907–1908-ban is, hogy a munkásság nem adta fel a harcot. 1910 táján újra felcsillanni látszik a remény, hisz elemeire bomlott már az elátkozott nemzeti koalíció, s úgy tetszett, hogy a Nemzeti Munkapárt ellenében végre megszerveződhet a demokrácia tábora is. Újra megjelent a „gyujtogató, csóvás ember”, „a vad, geszti bolond”, „a bujtó, új, kan Bátori Erzsébet”, kinek Ady verset ajánl:

„Mert ő is az Idők küldöttje
S gyujtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse.”

S újra úgy hiszi a demokratikus közvéleménnyel együtt, hogy

„Bécs, babona, gróf-góg, irigység,
Keletiség, zsandár, alázat,
Egy Isten se tudná lefogni
Ereinkben ma már a lázat.”

1912 tavaszán, az új remények évadján születtek a fent megidézett versek. Mert harcra készült, s harcra kész volt a szocialista munkásság, s úgy látszott, most már nem egyedül.

A Függetlenségi Pártban egy új csoportosulás alakult ki, bár régi nevekkal. Justh levetkezte Ház-elnöki méltóságával

együtt azt a gögöt is, amivel 1907-ben még visszautasította a parlamenti kapu előtt ismét felsorakozott százezret. Károlyi Mihály is elkészönt már az OMGE elnöki székétől, s a függetlenségek újra feltámadt kurucsága sokat ígérő volt. Vázsonyi Vilmos sem „ölelkezett” már – tegyük hozzá a későbbieket is ismerve: és még – a reakcióval, s ha valami gyanút kelthetett, úgy az csak az volt, hogy a többször „álkurucnak” bizonyultak is az új táborba siettek. Egy Kossuth Ferenc, egy Apponyi Albert, a Néppárt jelesei újra ott voltak, s megjelent, inkább odaóvakodott gróf Andrássy Gyula is, azok tehát, akik nem keveset ártottak korábban és később is a magyar demokráciának.

1912. május 23-án, a „Vérvörös Csütörtökön” újra – és már hatszor – százezer munkás lepte el Budapest utcáit. A kivételesen erőszakos karhatalommal kétnapos csatát vívott, hat halottat hagyva az utcaköveken. S az úri ellenzék politikusai is olyat tapasztaltak, mint még soha. Az 1904. évi Tisza-puccs utáni hőstett megismétlésére – a berendezés módszeres szétverésére – ha lett volna is szándék, alkalom semmiképp, hisz Tisza egyszerűen ebrúdon dobatta ki az ágáló magnásokat s más tiszteletre méltó urakat a parlamenti ülésteremből.

Itt volt hát a nagy alkalom. Hiszen már az alkotmányos jogaikkal élni akaró képviselőket is megakadályozták jogaik gyakorlásában! S leplezetlenül készült a további jogfosztások sora – Tisza egypercnyi kételyt sem enged efelől. Mi szervezhetné nagyobb erővel ellenzékét, ha nem ez? S úgy tűnt, most bekövetkezik a rég várt változás, a reakció táborra ellenében nem késik tovább a demokrácia táborának megszerveződése sem.

A radikálisok nagy hévvel és hittal magyarázták a polgárságnak, hogy itt az ő érdekéről is szó van. Szende Pál így érvelt: „A kispolgárság érdekei többnyire azonosak a munkásságéval, a nagyburzsoáziának pedig politikai kérdésekben álláspontja szintén hasonló.” A köztük levő ellentétnél erősebb kell legyen a közös érdek, vonja le következtetését, s az orosz példára utal. Tehát „...a polgárságnak nemcsak elméleti

szimpátiával kell a munkásság mozgalmát nézni, hanem támogatni kell az általános sztrájkot erkölcsileg és anyagilag is. A sztrájk most nem irányul a polgárság ellen, sőt olyan változást akar az ország politikai szervezetében előidézni, melynek elsősorban a burzsoázia látná hasznát. Belgiumban 1893-ban, Oroszországban 1905-ben a polgárság és különösen a gyár-
iparosok is támogatták a sztrájkot, a munkások fizetését a munka beszüntetésének idején is kiadták, és családjaik segélyezésére alapokat gyűjtöttek. Ezt a példát kell a magyar polgárságnak is követnie, hacsak nem akar megmaradni a jelenlegi szégyenletes és lealázó helyzetben, amikor egész politikai tevékenysége a junkeruralom részére teljesített kényszerkortesszolgálatokban merült ki.”

E szavak a TT választójogi vitájában hangzottak el, nem sokkal 1913. március 4-e előtt, amely nap egy minden addiginál nagyobb méretű általános sztrájkot és ugyanakkor egy parlamenti akciót is ígért. Úgy volt, hogy a teljes parlamenti ellenzék harcba vonul.

Az ellenzéki sajtó tele volt a munkásság, a polgárság, a parlamenti ellenzék és természetesen a kormány, a fegyveres testületek e nagy napra való készülődésének híreivel. S ezek túlnyomó többsége optimizmust sugallt. Köztük eltörpültek az óvatosságra okot adó jelzések; jóformán senki nem figyelt arra, hogy a parlamenti ellenzék Tisza-ellenes egységén repedések mutatkoznak. Nagyatádi Szabó István, a dunántúli birtokos parasztság vezére éppen ezekben a napokban szegte meg az ellenzék által meghirdetett bojkottot, s megjelent a parlament ülésén.

A *Világ*, a radikális polgárság lapja is csak rövid hírben tudósított erről. Viszont hat teljes oldalon sorakoznak a tudósítások a sztrájkra készülő országról. A munkások harcos hangulatának bemutatása mellett a polgárság készülődéséről is beszámolnak, így pl., hogy a sztrájkolók gyermekeinek eltartását a polgárság vállalja magára, hogy az Általános Fogyasztási Szövetkezet hitelt ad a sztrájkolóknak, hogy „tekintélyes belvárosi kereskedők” egy felhívást írtak alá, melyben a pol-

gárság támogatását kéri a sztrájkhoz (mondanunk sem kell, hogy a felhívás szövege kísértetiesen hasonlít a Szende Pál által elmondottakhoz?), a magánkiskereskedők egy része és a magánkisiparosok szimpátiasztrájkot ígérnek. Felhívás hangzik el az egyetemistákhoz, hogy az adott időben ne látogassák az előadásokat, hogy az ügyvédi kamarában bizottságot szerveznek a „kormány által kilátásba helyezett atrocitások és megígért jogosulatlan letartóztatások ellensúlyozására” és így tovább. A magyar munkásság számára soha nem ígérkezett még ilyen „összkomfortos” sztrájk.

S mégis, a várt napon csupán egy nyilatkozat hangzott el, s ki mondta volna el más, mint Apponyi Albert? Természetesen tiltakozott a Tisza-féle önkény, az antidemokratikus választójogi törvény ellen. S előtte való nap még történt valami. Egy küldöttség kereste fel a szociáldemokrata párt vezetését, melyben az ellenzék jelesei arra kérték a pártot, halassza el az általános sztrájk kimondását. És az megette.

Jászi így értékelte az elmaradt nagy napot: „A Tisza-féle hírhedt választójognak sima képviselőházi ledarálása egy csomó illúziótól fosztotta meg a demokrácia küzdő táborát. Nem így képzeltük mi! Azt hittük, hogy az ősi kuructűz fellobogása majd csak felperzseli a parlamenti lápot. Hiú remény volt ez a várakozás. Nincs ma már kuructűz az országban, csak kuruc frázisok vannak, hisz ami valaha azt a gerjedelmet oly félelemmé tette, az a kifosztott jobbágyok és elűzött kisnemesek német- és úrgyűlölete volt... Ma már a kuructűzet nem éleszti a néptömegek elkeseredése. A kiparcellázott parasztok és a gyárakba menekülő proletárok ma már a saját zászlajuk alatt verekednek a saját ideológiai mentéjükben.” A továbbiakban leszámol a „demokratikus dinasztia” legendájával is, s megállapítja, hogy a dinasztíát szoros érdekszálak kötik össze „a bekracholt” junkerek és a „kijáró bankárok” pártjával, a Tisza vezette Munkapárttal. S következtetése: „És ez az állapot mindaddig tartani fog, amíg a magyar demokrácia saját erőforrásaiból nem válik a politika hatalmi tényezőjévé... Amíg a polgárság és a munkásság nem lesz elég szervezett és

öntudatos, hogy maga hangsúlyozza Bécsnek feltételeit. Ha egyszer ez bekövetkezik, akkor nyomban megváltozik a magyar politika arculata, és a katonai követelések ellenszolgálatá fejében a 'parlament' többé nem rejtett abszolutizmust vagy a népjogok elkobzását fogja követelni, hanem földet a nép számára, progresszív adót, az élelmiszerszármazékok eltörlését, az egyházi javak szekularizációját és a szabadságjogok kodifikálását."

A kudarcért Jászi a „parlamenti vezérkart” marasztalta el, s az Adyéval rokon „mégis”-hitével állítja, hogy „... csak a taktika vallott kudarcot, de maga a tábor a küzdelmet folytatni akarja, és el van tökéltve arra, hogy még nagyobb energiával fogja folytatni”. A táboron a fentebb említett erőket, a parasztokat, a polgárokat és mindenekelőtt a munkásokat értette.

Nagy felismerés és még mindig jelenlevő illúziók – ez jellemzi ezt az írást is. Mert valóban a magyar politika arculatának kellett volna megváltoznia, annak kellett volna bekövetkeznie, amit már 1905 óta vártak, de amiért eleget nem tettek, talán nem is tehettek: a politikai élet átstrukturálására, átstrukturálódására lett volna szükség ahhoz, hogy „a magyar demokrácia saját erőforrásaiból” válhasson „a politika hatalmi tényezőjévé” – tegyük hozzá, elegendő erővel rendelkező hatalmi tényezőjévé.

Illúziókról is beszéltünk. Ezek alighanem abból fakadtak, hogy a magyar polgárságtól citoyen-magatartást vártak, holott az vagy csak burzsoá, vagy pedig még ennél is kevesebb: szolga volt. És itt újra visszatér korábbi problémánk, a kelet-európai fejlődés sajátossága. Nemcsak megkésett e fejlődés, hanem elkanyarodott, s e kanyart korántsem volt egyszerű kiegyenesíteni. Nem, mert igazán csak kevesen akarták. A polgárság támogatásából március 4-re annyi maradt, hogy a szerkesztőség letartóztatásával megfenyegetett *Népszava* – legalábbis ilyen hírek terjedtek el – egy levelet kapott: „Alulírott szellemi munkából élő polgárok, kik nem vagyunk a szociáldemokrata párt tagjai, följajánljuk, az ezzel járó felelősség tudatában, szolgálatainkat a szociáldemokrata párt vezetésének,

abban az irányban, hogy ha a kormány a pártvezetőség és egyéb intellektuális munkások meg-megújuló elfogatásával akarná a választójogért folyó küzdelmet lehetetlenné tenni: mi a legnagyobb gonddal és lelkiismeretességgel fogunk bárminő szellemi munkát elvégezni, melyet számunkra a párt kijelöl, és ezt a működést mindaddig folytatjuk, míg a pártvezetőség szükségesnek fogja tartani... Aláírva: Ady Endre, Balázs Béla, Blauner Mór, Bölöni György, Dániel Arnold, Fenyvessy Adolf, dr. Fülöp Zsigmond, Gerő Ödön, Hollós József, dr. Herceg Ede, dr. Jászi Oszkár, Kernstock Károly, dr. Kósa Miklós, dr. Kutasi Elemér, Lengyel Géza, Lovászy Márton, dr. Madzsar József, Méray-Horváth Károly, dr. Maléter István, Márffy Ödön, Miklós Jenő, Nagy Endre, Purjesz Lajos, dr. Rácz Gyula, dr. Rédei József, dr. Ságody Gyula, Szász Zoltán, dr. Szende Pál, Vágó Dezső, dr. Vámos Henrik, dr. Vermes Károly, Zigány Zoltán.”

Ma is fénylő nevek és ismeretlenek sorakoztak a levél alatt, bizonyítván, hogy a magyar kultúra egyes jelesei készek voltak a harcra. De ki még? E néhány tucat név mellé felsorakoztathatnánk még több tucatot, s utalhatnánk néhány ezer névtelen polgárra, értelmiségire is, akikben volt civil-kurázs, s akik komolyan vették, hogy „vagy hajótörés, vagy demokratikus átalakulás” vár a magyar népre. De egyébként – a fejlődés „kiegyenesítésének” munkája szinte kizárólag a munkásságra várt.

„... ajánlanék más taktikát,
ha tudnék jobbat...”

A kudarc, a sikertelenség – és mi más lenne az eredmény elmaradása – egy demokratikus felépítettségű pártban, ha mást nem is, de vitát mindenképp kivált. Vitatottá válhat a stratégia – korszakunkban ezt a „taktika” szó takarta –, a párt politikájának egész irányultsága vagy a taktika, a módszerek,

az eszközök kiválasztása, ezek alkalmazása. Így volt ez az SZDP-ben is, s különösen magasra lobbant a vita a nagy kudarcoknál vagy pontosabban fogalmazva, a felcsigázott várakozások látványos összeomlásakor.

Az SZDP-n belül kialakult vitáknak két típusát különböztethetjük meg. Az első a párt politikai irányultságára, a doktrínára, a másik a pártvezetőség politikai vonalára vonatkozott.

Bemutatásukat kezdjük az előbb említettel, már csak azért is, mert ez volt a kialakulatlanabb s mindenképpen a kisebb hatású. Egyetlen személy nézeteit, illetve egy bűvópataként fel-feltűnedező áramlatot veszünk itt szemügyre. Szabó Ervinnél és a szakszervezetek tájékán megtalálható elképzelésekről beszélünk. Az egyik kevesellte, a másik sokallta a forradalmiságot.

Szabó Ervint az anarchoszindikalizmus képviselőjeként szokás emlegetni. Ő magát forradalmi szindikalistának tudta, egy „tiszta” radikális munkásmozgalom hívének. De sereg nélkül volt. Minden tekintélye és táborszerző kísérlete ellenére, mondhatni, egyszemélyes pártot alkotott, s mivel ez képtelenség, nem is lenne helyes kritikáját politikai bírálatként felfogni.

Szabó Ervin a magyar szociáldemokrácia legképzettebb embere, s alighanem a korabeli magyar kultúra egyik legmélyebb gondolkodója, akinek műve azonban tragikus torzós maradt számos jelentős eredménye ellenére is. Gondolkodóként s nem politikusként kell megítélnünk, s véleményünk szerint csak úgy nyerheti el méltó helyét közgondolkodásunkban, ha figyelembe vesszük ezt. Helyét mi abban a sorban sejtjük, amelyet Berzeviczy, Széchenyi, Eötvös József s társaik nyitottak meg, s napjainkig voltak folytatói, akiket talán „átpolitizált” közgondolkodásunk, mivel főleg politikusokként értékeli, s nem gondolkodókként, valóságos érdemükön alul becsül.

De most Szabó Ervinnél s az SZDP-t érintő bírálatról van szó. Mint mondtuk, nem szabad csupán politikai bírálatnak tekinteni mindazt, amit Szabó Ervin mondott. Hiszen ki-

indulópontja nem politikai, hanem filozófiai, gondolati és morális volt, még akkor is, ha politikáról, pártról beszélt. Nincs terünk a részletes fejtegetésekre, így csupán egyetlen írásából, a *Pártfegyelem és egyéni szabadság* című, 1904-ben írt tanulmányából idézünk néhány gondolatot.

A cikk mottója egy híres Marx-megállapítás, a harmadik Feuerbach-tézis: „A materialista tan, mely szerint az emberek a körülmények és a nevelés termékei, megváltozott emberek tehát más körülmények és megváltozott nevelés termékei, feledi, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg, és hogy a nevelőt magát is nevelni kell. Így szükségképpen oda lyukad ki, hogy a társadalmat két részre ossza, amelyek egyike a társadalomnak fölötte áll.” S egész bírálata erre épül. Egy sor kérdést tesz föl a pártnak, s nemcsak a magyarnak, hanem egyáltalán, a szociáldemokrata pártoknak. Nézzük ebből az utolsót és rögtön válaszát is: „S megfelelkezhetnék végül arról, hogy az egyetlen pártnak hirdeti magát, amelynek harci céljai nemcsak osztályának érdeke, hanem ennél jóval magasabb, több: *az ember emancipációja* [Sz. E. kiemelése] évezredek osztályuralmában szenvedett lealázása, lekicsinyítése, korlátozása alól? S ki lehetne a felszabadító más, mint maga az ember? Beteltünk a zsidó-keresztény tannal, amely az égből hozta, az égből várta a megváltót. Földi megváltók sem kellenek, kik 'a társadalmat két részre osztják, mert ők a társadalomnak fölötte állnak'. Csak magának a munkásságnak tudásában, érzésben, akaraterőben, nagyság- és szépségvágyban kifejlődött egyénei fogják a munkásságot s vele az embert emancipálni.” Ebből az alapállásból mondja ki ítéletét a csak politikai harcra szerveződött pártról, amely egyre inkább saját magát is teljesen e politikai küzdelem logikájának vetette alá: „A munkásság öntudatát kifejleszteni, ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája. Ezzel érték el eddig is legnagyobb sikereiket. Ezt kell gyakorolni a jövőben is. Ez... az egyetlen pártelv, amely a társadalmi fejlődés magasabb törvényeivel föltétlen összhangban van.”

De – és ez már a mi ítéletünk – Szabó Ervin maga mondta egy lappal előbb: „A párt – párt, igaz. Harcoló szervezet.” S lehet-e egy párt, egy a politikában harcoló szervezet olyan, amilyennek Szabó Ervin elképzelte? Nem közvetítések egész során, így a politikán keresztül is halad az út a Szabó Ervin kívánta emancipáció felé? Ezért intézhette el oly könnyedén a filozófiában kevésbé, de a politikai vitákban jártasabb debatter, Bokányi az MSZDP kongresszusán Szabó Ervin bírálatait, mondván: „A szabadsággal mint elméleti kérdéssel nem akarok foglalkozni, bár igen kedvező alkalom volna arra, hogy filozófiai ismereteimet, amelyek bennem évek óta el vannak raktározva, kiszellőztessen. Nem teszem ezt, mert tudom, hogy akkor a kongresszusból egy szellemi szőrszálhasogatás válnék, egy filozófiai ocsú; amely jól veheti ki magát a katolikus papok vagy zsidó rabbik gyűlésén, de nem tartom azt e helyre valónak, mert itten csakis gyakorlati kérdésekről van szó.”

Érvelése – ha furcsa is egy olyan párt vezetője részéről, amely a tudományra, a filozófiára hivatkozik, mint amelyek megalapozzák egész cselekvését – hatásos volt, s minden bizonnyal azért, mert a politika valóban mindenekelőtt a gyakorlat s nem az elmélet kérdése. Ugyanezt tette a híres W. Liebknecht is 1891-ben a német szociáldemokrata párt programját megfogalmazó erfurti kongresszuson, amikor is az Engels által a nyilván nem minden célzatosság nélkül éppen akkor közzétett, még 1875-ben született Marx-írásra, a *Gothai program kritikája* címen ismert levélre így reagált: „Amit elméletileg hozott fel tervezetünk ellen, az helyes volt az utolsó betűig... Elmélet és gyakorlat azonban két különböző dolog. És ha Marx elméleti véleményében föltétlenül megbíztam is, a gyakorlatban a magam útján haladtam... kitéve magamat a Marxszal való meg hasonlítás veszedelmének – ami, bár rövid időre, be is következett – kijelentettem, ... nagyra becsülöm Marxot, de még nagyobbra a pártot”. S hogy a kongresszuson sikert aratott, mi sem bizonyítja jobban, hogy e tirádáját dörgő „Bravó” kiáltások honorálták.

Bokányi és a magyar párt összes vezetője is igen nagyra becsülte Szabót, de bírálatát mégis így fogadta, s valljuk be, aligha tudunk más fogadtatást elképzelni. S a kongresszusokon résztvevők többsége sem, minthogy oly gyakran hangzott el az elméleti kérdések vitatásakor az ügyrendi javaslat: zárják le a vitát. A hangulat mindvégig az volt: cselekedni kell, s nem teoretizálni, elméletieskedni. S mivel „a párt – párt”, azaz politikai szervezet, ez rendjén is van. Csak éppen ebben az esetben talán túl jól sikerült a politika szabályaihoz való alkalmazkodás, és olyankor is „szellemi szőrszálhasogatásnak”, „akademiker-teoretizálásnak” minősült egy-egy probléma felvetése, amikor nem ártott volna nemcsak „megalapozni” – utólag – elméleti érvekkel egy-egy politikai döntést, hanem az elmélet alapján a politikai döntés előtt, természetesen nem filozófiai, hanem politikai elemzést végezve, a lehetőségeket komolyan számba venni.

De állapítsuk meg, hogy Szabó Ervin bírálatai többnyire valóban csak elméletiek, elméleti érvényűek voltak, politikai érvényességük nem volt, vagy ha igen, annak értéke sokszor kétséges. Az MSZDP politikai irányvonalának kiigazítására aligha lehettek volna felhasználhatók. Révai József még 1919-ben megfogalmazott Szabó Ervin-értékelésében – abban tehát, amelyet még nem „politizált át” oly mértékben, mint a későbbi értékeléseit – alighanem rátapintott a lényegre: „Szabó Ervin erkölcsöt keresett a politikában, mindig azt kívánta, hogy a politika, mely tulajdonképpen nem más, mint a tényekkel való folyamatos számolás, folytonos kompromisszum a tényekkel, erkölcsös legyen, vonja ki magát a politikai cselekvés, a tények fennhatósága alól, hogy ne a valóság, hanem az eljövendő harcnak talaján történjen minden megmozdulás. Szabó Ervinnek ez volt a tragikuma. A politikát és az erkölcsöt összeegyeztetni, a célokat és a valóságot egybeolvasztani akarta a cselekvésben. Ezért kellett visszavonulnia is a munkásmozgalomtól és a pártélettől is, mert nem tudta megtalálni a politikai cselekvésnek ezt az erkölcsi alapját. Az volt a tragikuma, hogy a kapitalizmus fejlődésének a munkás-

mozgalomban gyakorolt hatása közben a forradalmiság, úgy az egyének forradalmisága, mint a tömegek forradalmi készsége egy időre elaludt. Ami természetes is, hisz a tömegek, a munkásosztály forradalmi készsége nem más soha, mint a gazdasági helyzetnek megfelelője. A munkásosztály idomult a társadalmi fejlődéshez, Szabó Ervin azonban nem idomult hozzá.”

Véleményünk – ha még azt is hozzátesszük, hogy Szabó Ervinnek nemcsak az erkölcsisége, hanem tudós mivolta is ebbe az irányba hatott – megegyezik Révaiéval. Szabó Ervin egy forradalmi szindikalista munkásmozgalom megszervezésének kudarca után valóban visszavonult a politikai élettől. Ha bírálja az SZDP-t, szocialista meggyőződése alapján teszi, de már egyre kevésbé hiszi, hogy az adott helyzetben lehetne más politikai irányvonal is. S már csak abban bízik, reménykedik, hogy a párt politikája eredményes lesz, kiküzdik az általános választójogot, hogy aztán megszabadulva e harc terheitől, a mozgalom végre saját feladatának, a munkásság osztálytudatának kifejlesztésére fordíthatja erejét.

Említettük, hogy ellenkező oldalról is voltak kísérletek a mozgalom alapvonalának megváltoztatására. Minden biznnyal hirdetői is akadtak volna, ha a mozgalomban uralkodó forradalmi érzület el nem nyomta volna hangjukat, s ha a magyar társadalmi-politikai küzdelmek olyan élesek nem lettek volna. A szakszervezetek környékén hangzottak fel alkalmanként, de nagyon bátortalanul s rögtön heves visszautasítást kiváltva olyan javaslatok, hogy a munkásmozgalom forduljon el a politikától, vagy legalábbis figyelmét a gazdasági követelésekre összpontosítsa ahelyett, hogy „nagy politikusoknak markírozná magát”. Nem érdemes itt neveket említeni, hiszen majd minden szakszervezeti vezetőnek voltak ilyen pillanatai. Egységes áramlattá ez nem szerveződött, s nem fogalmazódott önálló politikai platform sem. Jászai Samu – hogy mégis nevesítsünk –, amikor egy alkalommal felvetette a szakszervezetek és a párt kettéválasztásának szükségességét, a heves reagálások hatása alatt – s nem állíthatjuk,

49. Május 1-i emléklap

hogy őszintétlenül – rögtön azzal válaszolt, hogy nem mér-sékelni akarja a munkásság politikai harcát, hanem épp ellen-kezőleg, nagyobb erőket akar felszabadítani a politikai küz-delemre is. A magyar viszonyok következtében – a komolyan vehető „csábítások”, „vesztegetési kísérletek” híján – még inkább ésszerűnek látszott az a tanács, amit a Bernstein által kiváltott „revizionizmusvita” kapcsán a nem revizionista Auer, a német párt titkára írt Bernsteinnek: „Ejnye Ede! Ilyesmit legfeljebb csinál az ember, de nem beszél róla.” Kinyilvánítottan opportunistának, reformistának, revizionis-tának lenni, azaz kétségbe vonni az alapidoktrínák bármelyi-két a magyar pártban 1914 előtt nem volt tanácsos. Láttuk a példát az agrárprogram esetében is, s tudjuk, hogy az MSZDP-ben 1900 után doktrinális okokból soha nem jött létre szakadás.

Az elméleti egységnek azonban nemcsak pozitív eredmé-nyei voltak. Úgy hisszük, nem tévedünk, ha negatív hatását is feltételezzük, azt ugyanis, hogy gátjává vált a párt „fel-nőtté”, „magyarrá” válásának, a magyar társadalmi valóság megismerésének és a politikai program esetleges módosítá-sának.

Új politikai program tehát nem született. S most térjünk vissza a másikkajta bírálatra, amely a vezetőség politikai cse-lekvési módját illette.

Mióta az MSZDP a pozícióháborúra tért át, két látványos kudarcot szenvedett. Az egyiket 1905–1906-ban, a másikat 1913. március 4-én. Mindkettő „paktumhoz” kötődött. Az első, a Garami–Kristóffy-paktum a „demokratikus cezariz-mus” lehetőségeiben, a másik az egyesült parlamenti ellenzék „kurucosságában” bízva született meg.

Tudjuk, mindkettő sikertelen maradt. S természetes, hogy a vereség okairól vitázva mindenekelőtt e paktumokról esett szó, hol a szövetséges rossz kiválasztását, hol magát a „pak-tálás” tényét bírálva. S való igaz, a bírálat mindig jogos volt, hiszen a kívánt eredmény soha nem született meg. A pártot „magas szerződő felei” igen könnyen magára hagyták, vagy

mert megriadtak, vagy mert jobb megoldás kínálkozott, vagy pedig egyszerűen azért, mert nem tudták teljesíteni azt, amit vállaltak.

A pártvezetőség és bírálói ugyanabban a körben forogtak. A mindenkori bírálók e viták során nagyon sok megszívlelendő dolgot mondtak, bírálatukban sok „örök igazság” hangzott el. Több tucat ilyen gondolatmenetre bukkanhat bárki, aki az 1906 utáni kongresszusi jegyzőkönyveket, a *Népszavát*, a *Szocializmust* vagy a többi szocialista vagy szocialistáktól is cikket közlő újságokat, folyóiratokat végigböngészi. De talán ezeknek a bírálatoknak a legnagyobb hibája éppen az volt, hogy többnyire csak „örök igazságokat”, mondtak, s meglehetősen kevés konkrétumot.

Ha a pártvezetőség a „demokratikus cezarizmus” felé tájékozódott, úgy ezt az irányvételt, ha a „kurucos” ellenzékkal szövetkezett, úgy amazt bírálták sokszor megalapozottan, máskor csak egy ellenkező előjelű illúciónak hódolva. Mert ugyan azoknak mindenképpen igazuk volt, akik pl. a parlamenti ellenzéket állhatatlannak bélyegezték, s kimutatták, hogy körükben a „magyar” érdeket sokan a feudálisok, a dzsentrik érdekével azonosítják, de az is biztos, hogy ezen állításuk igazságát igencsak rombolta a „demokratikus cezarizmushoz” kapcsolódó illúziójuk, az, ami Vágót a már idézett kirohanásra ösztönözte, vagy ami Diener-Dénes Józsefet arra bírta, hogy Ferenc Ferdinánd velejéig reakciós föderális elképzeléseiben a demokratikus kibontakozás lehetőségét vélje felfedezni.

E vitákban tehát nem új irányvétel, hanem két – láttuk, kipróbált és egyaránt kudarcot hozó – taktikai vonal szembeállítására volt a tét. S úgy tetszik, hogy e két, kétségtől diámetrálisan szemben álló irányzatban mégis volt valami közös, az ugyanis, hogy bármelyiket választották, alárendelt és bizonyos fokig kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. S ez volt az, amit oly jogosan vetettek a vitázók a másik szövetség felé hajlók szemére. Akkor is, ha az a bírálókkal szemben éppannyira igaz volt.

De azok, akik a sikert nem a fentebb említett két lehetőség egyikétől, hanem a saját tábor megerősítésétől várták, nos, azok sem tudták megújítani elképzeléseiket. A kongresszusokon ismételten felvetődött a parasztság megnyerésének szükségessége, de a vitázók közti különbség nem a lényegre, hanem csak a formákra, az eszközökre korlátozódott.

Kunfi, Tarczai, Baron, Nyisztor és a többiek egyaránt egyetértettek abban, hogy a párt sikereihez elengedhetetlen a falvak népének forradalmasítása, s egyaránt hirdették: „... ki a falvakba, a földművelők közé!”. A vérmesebbek, így Nyisztor is, úgy vélték, hogy ez az irányváltás akár hónapok alatt eredményt hozhat. Mi volt tehát a vita? Az, hogy Kunfi és Tarczai „beszélgetésekkel” akarta felrázni a „falvak népét”, Nyisztor pedig ezt kevesellte: „Röpiratokra és agitációra van szükség... Feltétlenül szükségesnek tartja hivatásos agitátoroknak hivatalos agitációját.”

Kétségtelen, hogy ez több, mint a „beszélgetés”, de azért még mindig csak szó, szó, szó. S a cél ugyanaz, mint korábban: a „falvak népét” szocialistává kell tenni, s nem paraszti érdekeik felkarolásával szövetségesnek megnyerni.

Ugyanezt mondhatjuk el a módszerek, eszközök használatával kapcsolatos bírálatokról is. Radikális hangokban, hangulatban nem volt hiány. 1906 után majd minden kongresszuson elhangzott a pártvezetőség bírálataként a „kövessük az orosz utat” jelszó – s a pártvezetőség is mindig ugyanazt válaszolja: ehhez nincsenek meg a feltételek. S néha olyan mondja ezt, aki egy évvel korábban maga is az „orosz útra” hivatkozott.

A heves összecsapások ténye könnyen megérthető, hisz a türelmetlenség, az egy helyben topogás által kiváltott radikalizmus éppoly indokolt volt, mint a pártvezetőségnek a realitásokra való figyelmeztetése. Láttunk már erre több példát. A bírálatok és a védekezések ugyanabban az ördögi körben forogtak, s ebből senki sem talált kiutat. Ékesen bizonyítja ezt Kun Bélának az 1913. évi kongresszuson elhangzott felszólalása. Éles hangú bírálatát így zárta: „Kétségtelenül

ajánlanék más taktikát, ha tudnék, addig csak azt mondom, hogy nem vagyok megelégedve a határozati javaslatnak sem hangjával, sem pedig tartalmával.”

Ennél többet és jobbat más sem mondott.

A mindenkori pártvezetés hol ingerültséggel, hol szarkasztikus magabiztossággal utasította vissza az ilyen s ehhez hasonló bírálatokat – s a kongresszusok, a párt tagságának túlnyomó többsége mindig egyetértett vele. De úgy gondoljuk, mind a heves bírálatok, mind a nem kevésbé éles viszontválaszok az önbizalom repedéseit takarták; a tanácstalanság és nem a bizakodás késztetett az ugyanabban a körben forgó kísérletek megismétlésére. A demokrácia erői mintha érezték volna már, hogy táboruk lassú gyarapodásával egyidőben a harci terep félelmetes gyorsasággal alakul át, s hogy kérdésessé vált, hogy egyáltalán járható-e az az út, melyet a magyar progresszió javasolt, létezik-e egyáltalán az az út, mely Nyugat-Európán keresztül vezet előre a jövő társadalomba, a szocializmusba. Mert Európában ekkor már ágyúk dörögtek – a balkáni háborúk fegyverzaja egy az egész Európát megrázó vérzivatar égzengését idézte fel.

A szociáldemokrácia természetesen nem adta fel küzdelmét. De tenni a korábbinál is kevesebbet tudott. Mert mi maradhatott a világégés éveire? Adyval szólva ismét, a „mind-egy” és a „mégis” annyira ismert sajátos vegyülete, az, amit így fogalmazott meg az ösként felismert előd, Eötvös József emlékének szentelt versében:

Paraszt leromlott s régi a nagyúr,
A többi vállat-vonva igazul,
Kín van már csak itt s egy-két ember távol
Kitekint daccal s új dacot kovácsol,
Hogy hátha mégis csoda esik velünk.
Mindegy:
Vidámuljunk, ha a bánat
Fülünk közé vág is néha,
Kín volt mindig itt a dacnak
Legízesebb tápláléka.

A katasztrófa

1914-ben a *Huszedik Század*nak két július–augusztusi száma jött ki a nyomdából. Az első igen hamar zúzdába került. Csak a gondos könyvtárigazgatónak, Szabó Ervinnek köszönhetjük, hogy olvashatjuk, mert dokumentumként, okulásként egy példányát könyvtárában megőriztette.

Négy közlemény hiányzik a második, „javított” kiadásból: egy cikk, melynek címe: *Európa a balkáni válság után*, a *Nemzetiségi fejleményekről* címen egy összeállítás és kommentár a magyarországi nemzetiségi üldözésekről, egy színdarabismertetés, melyben a román Goga Octavian művéről számolnak be s egy tanulmány, melyet Jászi Oszkár írt. Címe: *A szarajevói katasztrófa és a délszláv kérdés*.

Júliusról augusztusra tragikusan elavultak ezek az írások. A katasztrófa nagyobbban bizonyult, mint még júliusban hitték s remélték. Mit is hitt Jászi? „Az európai demokrácia háborúellenes és milíciabarát [azaz állandóhadsereg-ellenes. Sch. I.] törekvéseinek egyre növekvő fontossága tényleg egy egészen új helyzetet fog teremteni. Minél inkább kerülnek a nagyhatalmak parlamentjei a szocialista és a radikális pártok ellenőrzése alá, annál kevésbé valószínű, hogy a vezető államok egy balkáni kalandba bocsátkozhatnak... Minthogy pedig a nyugat-európai világ már annyira előrehaladt szocializmusban, antimilitarizmusban és polgári demokráciában, hogy a világháború rémét és veszedelmét a háborús érdekelt-ség többé már nem támaszthatja fel forradalom és gazdasági és politikai privilégiumainak végleges veszélyeztetése nélkül...” – hagyjuk itt abba az idézetet.

Jászi ugyanilyen előrelátással jósol az ország vezetőinek is. Csak „...a legszélesebb alapon nyugvó demokrácia, a legnagyobb stílú gazdasági politika...” hozhat megoldást, „... ez az egyetlen út, melynek követése együtt tarthatja a monarchiát, s egyben még megnövelhetné Magyarország erejét és jelentőségét. Ellenben a mai agrár-feudális, katolizáló, a gazdasági életet alákötő katonai uralom csak a monarchia felbomlására vezethet, melynek romjai között egy csonka, nemzetiségi tagjaitól megfosztott, tenger nélküli, a szláváságnak vagy a németiségnek kiszolgáltatott magyar mezőgazdasági gyarmat fog tengődni.”

Tudjuk, előrelátása egyszerre volt pontos és naiv. A háború forradalmakat hozott, magával hozta a Monarchia pusztulását, Magyarország erejének és jelentőségének csökkenését. S mégis naiv volt, mert úgy hitte, hogy Nyugat-Európa fejlődése, a szocializmus ereje és a „józan ész” megmentheti a világot a katasztrófától. Egy szörnyű háború volt reményére – amiben az európai progresszió oly jelentős része egy volt vele – a kiábrándító válasz.

E háború és következményei hosszú évekre időszerűtlenné tették a magyar szociáldemokrácia programját, az ország európaizálása távolabbra került, mint annak előtte volt. Késervesen kellett megtanulják ismét, hogy „messze az út”; nemcsak az, amely az „ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetéséhez”, de az is, mely Ázsiából Európába visz.

MAGYAR HISTÓRIA

Irodalom

Buchinger Manó : Küzdelem a szocializmusért. I. k. Bp. 1946.

Kassák Lajos : Egy ember élete.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.

1. k. 1848–1890. szerk.: *Erényi Tibor*; 2. k. 1890–1900. szerk.: *Erényi Tibor és S. Vincze Edit*; 3. k. 1900–1907. szerk.: *Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit*; 4/a. k. 1907–1914. szerk.: *Erényi Tibor, S. Vincze Edit, Mucsi Ferenc, Kende János*.

Magyar munkásszociográfiák 1888–1945. Szerk.: *Litván György*. Bp. 1974.

Szabó Ervin levelezése 1–2. Szerk.: *Litván György–Szücs László*. Bp. 1977, 1978.

Szabó Ervin Válogatott írásai. Bp. 1958.

A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre I–II. Szerk.: *Litván György–Szücs László*. Bp. 1974.

Tanúságtevők. 1–2. Szerk.: *Petrák Katalin*. Bp. 1974, 1976.

A társadalmi fejlődés iránya. A Társadalomtudományi Társaság által rendezett vita. Bp. 1904.

Veres Péter : Falusi krónika.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Szerk.: *Nemes Dezső*. Bp. 1976.

Magyarország története. 6. k. Szerk.: *Kovács Endre*. Bp. 1979.

Magyarország története. 7. k. Szerk.: *Hanák Péter*. Bp. 1978.

Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában. 1868–1919. Szerk.: *Vincze Edit*. Bp. 1979.

Erényi Tibor : Szocializmus a századelőn. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből. Bp. 1979.

- Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 1848–1948. I. k. Szerk.: *Pölöskei Ferenc–Szakács Kálmán*. Bp. 1962.
- E. J. Hobsbawm* : A tőke kora. 1848–1875. Bp. 1978.
- Horváth Zoltán* : Magyar századforduló. Bp. 1961.
- Lackó Miklós* : Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867–1945. Bp. 1961.
- Litván György* : „Magyar gondolat – szabad gondolat”. Bp. 1978.
- Lőrincz Ernő* : A munkaviszonyok szabályozása Magyarországon a kapitalizmus kezdetétől az első világháború végéig. Bp. 1974.
- Mucsi Ferenc* : A Kristóffy–Garami-paktum. Bp. 1970.
- Nemes Dezső* : A magyar munkásmozgalom történetéhez. Tények, viták, tanulságok. Bp. 1974.
- Pándi Pál* : „Kísértetjárás” Magyarországon. 1–2. Bp. 1972.
- Rézler Gyula* : A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Bp. 1945.
- Tanulmányok a magyarországi szakszervezeti mozgalom történetéből. Szerk.: *Kabos Ernő*. Bp. 1969.
- Varga Lajos* : A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ellenzéke és tevékenysége 1906–1911. Bp. 1973.
- S. Vincze Edit* : Az útkeresés évtizedei. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1868–1898. Bp. 1977.

Időrendi áttekintés

- 1868 A Buda-Pesti Munkásegylet megalakulása
Az Általános Munkásegylet megalakulása
- 1869 Táncsics Mihályt az Általános Munkásegylet elnökévé választják
Illegális szociáldemokrata kongresszus Pozsonyban
- 1870 Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantpénztár megkezdí működését
Az Általános Munkás Ujság megindulása
- 1871 A pesti munkások megemlékezése a Párizsi Kommün mártíraíraí
Az Általános Munkásegylet vezetőinek letartóztatása
- 1872 A hűtlenségi per
- 1873 A *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik* megindulása
A Magyarországi Munkáspárt megalakulása, majd belügyminiszteri feloszlata
- 1877 Megjelenik a *Népszava* és a *Volksstimme*
- 1878 A Nemválasztók Pártjának alakulása és első kongresszusa
A Magyarországi Munkáspárt megalakulása
- 1880 A Nemválasztók Pártja és a Magyarországi Munkáspárt egyesülése
- 1890 Nagyarányú munkásfelvonulás Budapesten május 1. alkalmából
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt I. kongresszusa
- 1891 A vasárnapi munkaszünetről és az ipari alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló törvények elfogadása
A vihaszarki munkáslázongások
A Szakszervezeti Tanács megalakítása
- 1894 A hódmézövásárhelyi zendülés

- 1897 Szociáldemokrata földműveskongresszus, a Földművelők Szaklapja megindítása
A Várkonyi szervezte földmunkáskongresszus
Aratósztrájkok és a nyírségi földfoglaló mozgalmak
- 1898 A Szakszervezeti Tanács újraszervezése
Az ún. rabszolgatörvény elfogadása
- 1899 Az első szakszervezeti kongresszus Magyarországon
- 1900 Az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt megalakulása
A *Huszdik Század* indulása
- 1901 Munkanélküliek ismétlődő tüntetése Budapestén
Sztrájkok Resicán, Diósgyőrött és más helyeken
A Társadalomtudományi Társaság megalakulása
- 1902 Országos szakszervezeti szövetségek alakulása
- 1903 Élesedő és szaporodó sztrájkharcok
Munkástüntetések a katonai javaslatok ellen
Az MSZDP X. kongresszusa. A pártprogram elfogadása
- 1904 Választójogi ankét a belügyminisztériumban a szociáldemokraták részvételével
Országos vasutassztrájk
Általános sztrájk több vidéki városban (Debrecen, Arad)
A Társadalomtudományi Társaság vitája a társadalmi fejlődés irányáról
A Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének megalakítása
- 1905 A *Népszava* napilappá alakul (ápr. 1.)
Általános vasmunkássztrájk Budapesten
A szociáldemokrata munkások első kongresszusa
Arató- és cselédssztrájkok a Dunántúlon
A „Vörös Péntek”. A budapesti munkásság általános politikai sztrájkja és tömegtüntetése az általános választójogért
Megalakul a Magyarországi Ifjómunkások Országos Szövetsége
Kristóffy József belügyminiszter az MSZDP küldöttsége előtt bejelenti választójogi reformtervét
Országszerte munkásgyűlések az általános választójogért
Az Általános Titkos Választói Jog Ligájának megalakítása
Marx és Engels válogatott művei első kötetének megjelenése
- 1906 A Földmunkások Országos Szövetségének megalakítása
Az Áchim L. András vezette Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt megalakítása

- Általános sztrájk több vidéki városban (Miskolc, Temesvár, Nagykanizsa, Debrecen stb.). Ipari és aratósztrájkok
A Társadalomtudományi Társaságon belüli szakadás
Megindul a *Szocializmus*, az MSZDP elméleti folyóirata
- 1907 Az ún. derestörvény elfogadása
A „Vörös Csütörtök”. Országos tömegsztrájk a választójogért
Az Országos Keresztény Szocialista Párt alakuló ülése
- 1908 A budapesti munkásság sztrájkja a szervezkedési szabadság védelmére
- 1909 A Nagyatádi Szabó István által szervezett 48-as és Függetlenségi Országos Gazdapárt megalakulása
Marx és Engels válogatott műveinek második kötete
- 1910 A Választójog Országos Szövetségének megalakítása
- 1911 A Justh-párt, az SZDP és szövetségeseik választójogi nagygyűlése Budapesten. Tüntetések az általános választójogért
- 1912 Politikai tömegsztrájk és tüntetések a választójogért
A „Vérvörös Csütörtök”. Általános politikai sztrájk, tömegtüntetés és véres összecsapás Budapesten
Antimilitarista szociáldemokrata tömeggyűlés
- 1913 Az MSZDP meghirdeti, majd lemondja a politikai tömegsztrájkot
A sztrájkmozgalom élénkülése
- 1914 Az Országos Polgári Radikális Párt alakuló ülése
Július 28. hadüzenet Szerbiának. Megkezdődik a világháború

A képek jegyzéke

1. *Az Általános Munkásegylet Emléklapja.* 1901. Munkásmozgalmi Múzeum.
2. *A Hűtlenségi Per tárgyalása.* Zórád Ernő rajza, 1872. Munkásmozgalmi Múzeum.
3. *Gr. Festetics Andor földművelésügyi miniszter inkognitóban Hódmezővásárhelyen. Képes Vasárnap,* 1894. szept. 4. Munkásmozgalmi Múzeum.
4. *Elfogott szocialisták. Képes Néplap,* 1898. márc. 6. Munkásmozgalmi Múzeum.
5. *1890. május 1.* Barta Ernő rajza. Munkásmozgalmi Múzeum.
6. *Egy reszelővágó műhely munkásai 1904-ben.* Munkásmozgalmi Múzeum.
7. *A Láng Gépgyár egyik műhelye az 1910-es években.* Munkásmozgalmi Múzeum.
8. *Kilakoltatott családok Budapesten.* 1910. Munkásmozgalmi Múzeum.
9. *Budapesti barlanglakások. 1910-es évek.* Munkásmozgalmi Múzeum.
10. *Tölténycsomagolók.* W. M. 1903. Munkásmozgalmi Múzeum.
11. *Sztrájkoló lakatosok csoportja 1904-ből.* Munkásmozgalmi Múzeum.
12. *A 11. sz. kép hátoldalára írt sorok az egyik résztvevő tollából.*
13. *Felvonulók 1903. május 1-én.* Munkásmozgalmi Múzeum.
14. *Szociáldemokrata vezetők egy csoportja 1908 körül.* Munkásmozgalmi Múzeum.
15. *Teszársz Károly.* Munkásmozgalmi Múzeum.
16. *Garami Ernő 1900 körül.* Munkásmozgalmi Múzeum.
17. *A Népszava szerkesztősége, könyvkereskedése és kiadóhivatalának bejárata, 1903.* Munkásmozgalmi Múzeum.

18. *A Népszava 1905. ápr. 1-i számának címlapja.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
19. *A Népszava szerkesztőségének tagjai, 1907.* Munkásmozgalmi Múzeum.
20. *Március 15-i emléklap, 1901.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.
21. *A szociáldemokrácia kátéja.* Címlap. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
22. *Hirdetés a Népszava 1905. ápr. 30-i számából.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
23. *Szabó Ervin 1905-ben.* Munkásmozgalmi Múzeum.
24. *Bokányi Dezső beszél a Hungária kertben 1914. május 1-én.* Munkásmozgalmi Múzeum.
25. *Weltner Jakab.* Munkásmozgalmi Múzeum.
26. *Képes Vasárnap, 1898. márc. 2.* Munkásmozgalmi Múzeum.
27. *A Huszadik Század címlapja.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
28. *A Társadalomtudományok Szabad Iskolája munkás és felsőbb tanulmányainak programja.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.
29. *Jászi Oszkár 1900 körül.* Munkásmozgalmi Múzeum.
30. *Rudnyánszky Gyula: Két munkás c. művének címlapja.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Ballagi Gyűjtemény.
31. *Herman Ottó a szocialisták egyik gyűlésén.* Munkásmozgalmi Múzeum.
32. *Wekerle Sándor miniszterelnök látogatása Kossuth Ferencnél Pöstyénben, 1907.* Munkásmozgalmi Múzeum.
33. *A csatádi népgyűlés, 1906.* Munkásmozgalmi Múzeum.
34. *Az újjászervezett szocialisták küldöttsége a képviselőház előtt 1905. szeptember 15-én.* Munkásmozgalmi Múzeum.
35. *A jutagyi munkások sztrájkja.* Tolnai Világlapja, 1903. jún. 21. Munkásmozgalmi Múzeum.
36. *Letartóztatott tüntetők, 1912. május 23. Vasárnapi Újság, 1912. jún. 2.* Munkásmozgalmi Múzeum.
37. *Tüntető munkások, kalapjuk mellett választójogi cédula, 1912. május 23.* Munkásmozgalmi Múzeum.
38. *Csendélet a Parlament előtti járdán az 1907. október 10-i tüntetés után.* Munkásmozgalmi Múzeum.
39. *Szociáldemokraták kiránduló csoportja az 1910-es években.* Munkásmozgalmi Múzeum.

40. *A famunkások szakszervezetének olvasóterme.* Munkásmozgalmi Múzeum.
41. *A mecseki szénbányászok szakszervezeti otthona 1905 körül.* Munkásmozgalmi Múzeum.
42. *Építőmunkások színelőadása 1910-ben.* Munkásmozgalmi Múzeum.
43. *A Munkás Testedző Egyesület tornászai 1911-ben.* Munkásmozgalmi Múzeum.
44. *Az MTE tagjai az első kirándulásukon Abbáziában.* 1908. Munkásmozgalmi Múzeum.
45. *Egy kislakásos telep 1910 körül.* Munkásmozgalmi Múzeum.
46. *A Szocializmus címlapja.*
47. *Május 1-i emléklap, 1914.* Hátsó oldal. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.
48. *Plakát. 1912.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.
49. *Május 1-i emléklap. 1903.* Címoldal. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.

Tartalom

BEVEZETŐ	5
A VÖRÖS RÉM – AVAGY MIRE JÓK AZ IDEGEN TAPASZTALÁSOK?	9
Haladjunk vagy maradjunk?	9
„Európa csendes, újra csendes...”	19
Szocializmus, munkáskérdés a magyar tudomány előtt. I.	22
Milyen színű a rém?	29
A munkáskérdés gyakorlati kezelése	50
MEGVÁLTÓ SZÜLETETT?	60
Lehetséges-e az, ami szükséges?	65
A mozgalom születése	67
A tömegpárt megszületése	80
„A VÖRÖS RÉM, VAGY MIK A SZOCIÁL- DEMOKRATÁK ÉS MIT AKARNAK?”	95
„Homlokukon ábrája a Jövőnek”	96
A párt, a harcoló szervezet	104
A fejek forradalmasítása	111
Vezérek, szóvivők, káderek	132
A „NEMZET” ÉS A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA	149
„Hannibal ante portas”	156
Ki legyen az orvos? Mi legyen a gyógyszer?	163
Az eltévelyedettek felvilágosítása	178
	287

A szocializmus a magyar tudomány előtt. II.	186
Neoliberálisok, demokraták, radikálisok	192
... és a politikusok	203
„Harc dobogott, de zűrzavarosan ...”	214
A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA	
ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM	223
„Az új tábor, mely jólétet és kultúrát ígér”	225
„... a jelek előre szólítanak: nyugat felé”	238
Európa vagy Ázsia?	244
Hova megy „Pannonia grófnő szekere”?	257
„... ajánlanék más taktikát, ha tudnék jobbat ...”	265
A KATASZTRÓFA	276
Irodalom	279
Időrendi áttekintés	281
A képek jegyzéke	284

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda (81.0883), Budapest, 1982

Íves offsetnyomás

A szöveg monophoto eljárással készült

Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Kenessey Béla

Műszaki vezető: Gonda Pál

Műszaki szerkesztő: Radó Péter

Megjelent 24 000 példányban, 14,6 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

